

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HİCR SURESİ EKSENİNDE FAHRETTİN ER-RAZİ’NİN
İSRAİLİYYATA BAKIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TANER KALYA

DANIŞMAN
DOÇ. DR. MUSA TURŞAK

OCAK 2025
BİTLİS

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HİCR SURESİ EKSENİNDE FAHRETTİN ER-RAZİ’NİN
İSRAİLİYYATA BAKIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TANER KALYA
ORCID: 0000-0002-0072-563X

DANIŞMAN
DOÇ. DR. MUSA TURŞAK

OCAK 2025
BİTLİS

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS ETİK BEYANI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum “**Hicr Suresi Ekseninde Fahrettin er-Râzî’nin İsrâîliyyâta Bakışı**” başlıklı tezde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi; tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu; tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı; bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. .../.../20...

Taner KALYA

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ YAZIM KILAVUZU UYGUNLUK BEYANI

“Hicr Suresi Ekseninde Fahrettin er-Râzî’nin İsrâîliyâta Bakışı” başlıklı yüksek lisans tezi Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır. .../.../20...

Tezi Hazırlayan

Taner KALYA

Danışman

Doç. Dr. Musa TURŞAK

Temel İslam Anabilim Dalı Başkanı

İmza

Prof. Dr. İsa YÜCEER

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ ONAY SAYFASI

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı öğrencisi tarafından hazırlanan “**Hicr Suresi Ekseninde Fahrettin er-Râzî’nin İsrâîliyâta Bakışı**” adlı Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı,/...../20.... tarihinde yapılmış ve tezin oy birliği/ oy çokluğu ile kabul/ red edilmesine karar verilmiştir.

JÜRİ:

İMZA

Danışman: Doç. Dr. Musa TURŞAK
(Bitlis Eren Üniversitesi)

.....

Üye: Prof. Dr. Mehmet Yolcu
(Bitlis Eren Üniversitesi)

.....

Üye: Doç. Dr. Hasan HALİLOĞLU
(Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)

.....

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla jüri tarafından kabul edilmiş bu çalışmanın yüksek lisans tezi olarak kabulü onaylanmıştır.

.../.../2025

Prof. Dr. Mehmet Bakır ŞENGÜL
Enstitü Müdürü

T.C.

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tefsir Anabilim Dalı

**HİCR SURESİ EKSENİNDE FAHRETTİN ER-RÂZÎ’NİN İSRÂİLİYÂTA
BAKIŞI**

Yüksek Lisans Tezi

Taner KALYA

Danışman: Doç. Dr. Musa TURŞAK

Ocak 2025

ÖZET

Çalışmamızda, Hicr Suresi Ekseninde Fahrettin er-Râzî’nin İsrâiliyâta Bakışını ele almaya çalıştık. Birçok konuyu içeren Hicr Suresini, ünlü müfessir ve bilgin Fahreddîn er-Râzî tefsir çalışmaları kapsamında ele almaktadır. Râzî tefsirinde İsrâiliyâta değinip diğer çalışmalardan ayrılan yönüne değinmeye çalışmıştır.

İsrâiliyât, büyük bir kısmı Yahudi kaynakları olmak üzere kısmen de Hristiyan kaynaklarından nakledilen kıssa, olay, efsane ve İslâma sonradan girmiş Kur’ân ve sünnette olmayan her türlü bilgi manasında kullanılmaktadır. Genel olarak İsrâiliyât üç kısma ayrılmakta olup bunlar; İslâma uygun olan, İslâma zıt olan ve tasdik ve tekzip edilemeyen İsrâiliyât diye tespit edilmiştir. Hicr Suresinde İsrâiliyâtı içermesi yönü ile cin ve meleklerden bahsedilmesi ayrıca Hz. Âdem’in (as) yaratılışı meleklerin secde etmesi, İblisin kibirlenmesi başta olmak üzere Hz. İbrahim (as) ve Hz. Lût’tan (as) bahsetmesi çalışmanın sınırlandırılması açısından yeterli olmuştur.

Tezimizde İsrâiliyâtın terimleşmesi, tefsirlerde yer alması ve ne kadar gerekli olup olmadığı konusunda Fahreddîn Râzî’de ele alınıp Hicr suresi ekseninde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur’ân, Hicr Suresi, İsrâiliyât, Râzî,

Republic of Turkey
Bitlis Eren University Graduate School
Department of Tafsir
FAHRETTİN AL-RAZİ'S VIEW OF ISRAEL IN THE CONTEXT OF THE
SURAH AL-HİJR

Master Thesis

Taner KALYA

Advisor: Asst. Prof. Dr.Musa TURŞAK

January 2025

ABSTRACT

In our study, we aimed to examine Fakhr al-Din al-Râzî's view on Israiliyat within the framework of Surah al-Hijr. Surah al-Hijr, which addresses various topics, is analyzed by the renowned commentator and scholar Fakhr al-Din al-Râzî in the context of his tafsir works. In his commentary, Râzî delved into the concept of Israiliyat and highlighted its differences from other interpretations.

The term Israiliyat refers to stories, events, legends—mostly derived from Jewish sources and, to a lesser extent, Christian sources—as well as information not found in the Quran and Sunnah but later introduced into Islamic discourse. In general, Israiliyyat is categorized into three types: those compatible with Islam, those contrary to Islam, and those that cannot be confirmed or denied.

In our thesis Surah al-Hijr includes references to Israiliyat through its mention of jinn, angels, the creation of Adam (as), the prostration of angels, and the arrogance of Iblis. Additionally, the references to the Prophet Ibrahim (as) and the Prophet Lût (as) provide a scope that is sufficient for limiting the study's focus.

Keywords: Commentary, Quran, Surah Hijr, Israiliyat, Râzî,

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT	II
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR.....	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ	1
Araştırmanın Amacı Ve Önemi.....	2
Araştırmanın Metodu Ve Mevcut İmkânlar.....	5
Fahreddîn Er-Râzî'nin Hayatı Ve İlmi Kişiliği	6
a) İlmi Kişiliği.....	10
b) Eserleri	11
Fahreddîn Er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Gayb Adlı Eseri.....	14

BİRİNCİ BÖLÜM

İSRÂİLİYÂT

1.1. İsrâîliyât Kavramı.....	17
1.2. İsrâîliyâtın Kısımları.....	25
1.2.1. Senet ve Metin Bakımından Sahih İsrâîliyât.....	25
1.2.2. Senetveya Metin Bakımından Zayıf İsrâîliyât.....	26
1.2.3. Mevzu (Uydurma) İsrâîliyât.....	27
1.3. İslâma Uyup Uymaması Bakımından İsrâîliyât.....	27
1.3.1. İslâma Uygun Olan İsrâîliyât.....	27
1.3.2. İslâma Uygun Olmayan İsrâîliyât	28
1.3.3. Tasdik veya Tekzip Edilemeyen İsrâîliyât (Meskûtun anh)	29
1.4. İsrâîliyât'ın Tefsir'e Girişi.....	29
1.5. Kıssa	31
1.6. İsrâîliyâtı Rivayet Etmenin Hükümü	32
1.7. İsrâîliyâtı Rivayet Eden Bazı Sahâbîler	33
1.7.1. Abdullah İbn Abbâs(v.68/688).....	33
1.7.2. Ebû Hüreyre (v.58/678).....	34
1.7.3. Abdullah İbn Amr İbnû'l-As (r.a) (v. 65/685)	34
1.7.4. Abdullah b. Selâm (v. 43/663).....	35

1.7.5. Temîm ed-Darî (v. 40/661)	36
1.8. İsrâîliyâtı Rivayet Eden Bazı Tabûinler	36
1.8.1. Ka'bu'l-Ahbar (v.32/652)	36
1.8.2. Vehb b. Münebbih (v.114/732).....	37
1.9. İsrâîliyâtın Zararları.....	38
1.10. Kur'ân'ın Diğer Semavi Kitaplar Arasındaki Yeri	39
1.11. Kur'ân'ın Ehl-i Kitaba Yaklaşımı.....	41
1.12. Hz. Peygamberin Ehl-i Kitaba Yaklaşımı	42

İKİNCİ BÖLÜM

HİCR SURESİ EKSENİNDE FAHRETTİN ER-RÂZÎ'NİN İSRÂÎLİYÂTA

BAKIŞI.....	44
2.1. Hicr Suresi ve Muhtevası.....	44
2.2. Hicr Suresi'nin Temel Mesajları.....	46
2.3. Hicr Suresi'nin Faziletleri	46
2.4. Hicr Suresi Ekseninde Râzî Tefsirinde İsrâîliyât	47
2.4.1. Râzî'nin Tefsirinde Değindiği İsrâîliyât.....	47
2.5. Hicr Suresi'nde İsrâîliyât'a Dayanan Rivayetler	49
2.5.1. Hz. Âdem ve İblisla İlgili Rivayetler	49
2.5.2. Hz. Nuh Kavminin Helakı	55
2.5.3. Hz. İbrahim ile İlgili Rivayetler	58
2.5.4. Hz. Lût Kavminin Helakı	61
2.6. Kur'ân ve İsrâîliyât'ın Uyumu.....	64
2.7. Kur'ân'daki Masumiyet Anlayışı	67
2.8. Râzî'nin Tefsir Anlayışı ve İsrâîliyât'a Genel Bakış	70
SONUÇ.....	72
KAYNAKLAR.....	74

KISALTMALAR

as.	: Aleyhisselam
Bkz.	:Bakınız
c.	:Cilt
cc.	:Cellecelaluhu
çev.	:Çeviren
DİA	:Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	:Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	:Editör
h.	:Hicrî
Hz.	:Hazreti
md.	:Madde
s.	:Sayfa
Sy.	:Sayı
s.as.	:Sallallâhü Aleyhi ve Sellem
ss.	:Sayfadan sayfaya
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	:Tahkîk eden
ty.	:Basım tarihi yok
v.	:Vefatı
vb.	:Ve benzeri
Yay.	:Yayınları/Yayıncılık
yy.	:Basım yeri yok

ÖNSÖZ

Bu çalışma, İslam tefsir geleneğinin önemli bir parçası olan İsrâîliyât kavramını ve Fahreddin er-Râzî'nin (h.543-606) bu konudaki eleştirel yaklaşımını incelemek amacıyla yapılmıştır. Çalışmada, Kur'ân-ı Kerîm'in ana temalarını kapsayan Hicr Suresi, İsrâîliyât içeren rivayetler ışığında ele alınmış ve ünlü müfessir Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtihu'l-Gayb* adlı eserinde bu rivayetlere yaklaşımı derinlemesine incelenmiştir.

İsrâîliyât, İslam tefsirine Yahudi ve kısmen Hristiyan kaynaklardan aktarılan hikâyeler, kıssalar ve bilgiler olarak girmiştir. Bu tür bilgiler, özellikle klasik tefsir metinlerinde geniş bir yer tutmakta ve tefsir bilimi açısından tartışmalı bir alan oluşturmaktadır. Er-Râzî, tefsirinde İsrâîliyât'a karşı eleştirel bir tutum sergilemiş, bu tür bilgilerin İslam'a uygun olup olmadığını değerlendirmiş ve bu yaklaşımla diğer müfessirlerden ayrılmıştır.

Çalışmam boyunca, Hicr Suresi'nin mesajlarını ve içeriğini derinlemesine incelemek, er-Râzî'nin ele aldığı İsrâîliyât rivayetlerini analiz etmek ve bu konuda ortaya koyduğu eleştirel bakış açısını ortaya koymak temel amacım olmuştur. Ayrıca, İsrâîliyât'ın tefsire etkisini anlamak ve bu bağlamda er-Râzî'nin rolünü değerlendirmek, çalışmaya yön veren unsurlar arasında yer almıştır.

Bu çalışmayı hazırlarken bilgi ve tecrübeleriyle bana rehberlik eden değerli katkılarını esirgemeyen danışmanım Sayın Doç. Dr. Musa TURŞAK başta olmak üzere kıymetli jüri üyelerim Prof. Dr. Mehmet YOLCU'ya ve Doç. Dr. Hasan HALİLOĞLU'na en içten teşekkürlerimi sunarım. Çalışmam sırasında sabır ve desteğiyle yanımda olan değerli eşim Pınar KALYA'ya ayrıca şükran borçluyum.

Taner KALYA

BİTLİS-2025

GİRİŞ

Nazil olduğu günden itibaren, öncelikle ilk muhatabı Hz. Peygamber tarafından çağdaşlarına tefsir edilen Kur'ân, her dönemde anlaşılıp anlatılmaya olan ihtiyacı süregelmiştir. Kur'ân'ın bir vasfı her ne kadar "Mübin" (apaçık) olsa da, onu okuyan herkesin eşit derecede onu anladığı anlamına gelmez. Bu nedenle zamanla Kur'ân ilimleri geliştirilmiştir. Bu bağlamda tefsir yapılırken bu ilimlerden ve tarihi bilgilerden istifade edilmiştir. İşte bu tarih vs. gibi bilgilerin tümüne İsrâiliyat denilmiştir.

Tefsir faaliyetlerinde, özellikle ilgili ayetlerin bağlamını açıklamak amacıyla tarihî bilgilerden geniş ölçüde faydalanılmıştır. Bu tarihî veriler ve bilgilerin tamamı, genelde "İsrâiliyat" olarak adlandırılmaktadır. Bu çalışmada, İsrâiliyat'ın var olup olmadığından ziyade, hangi ölçüde yer aldığı ve nasıl kullanıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm, İslam dininin temel kaynağı olarak tarihin her döneminde büyük bir ilgi odağı olmuş, hem dini hem de bilimsel çalışmaların merkezinde yer almıştır. Özellikle tefsir ilminde, Kur'ân ayetlerinin anlamını açıklama ve derinlemesine kavrama çabası, farklı yöntem ve kaynakların kullanılmasını gerektirmiştir. Bu kaynaklardan biri de "İsrâiliyât" olarak adlandırılan ve Yahudi ve Hristiyan kaynaklarından aktarılan rivayetlerdir. İsrâiliyât, Kur'ân tefsirlerinde yeri ve etkisi bakımından tartışmalı bir alan oluşturmuş; bu rivayetler, bazı durumlarda tarihi bağlamı anlamaya katkı sağlarken, bazen de eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilmiştir.

Bu çalışma, Hicr Suresi ekseninde Fahreddin er-Râzî'nin İsrâiliyât'a yaklaşımını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Hicr Suresi, hem içerdiği mesajların derinliği hem de Kur'ân'ı bir bütün olarak özetleyen yapısıyla dikkate değer bir sure olup, cinler, melekler, Hz. Âdem'in yaratılışı ve İblis'in kıssası gibi konuları ele almaktadır. Fahreddin er-Râzî'nin klasik tefsir geleneğindeki önemli konumunu ve İsrâiliyât'ı ele alış biçimini anlamak, hem tefsir bilimine hem de İslam düşüncesine yeni bir perspektif kazandıracaktır.

Araştırmanın bir diğer önemli yönü, İsrâiliyât'ın genel özellikleri ve tefsirlere giriş sürecini ele alarak, bu rivayetlerin İslam'ın temel öğretisiyle uyumlu olup olmadığını değerlendirmektir. Er-Râzî'nin, "*Mefâtihu'l-Gayb*" adlı tefsirinde İsrâiliyât rivayetlerine yönelik eleştirel yaklaşımı, özellikle Hicr Suresi bağlamında detaylı bir şekilde

incelenecektir. Çalışma, İsrâiliyât'ın farklı kısımlarını ve bu rivayetlerin İslam tefsirindeki yerini analiz etmeyi hedeflemektedir.

Nitel araştırma yöntemleriyle gerçekleştirilen bu çalışmada, doküman analizi yöntemi kullanılmış ve Er-Râzî'nin yanı sıra diğer klasik tefsirler, hadis kaynakları ve Kitâb-ı Mukaddes gibi farklı kaynaklardan da yararlanılmıştır. Bu çalışma, hem Kur'ân tefsir geleneğine hem de İsrâiliyât'ı daha eleştirel bir gözle değerlendirme çabasına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

“Hicr Suresi Ekseninde Fahrettin er-Râzî'nin İsrâiliyâta Bakışı” adlı çalışmamız gerekli doküman taraması yapılması neticesinde, Hicr Suresinde başta insanlığın atası ve ilk peygamber Hz. Âdem olmak üzere birkaç Peygamber ve kavimden bahsedilmesine rağmen daha önce bu yönü ile ele alınmadığı görülmektedir. Fahreddîn er-Râzî'nin sureyi tefsir ederken tefsirinde İsraili haberlere ne denli yer verdiğini tespit edip müellifin bu konudaki düşünceleri ortaya koymak istenmiştir.

Çalışmamız, Hicr Suresinin Kur'ân'ı adeta özetler nitelikte kapsamlı konular içermesi ve bunların klasik tefsirlerden er-Râzî'nin tefsiri ışığında açıklanması hedeflemesi açısından önem kazanmaktadır. Nitekim Râzî konuları ele alma biçimi ile düzen ve tertip açısından müfessirler arasında hatırı sayılır bir yerdedir. Sureyi konu bütünlüğü ile tefsir edip bu konuda yeterli derecede bilgilendirmesinden ötürü bu çalışma önem kazanmaktadır.

Tezimiz bir giriş iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, Fahreddin er-Râzî'nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri tanıtılmakta; İsrâiliyât kavramı detaylandırılmaktadır. İkinci bölümde ise Hicr Suresi'nin genel özellikleri ele alınarak, Er-Râzî'nin bu suredeki İsrâiliyât rivayetlerine yaklaşımı incelenmektedir. Araştırmanın bulguları, hem er-Râzî'nin özgün tefsir yöntemini hem de İsrâiliyât'ın tefsirlerdeki işlevini daha iyi anlamaya katkı sağlayacaktır.

Araştırmanın Amacı Ve Önemi

Tefsir ilmi, Kur'ân ayetlerinin anlamını açıklamak, bağlamını belirlemek ve ilahi mesajı daha iyi kavramak amacıyla farklı yöntem ve kaynaklardan yararlanmıştır. Bu kaynaklar arasında, İsrâiliyât adı verilen, genellikle Yahudi ve kısmen de Hristiyan kaynaklarından aktarılan rivayetler, kıssalar ve anlatılar dikkat çekmektedir.

İsrâiliyât, İslam tefsirinde önemli bir yer tutmakla birlikte, tartışmalı bir alan olarak da varlığını sürdürmektedir. Bu bilgiler, kimi zaman tarihi ve kültürel bağlamı anlamaya katkı sunarken, kimi zaman da yanlış anlamalara veya İslam’a aykırı yorumlara yol açmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Hicr Suresi ekseninde, İslam düşüncesinin önde gelen müfessirlerinden biri olan Fahreddîn er-Râzî’nin İsrâiliyât’a yönelik eleştirel yaklaşımını incelemektir. Hicr Suresi, içerdiği kapsamlı konular ve evrensel mesajlarıyla, Kur’ân’ın özeti niteliğinde olan surelerden biridir. Surede cinler, melekler, Hz. Âdem’in yaratılışı, İblis’in secde etmeyi reddetmesi gibi metafizik ve ahlaki boyutları olan kıssaların yanı sıra, Hz. İbrahim ve Hz. Lût gibi peygamberlere ilişkin kıssalar da yer almaktadır. Bu bağlamda, surede geçen ve İsrâiliyât ile ilişkilendirilebilecek kıssalar, Râzî’nin “*Mefâtihi’l-Gayb*” adlı eserindeki yorumları doğrultusunda analiz edilmiştir. Araştırma, Râzî’nin İsrâiliyât kavramına dair değerlendirmelerini, eleştirel tutumunu ve bu tür rivayetlerin İslam düşüncesine etkisini derinlemesine ele almayı hedeflemektedir.

Araştırmanın bir diğer önemli hedefi, İsrâiliyât’ın tefsirlere nasıl dâhil olduğunu, nasıl kullanıldığını ve İslam’ın temel esaslarıyla uyumlu olup olmadığını değerlendirmektir. İsrâiliyât teriminin kapsamı, genellikle Yahudi ve Hristiyan kaynaklarından alınan bilgi ve rivayetlerle sınırlandırılrsa da, bu tür anlatıların İslam tefsirine etkisi oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Râzî’nin, bu rivayetlere yaklaşımı, İslam tefsir geleneğinde önemli bir farklılık arz eder. Diğer birçok müfessirin, İsrâiliyât rivayetlerini olduğu gibi aktarmasına karşın, Râzî’nin eleştirel bir tutum sergileyerek bu rivayetleri İslam’ın temel ilkeleri ve akıl çerçevesinde değerlendirdiği görülmektedir.

Bunun yanı sıra, bu çalışmanın önemli bir amacı da İslam tefsirinde İsrâiliyât’ın nasıl bir işlev gördüğünü analiz etmektir. İsrâiliyât rivayetlerinin, kimi zaman Kur’ân’ın mesajını daha derinlemesine anlamaya katkı sunduğu, kimi zaman ise hurafelerin yayılmasına zemin hazırladığı bir gerçektir.

Sonuç olarak, bu çalışma, hem İslam tefsir geleneğine hem de Fahreddîn er-Râzî’nin tefsir anlayışına dair yeni bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır. İsrâiliyât kavramının tefsirlerdeki işlevi ve bu tür rivayetlerin İslam düşüncesine etkisi, Hicr Suresi bağlamında ele alınarak detaylandırılmıştır. Çalışma, yalnızca İslam tefsir geleneğine değil, aynı zamanda İslam düşüncesinde analitik ve eleştirel yaklaşımların önemine dikkat çekerek, bilimsel bilgi birikimine anlamlı bir katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Kur'ân-ı Kerîm, nazil olduğu ilk andan itibaren insanlığın ilahi rehberlik ihtiyacını karşılamak üzere, anlaşılması ve açıklanması gereken mesajlar içermiştir. “Mübîn” (apaçık) sıfatıyla anılan Kur'ân'ın, insan aklını harekete geçiren derin anlamlar taşıması, tefsir faaliyetlerinin İslam tarihi boyunca büyük bir önem kazanmasına neden olmuştur. Tefsir ilmi, Kur'ân ayetlerinin anlamını açıklamak, bağlamını belirlemek ve ilahi mesajı daha iyi kavramak amacıyla farklı yöntem ve kaynaklardan yararlanmıştır. Bu kaynaklar arasında, İsrâiliyât adı verilen, genellikle Yahudi ve kısmen de Hristiyan kaynaklarından aktarılan rivayetler, kıssalar ve anlatılar dikkat çekmektedir. İsrâiliyât, İslam tefsirinde önemli bir yer tutmakla birlikte, tartışmalı bir alan olarak da varlığını sürdürmektedir. Bu bilgiler, kimi zaman tarihi ve kültürel bağlamı anlamaya katkı sunarken, kimi zaman da yanlış anlamalara veya İslam'ın temel öğretilerine aykırı yorumlara yol açmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Hicr Suresi ekseninde, İslam düşüncesinin önde gelen müfessirlerinden biri olan Fahreddin er-Râzî'nin İsrâiliyât'a yönelik eleştirel yaklaşımını incelemektir. Hicr Suresi, içerdiği kapsamlı konular ve evrensel mesajlarıyla, Kur'ân'ın bütüncül bir özeti niteliğinde olan surelerden biridir. Surede cinler, melekler, Hz. Âdem'in yaratılışı, İblis'in secde etmeyi reddetmesi gibi metafizik ve ahlaki boyutları olan kıssaların yanı sıra, Hz. İbrahim ve Hz. Lût gibi peygamberlere ilişkin kıssalar da yer almaktadır. Bu bağlamda, surede geçen ve İsrâiliyât ile ilişkilendirilebilecek kıssalar, Râzî'nin “*Meîâtihü'l-Gayb*” adlı eserindeki yorumları ışığında analiz edilmiştir. Araştırma, Râzî'nin İsrâiliyât kavramına dair değerlendirmelerini, eleştirel tutumunu ve bu tür rivayetlerin İslam düşüncesine etkisini derinlemesine ele almayı hedeflemektedir.

Araştırmanın bir diğer önemli hedefi, İsrâiliyât'ın tefsire nasıl dâhil olduğunu, nasıl kullanıldığını ve İslam'ın temel esaslarıyla uyumlu olup olmadığını değerlendirmektir. İsrâiliyât teriminin kapsamı, genellikle Yahudi ve Hristiyan kaynaklarından alınan bilgi ve rivayetlerle sınırlandırılrsa da, bu tür anlatıların İslam tefsirine etkisi oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Râzî'nin, bu rivayetlere yaklaşımı, İslam tefsir geleneğinde önemli bir farklılık arz eder. Diğer birçok müfessirin, İsrâiliyât rivayetlerini olduğu gibi aktarmasına karşın, Râzî'nin eleştirel bir tutum sergileyerek bu rivayetleri İslam'ın temel ilkeleri ve akıl çerçevesinde değerlendirdiği görülmektedir. Râzî'nin yaklaşımı, İsrâiliyât'a karşı daha sistematik ve analitik bir bakış açısını ortaya koymakla birlikte, bu tür bilgilerin doğruluk ve güvenilirliğini de sorgulama çabası taşımaktadır.

Çalışmanın önemi, birkaç temel noktada kendini göstermektedir. İlk olarak, Hicr Suresi bağlamında Fahreddin er-Râzî'nin İsrâiliyât'a yaklaşımını konu alan bir çalışmanın literatürde nadiren yer alması, bu tezi özgün kılmaktadır. Hicr Suresi'nin, Kur'ân'ın genel yapısını ve mesajlarını özetleyen bir sure olması, bu çalışmanın Kur'ân-ı Kerîm'in bütüncül bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacak bir perspektif sunmasını mümkün kılmaktadır. Ayrıca, Râzî'nin tefsir metodolojisi, yalnızca rivayetlerin aktarılmasıyla sınırlı kalmayan, aynı zamanda aklî ve naklî ilimleri birleştiren bir anlayış sunmaktadır. Râzî'nin tefsirindeki özgün yaklaşımı, İsrâiliyât gibi tartışmalı konuların ele alınışında diğer müfessirlerden ayrılan önemli bir bakış açısını ortaya koymaktadır.

Bunun yanı sıra, bu çalışmanın önemli bir amacı da İslam tefsirinde İsrâiliyât'ın nasıl bir işlev gördüğünü analiz etmektir. İsrâiliyât rivayetlerinin, kimi zaman Kur'ân'ın mesajını daha derinlemesine anlamaya katkı sunduğu, kimi zaman ise hurafelerin yayılmasına zemin hazırladığı bir gerçektir. Bu bağlamda, Râzî'nin İsrâiliyât rivayetlerini ele alırken sergilediği eleştirel ve seçici yaklaşım, İslam tefsirinin genel yapısına dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma, hem İslam tefsir geleneğine hem de Fahreddin er-Râzî'nin tefsir anlayışına dair yeni bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır. İsrâiliyât kavramının tefsirlerdeki işlevi ve bu tür rivayetlerin İslam düşüncesine etkisi, Hicr Suresi bağlamında ele alınarak detaylandırılmıştır. Çalışma, yalnızca İslam tefsir geleneğine değil, aynı zamanda İslam düşüncesinde analitik ve eleştirel yaklaşımların önemine dikkat çekerek, bilimsel bilgi birikimine anlamlı bir katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Araştırmanın Metodu Ve Mevcut İmkânlar

Bu çalışma, nitel araştırma deseni temel alınarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın problemini ele alırken, uygun yöntem olarak nitel araştırma yöntemi tercih edilmiş ve bu bağlamda nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi kullanılarak değerlendirme yapılmıştır.

“Hicr Suresi Ekseninde Fahrettin er-Râzî'nin İsrâiliyâta Bakışı” adlı çalışmada, temel amaca ulaşmak için “Surenin başlıca konuları nelerdir?” sorusuna yanıt arayan ilgili dokümanlar analiz edilmiştir. Er-Râzî'nin “*Mefatihü'l-Gayb*” adlı eseri, İsrâiliyât içeren konulara yer verir ancak er-Râzî, İsrâiliyât rivayetlerini genellikle doğrudan kabul etmekten ziyade eleştirel bir şekilde ele almıştır. Onun İsrâiliyâta yaklaşımını geniş bir şekilde ele alacağız. Konunun daha iyi anlaşılması için diğer klasik tefsirlerden, hadis

kitaplarından, tarih kaynaklarından Tevrat ve İncillerden araştırmanın amacı doğrultusunda dokümantasyon metodu kullanılarak değerlendirilmiştir.

Çalışmada öncelikli olarak başvuru kaynaklar, Muhammed Hüseyin ez-Zehebî'nin Tefsir ve Hadiste İsrâiliyât ile Abdullah Aydemir'in Tefsirde İsrâiliyât adlı eserleridir. Bu kaynaklar, isrâiliyât haberleri ve bölümleri ele alınarak değerlendirilmiştir.

İsrâiliyâtve Fahreddin er-Râzî'nin İsrâiliyât'a yaklaşımı konusunda birçok çalışma yapılmıştır. Kitap, makale ve yüksek lisans ya da doktora tezi düzeyinde eserler mevcuttur. Bunlar: İhsan Kahveci. *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihi'l-Gayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l Kur'ân*.¹ Muhammet Yılmaz, "Razî Tefsirinde İsrâiliyât."² Muhammed Özyurt, *Fahreddin er-Râzî Tefsirindeki Bazı Peygamber Kıssalarının İsrâiliyât Rivayetleri Açısından Değerlendirilmesi*.³ Daha önce Hicr Suresi bağlamında ele alınmaması hasebi ile çalışmamız diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Fahreddîn Er-Râzî'nin Hayatı Ve İlmi Kişiliği

İslam âlimleri arasında derin ve geniş bir bilgi birikimine sahip şahsiyetlerden biri şüphesiz Fahreddîn er-Râzî'dir (v. 606/1210). Hicrî 543 (5 Şubat 1149) yılının Ramazan ayının 25'inde Rey şehrinde dünyaya gelen müellifin tam adı Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyin b. Ali el-Kureşî et-Teymî el-Bekrî et-Taberistânî'dir.⁴ Kazandığı ilim ve şöhret sebebiyle Fahrüddin er-Râzî ve el-Fahr b. el-Hatîb gibi unvanlarla tanınmıştır. Muhammed b. Ömer b. Hüseyin b. Hasan b. Ali Ebû Abdullah (ö. 606/1210), Taberistan'ın Rey şehrinde doğmuştur ve neseben Hz. Ebû Bekir'e dayanmaktadır.

Onun bilgi birikimi öylesine kapsamlıdır ki naklî, aklî ve tabiî ilimlerden hangisine yönelirsek yönelelim, onun izlerini görmek mümkündür. Çok yönlü bir âlim olan Fahreddîn er-Râzî, çeşitli açılardan ele alınıp detaylı bir şekilde incelenebilir.⁵

¹ İhsan Kahveci. *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihi'l-Gayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l Kur'ân*, (Basılmamış Doktora Tezi), S.Ü. Sos. Bil. Enst., Sakarya, 2001.

² Muhammet Yılmaz, "Razî Tefsirinde İsrâiliyât." *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (ÇÜİFD) 1/2 (2001).

³ Muhammed Özyurt, *Fahreddin er-Râzî Tefsirindeki Bazı Peygamber Kıssalarının İsrailiyat Rivayetleri Açısından Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi, 2019).

⁴ İbn Kesîr, Ebul Fidâ İsmail. b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (Beyrut: Mektebu'l-maârif 1966) XIII,55; İbn Hallikân, Ebû'l Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtul-a'yan enbâü enbâi'z-zemân*, thk. İhsan Abbas, (Beyrut: Dâru sadır, 1977) IV, 248; Celâluddîn Abdurrahman es-Suyûtî, *Tabakatu'l Müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer, (Kahire: Mektebet-u Vehbe, 1976), 155.

⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, (Ankara: FecrYayınları, 2019), 602; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 58.

Fahreddin Râzî'nin kaynaklarda geçen tam adı ve künyesi şu şekildedir: Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn b. el-Hasan b. Ali. Ancak o, daha ziyade İbnü'l-Hatîb, İbn Hatîbi'r-Rey (Rey Hatibinin oğlu), Fahreddin Râzî veya Fahr-i Râzî isimleriyle tanınmıştır.⁶

Naklî ve aklî ilimlerde devrinin en büyük âlimlerinden biri kabul edilmiştir. Dinî ilimlerdeki derin bilgisi dolayısıyla Fahrüddin lakabını almıştır. İlk eğitimini babası Ziyâüddin'den almış, ardından farklı ilim merkezlerini gezerek dönemin âlimlerinden faydalanmıştır. Tefsir ve kelâm alanındaki üstün ilmî yetkinliği sayesinde müfessirler arasında “el-İmam” unvanıyla tanınmıştır. Arapça ve Farsçaya olan hâkimiyeti nedeniyle, halka verdiği vaazlar son derece etkileyici olmuştur. Künyesi ise Ebû Abdullah veya Ebû'l-Fadl olarak geçmektedir. Doğum tarihi için 544 (1150) yılını belirten kaynaklar da bulunmaktadır.⁷

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh* adlı eserinde şöyle der: “Bu yıl, yani hicrî 606 yılında Fahreddin er-Râzî Muhammed b. Ömer vefat etti. Kendisi Rey hatibinin oğluydu ve Şafîî fıkına mensuptu. Fıkıh, usûl gibi alanlarda yazılmış meşhur eserlerin sahibidir. Zamanının en büyük âlimi kabul edilirdi. Duyduğuma göre, hicrî 543 yılında dünyaya gelmiştir.”⁸

Fahreddin er-Râzî'nin babası ve ilk hocası, Rey Hatibi olarak tanınan Ziyâüddin Ömer'dir.⁹ Er-Râzî, yaşadığı dönemin en büyük âlimlerinden biri olarak kabul edildiğinden, birçok lakapla anılmış ve pek çok önemli şahsiyetin takdirini kazanmıştır. En bilinen lakabı Fahrüddin er-Râzî'dir. Ayrıca, İmam Gazâlî'den sonra “Hüccetü'l-İslâm” unvanıyla anılan İslâm âlimlerinden biridir. Şafîî usûl ve Eş'arî akaid kitaplarında ise “el-İmam” unvanıyla zikredilir. Bekrî, Teymî ve Kureşî nisbelerinden, Arap kökenli bir aileye mensup olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra İbnü'l-Hatîb veya İbn

⁶ Süleyman Uludağ, *Fahreddin Râzî: Hayatı, Eserleri ve Fikirleri* (Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı, 2014) 8; Yûsuf Şevki Yavuz, “Fahreddin er-Râzî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 12/89-95.

⁷ İbn Hallikan, *Vefeyâtul-a'yan*, IV, 248; Suyûtî, *Tabakatu'l Müfessirîn*, 115; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2002) 17; Uludağ, *Fahreddin Râzî*, 8.

⁸ Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsiru İbn Kesir* (Lübnan: Dâru İhyâi't-Turâsi'l Arabî 2006), 148.

⁹ İbn Ebi Useybia, *Uyûnu'l-enbâ fi tabakati'l-etibbâ*, (Mısır: 1882), II, 25.

Hatîbü'r-Rey olarak da bilinse de daha çok Fahreddîn er-Râzî adıyla tanınmıştır. Şâfiî ve Eş'arî kaynaklarında ise genellikle "İmâm" unvanıyla anılmıştır.¹⁰

Fahreddîn er-Râzî, dinî ilimler arasında özellikle tefsir ve kelâm alanlarında temayüz etmiştir. Tefsirinde dirâyet yöntemini başarıyla kullanmış ve kendisinden sonra gelen müfessirlerin hemen tamamına kaynaklık etmiştir. Kur'ân'ı yorumlarken, dönemin mevcut bütün ilimlerinden yararlanarak ilmî tefsir anlayışının öncüsü olmuştur. İbn Sînâ'nın etkisiyle tefsirinde dünyanın yuvarlak olduğunu ifade etmiş, ancak dönmediğini söylemesi¹¹ Fahreddîn er-Râzî'nin tefsirinde, dönemin ilmî anlayışının izleri açıkça görülmektedir. Ona göre, naslar, aklen imkânsız bir duruma işaret etmedikçe zahir anlamlarına göre yorumlanmalıdır. Sarih akıl ile sahih nakil arasında herhangi bir çelişki bulunmadığından, zahir anlamları akıl ilkelerine aykırı görünen ayetler müteşâbih kabul edilerek, tüm ihtimaller değerlendirilip aklın rehberliğinde ve dil kurallarına uygun şekilde te'vil edilmelidir. Râzî, tefsirlerinde çoğunlukla dirâyet metodunu benimsemekle birlikte, ayetlere dair rivayetleri, nüzûl sebeplerini ve kıraat farklılıklarını da aktarmaya özen göstermiştir.

Fahreddîn er-Râzî, ayetleri yorumlarken, tercih ettiği anlamın ayetlerin ruhuna uygun olmasına özellikle özen göstermiştir. Ona göre, en isabetli tefsir yöntemi Kur'ân'ın yine Kur'ân'la tefsir edilmesidir. İbn Teymiyye, *Mefâtîhu'l-gayb* hakkında, eserin tefsirden çok dönemin diğer ilimlerini içerdiğini söyleyerek eleştiride bulunmuş; buna karşılık Sübkî, eserde hem tefsir hem de dönemin ilimlerine dair geniş bir içeriğin bulunduğunu ifade ederek Râzî'yi savunmuştur. Öte yandan Muhammed Reşîd Rızâ, hadis ilmini yeterince bilmeden Kur'ân'ı tefsir ettiği ve bazı tabirlere Kur'ân'ın semantiğiyle uyuşmayan anlamlar yüklediği gerekçesiyle Râzî'nin tefsir anlayışını eleştirmiştir.¹²

Râzî, orta boylu, iri cüsseli, geniş omuzlu, geniş göğüslü, top sakallı, düzgün kıyafetli, güzel görünümlü, gür sesli, heybetli ve vakar idi.¹³ Râzî, babası gibi iyi bir kâtipti, fevkalade güzel konuşurdu. Arapça ve Farsçaya hâkimiyeti tamdı. Her iki dille de mükemmel konuşmakta ve eser yazmaktaydı. Farklı fikir, kanaat, zümre ve mezheplere

¹⁰ Yavuz, "Fahreddîn er-Râzî", 12/89-95.

¹¹ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 10/9.

¹² Yavuz, "Fahreddîn er-Râzî", 12/89-95.

¹³ Uludağ, *Fahreddîn Râzî*, 19.

mensup kişiler Râzî'nin vaaz ve ders meclislerine gelir, kendisini büyük bir ilgi ve dikkatle dinlemişlerdir.¹⁴

Râzî, ilim ve fikre düşkündü. Onun bu tutkusu ölüme kadar sürdü. Ölüm döşeginde ilim aşığı olduğunu vasiyetnamesine yazdırmıştı. “Gerçekten vakit çok aziz zaman pek değerlidir. Bu yüzen yemek yediğim için ilimden uzak ve ayrı kaldığım zamanlara vallahi üzülmüyorum” sözü ile Râzî bu konudaki duygu ve düşüncelerini dile getirmiştir.¹⁵

İbn Rüşd el-Hafid (v.595/1198), Muhyiddin İbnü'l Arabî (v.638/1240), Abdulkâdir Geylânî (v. 561/1165) gibi meşhur âlimlerle çağdaş olan Fahreddin er-Râzî, üne kavuşmasında yaptığı öğrenim amaçlı seyahatlerinin büyük payı vardır.¹⁶ Fahreddîn er-Râzî'nin yaşadığı devirde ilim seyahatleri geleneği vardı. O da bu geleneğe uygun hareket etmiş değişik İslâm beldelerine ilim seyahatlerinde bulunmuştur.

Er-Râzî, Simnan, Meraga, Harezm, Buhara, Semerkand, Serahs, Cürcan, Hocend, Maverâünnehir, Benakit, Tûs ve Gazne gibi farklı İslâm ilim merkezlerine ilim amaçlı seyahatler yapmıştır.¹⁷ Fahreddin er-Râzî'nin üne kavuşmasında yaptığı ilmî seyahatlerin büyük payı vardır. Cürcân, Tûs, Herat, Hârizm, Buhara, Semerkant, Hucend, Belh, Gazne ile diğer Hint beldeleri uğradığı belli başlı ilim ve kültür merkezleri arasında yer almaktadır.¹⁸

Râzî, Harizmşahlar hanedanlığının hâkimiyeti altında bulunan Rey'de doğmuş, bu hanedanlığın hüküm sürdüğü sahalarda dolaşmış, hükümet merkezi Gazne olan Gur sultanlarının ve bunların Toharistandaki kolu Bamiyan hükümdarlarının saraylarında çoğu kez ağırlandı ve 603/1207'de Harizmşahların eline geçen Herat şehrinde hayata gözlerini yummuştur.¹⁹ Kerrâmîler'ce zehirletilerek öldürüldüğü de nakledilir. İbn Hallikân'a göre, kendisini mülhidlikle suçlayanların naaşına herhangi bir zarar vermemesi için vasiyetine uygun bir şekilde Herat yakınlarındaki Muzdâhân köyü civarında defnedilmiştir.²⁰

¹⁴ Uludağ, *Fahreddin Râzî*, 20.

¹⁵ Uludağ, *Fahreddin Râzî*, 22.

¹⁶ Yavuz, “*Fahreddin er-Râzî*”, 12/ 89-95.

¹⁷ Muhsin Abdulhamid, *er-Râzî Müfessiran*, (Bağdad: Dârü'l-hürriye 1974), 14.

¹⁸ Yavuz, “*Fahreddin er-Râzî*”, 12/89-95.

¹⁹ Uludağ, *Fahreddin Râzî*, 28.

²⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtul-a'yan*, III, 348; Yavuz, “*Fahreddin er-Râzî*”, 12/89-95.

Râzî, hükümdarlar ve devlet adamları üzerinde büyük bir nüfuz ve tesire sahipti. Ders ve vaaz verdiği meclislere gelen sultanlar, emirler, vezirler ve valiler onu dikkatle dinler, ilmini takdir eder ve kendisine saygı göstermişlerdir.²¹

Kaynaklar genellikle Râzî'nin aslen taberistanlı fakat soyu itibariyle Kureyş kabilesinin Teym koluna mensup olan Hz. Ebû Bekir'in soyundan (el-Kuraşi, et-Teymi, el-bekri) olduğunu kaydederler.²² Ayrıca kaynaklarda Râzî'nin Arap ya da Fars olması yanında Türk olduğu da geçmektedir. Râzî'nin içinde yetiştiği ve yaşadığı kültür çevresi ve medeniyet dairesi sadece Arapların veya İranlıların olmayıp bütün Müslüman kavimlerin ortak eseri idi. Türklüğü kesin olan âlimler de Râzî gibi hareket edip eserlerini Arapça ya da Farsça yazmışlardır.²³

a) İlmi Kişiliği

Fahreddin Râzî, Rey'de tanınmış bir aileye mensuptu. Ancak gerçekleştirdiği faaliyetler sayesinde yalnızca Rey'de değil, Harizmşahlar ve Gur Hanedanlığı topraklarında da tanınmış, şöhreti henüz hayattayken Bağdat, Şam ve Mısır'a kadar ulaşmıştır. Sultanlar nezdinde kazandığı büyük itibar, ilmî ününü daha da artırmıştır. Yakın ve uzak diyarlardan gelen âlimler, onu ziyaret ederek ilminden ve düşüncelerinden faydalanmışlardır. Aklî ilimler konusundaki engin bilgisi, özellikle kelâm ve felsefe alanındaki yetkinliği dolayısıyla, yüzyıllar boyunca "İmam" (el-İmam) unvanıyla anılmıştır. Kelâm ve felsefe alanında "İmam'ın görüşü şöyledir" denildiğinde, bu ifadeyle her zaman Fahrettin Râzî kastedilmiştir.²⁴ Fahreddin er-Râzî yaşadığı dönemin hemen her ilim dalında ve ilmi meselelerinde söz sahibidir. Ancak onun en çok bilindiği ve kabul gördüğü alan kelimadır.²⁵

Fahreddin er-Râzî'nin babası ve ilk hocası Rey Hatibi olarak meşhur olmuş Ziyaüddin 'Ömer'dir. Er-Râzî yaşadığı dönemin belki de en önemli âlimi olduğu için kendisine birçok lakap verilmiş ve birçok önemli şahsiyetin övgüsüne mazhar olmuştur. En meşhur lakabı, Fahrüddin er-Râzî'dir. Bundan başka, İmam Gazali'den sonra "Hüccetü'l-İslâm" lakabıyla anılan bir İslâm âlimidir.

²¹ Uludağ, *Fahrettin Râzî*, 30.

²² Uludağ, *Fahreddin Râzî*, 23.

²³ Uludağ, *Fahreddin Râzî*, 24.

²⁴ Uludağ, *Fahrettin Râzî*, 20.

²⁵ Yavuz, "*Fahreddin er-Râzî*", 12/89-95.

Fahreddîn er-Râzî'nin ilmi zeminini hazırlayan ilk hocasının, babası Ziyaüddîn 'Ömer olduğuna değinmiştik. Ancak o, babasının vefatından sonra da değişik hocalardan ders almıştır: Necd-i Cîlî'den fenni ilimleri, Kemal Sümnanî'den fıkıh ilmini ders almıştır. Babası Ömer, Fahreddin'in ilk hocasıdır.

On altı yaşında iken babasının vefatı üzerine Simnân'a giderek burada Kemâleddin es-Simnânî'nin derslerine devam etmiştir. Bir süre sonra Rey'e döndü ve İşrâkî filozofu Sühreverdî el-Maktûl'ün hocalarından olan Mecdüddin el-Cîlî'den kelâm ve felsefe tahsil etmiştir.²⁶ Cîlî ile birlikte gittiği Merâğa'da da ondan ders almaya devam etti. Üstün zekâsı ve azmi sayesinde kısa zamanda kendini yetiştirmiştir.²⁷

Çok yönlü bir âlim olan Râzî, tıp, astronomi, lisan, edebiyat konularıyla da ilgilenmiş bu ilimlere dair eserler yazmıştır. Ancak bu ilimlerdeki üstatları hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir.²⁸

Er-Râzî, Ehl-i Sünnet'i savunan önemli bir şahsiyet olarak kabul görmüştür. Onun Ehl-i Sünnet'i savunması, onu birçok mezhep ve fırkalarla da karşı karşıya getirmiştir. En büyük mücadelesi Kerramiler ve Mu'tezile ile olmuştur. Râzî, Harizm'de iken Mu'tezilî âlimlerle yapmış olduğu münazaralar sonucu bazı olayların çıkması üzerine Rey'e dönmeye mecbur kalmıştır.²⁹ Özellikle Kerramilerle yaptığı çok şiddetli mücadelelerde Kerramiler, onu tekfir edecek ve haysiyetine dil uzatacak kadar ileri gitmişlerdir. Ancak bütün bunlarla beraber, er-Râzî aracılığıyla Kerramilerden birçok kişi Ehl-i Sünnet düşüncesine geçmiştir. Fahreddîn er-Râzî'nin mücadelesi Kerramiler ve Mutezile'yle sınırlı kalmamıştır. Onun tefsirini yazmadaki sebeplerden biri Bâtınîlerin te'vilatını tenkit etmektir. Er-Râzî, bazen de Hanbelîler ve Maturidîlerle karşı karşıya gelmişlerdir.³⁰

b) Eserleri

Farklı alanlarda pek çok eseri olan Râzî'nin 200 aşkın eserinin olduğu iddia edilmişse³¹ de bunların bir kısmının ona ait olmadığı tesbit edilmiştir. Eserlerinden bazıları şöyledir: “*Mefâtihu'l-Gayb*”, Bu eseri *et-Tefsîru'l-Kebîr* olarak da bilinmektedir.

²⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtul-a'yan*, IV, 250.

²⁷ Yavuz, “*Fahreddin er-Râzî*”, 12/ 89-95.

²⁸ Uludağ, *Fahrettin Râzî*, 4.

²⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtul-a'yan*, IV, 250; Yavuz, “*Fahreddin er-Râzî*”, 12/89-95.

³⁰ Yavuz, “*Fahreddin er-Râzî*”, 12/89-95.

³¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII,55

Tefsir ilmine dair Râzî'nin en önemli eseri olup otuz iki cilt halinde yayımlanmıştır. Ayrıca bu eser Tefsir-i Kebir adı altında Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. “*Esrâru'l-Kur'ân*”, İhlâs, Â'lâ, Tîn ve Asr surelerinin tefsirlerinden müteşekkildir. “*Esrârut-Tenzîl ve Envâru't-Te'vîl*”, Akâid, ahlak ve fıkıh konularının Kur'ân'a dayanılarak izah edildiği bu eser Farsça olup *Tefsîrû'l-Kur'âni's-Sağîr* olarak da bilinmektedir. “*Acâibu'l-Kur'ân*” Kelime-i tevhîd'in faydaları, sırları, kelime-i tevhîd ile ilgili hükümler, Müminin makamları, zühd ve takva, insanların musibetlerle imtihan edilmesi, tevbe, vs. gibi birtakım itikadî ve tasavvufî konuları içermektedir.³²

Dinî ilimler içinde Râzî'nin daha çok temayüz ettiği alanlar tefsir ve kelâm ilimleridir. Tefsirinde dirâyet metodunu başarıyla ele almış ve kendisinden sonra gelen hemen bütün müfessirlere kaynak olmuştur. Kur'ân'ı tefsir ederken döneminde mevcut bütün ilimlerden faydalanıp ilmî tefsir hareketine öncülük yapmıştır.³³

Râzî, esas itibari tefsir ile fazla meşgul olmamıştır. O, daha çok kelimeler ve felsefeye ilgi duymuş bu alandaki bilgisinin enginliğiyle tanınmaktadır.³⁴ Râzî bu gözle Kur'ân'a bakınca tefsir ilgisini çekiyor. Esasen iddialı bir âlim olan Râzî benimsediği anlayış ve bakış açısıyla diğerlerinden farklı ve özgün bir tefsir yazmanın mümkün olduğunu fark etmiştir.³⁵

Râzî'nin tefsiri sıradan bir tefsir olmayıp özelliği olan bir tefsirdir.³⁶ Râzî, ayetleri tefsir ederken, bu ayetle yakından veya uzaktan ilgisi bulunan bütün bilgileri makul bir düzen içinde aktarmaktadır.³⁷ Değişik tarzda tefsir yazan Râzî, din adamları tarafından: “Râzî'nin tefsirinde her şey var ama tefsir yok.” demekten kendilerini alamamışlardır.³⁸ Bütün ilimleri Kur'ân'a sığdırabilmek için Râzî birçok ayeti tevil etmek ve bunları maksadı aşan biçimde yorumlamak zorunda kalmıştır. Onun için tefsiri teville doludur.³⁹

Râzî'nin tefsirinin diğer bir özelliği, makul tasniflere mantıklı taksimlere ve açık tariflere yer vermesidir. Râzî bir ayeti açıklarken bu ayette ne gibi hükümlerin

³² Yavuz, “*Fahrettin er-Râzî*”, 12/ 89-95.

³³ Yavuz, “*Fahreddin er-Râzî*”, 12/ 89-95.

³⁴ Uludağ, *Fahrettin Râzî*, 138.

³⁵ Uludağ, *Fahrettin Râzî*, 138.

³⁶ Uludağ, *Fahrettin Râzî*, 141.

³⁷ Uludağ, *Fahrettin Râzî*, 143.

³⁸ es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulumi'l Kur'ân*, 2/484; Uludağ, *Fahrettin Râzî*, 143.

³⁹ Uludağ, *Fahrettin Râzî*, 147.

bulunduğunu tespit etmektedir. Sonra bu hükümler etrafındaki âlimlerin ihtilaflarını ve mezheplerin son derece güzel bir tertip içerisinde delilleriyle birlikte okuyucusuna sunmaktadır.⁴⁰

Râzî tefsirinde fıkıh tartışmalarına da girmektedir. Bazen Ebu Hanife'yi tenkit eder, bazen onun görüşünü savunur. Ama daha çok Şafî mezhebine bağlı kalır. Râzî, Tevrat İncîl'den de alıntılar yapmakta. Papazlarla yaptığı tartışmaları eserine almaktadır. Belki de Tevrat ve İncîl'den doğrudan alıntılar yapan ilk müfessirdir.⁴¹

Râzî'nin tefsirinin diğer özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

Râzî tefsirinde:

- a) Kıraat ilmine yer verir. Ayetlerin ve kelimelerin çeşitli kıraatlerdeki durumuna işaret eder.
- b) Ayetleri hem dil bilgisi (lügat, nahiv, sarf) hem de edebiyat (icaz, belagat) yönünden inceler. Fakat bu konularda sözü fazla uzatmaz.
- c) Ayetlerin nüzul sebebini açıklar, buna büyük önem verir.
- d) Ayetleri hadislerle, sahâbî ve tabiin sözleriyle açıklar. Rivayet tefsirlerinden epey faydalanır. Ama Râzî'nin hadis bilgisi iyi ve sağlıklı değildir. Eserinde bir hayli zayıf hatta düzmece hadis vardır.
- e) Sureler arasındaki ilgiyi bağı göstermeye çalışır.
- f) Ayetlerin sırasına ve tertibine dikkat çeker.
- g) Burhan ve hüccetlerden başka iknai ve hatabi delillere de geniş yer ayırır.
- h) Hükümlerin konuluştaki hikmet ve maksatları fevkalade güzel bir şekilde izah eder.⁴²

Fahreddîn er-Râzî'nin değişik ilmi sahalarda te'lif ettiği bazı eserleri de şunlardır:

1) Kelam: el-Metâlibu'l-Âliyye, Nihâyetu'l-Ukûl, el-Erba'üne fi-Usuli'd-Din, elKadâ ve'l-Kader, el-Halk ve'l-Ba's, Levamîu'l-Beyyinât, el-Muhassal.

2) Mantık ve Felsefe: el-Mebâhisu'l-Maşrikiyye, Ta'cizu'l-Felâsife, Lübbû'l-İşâre, el-Mülâhhas fi'l-Hikme ve'l-Mantık, el-Âyâtü'l-Beyyinât fi'l-Mantık, el-Mantiku'l-Kebîr.

⁴⁰ Uludağ, *Fahrettin Râzî*, 151.

⁴¹ Uludağ, *Fahrettin Râzî*, 152.

⁴² Uludağ, *Fahrettin Râzî*, 153-154

3) Fıkıh ve Fıkıh Usulü: el-Mahsûl, Usûlü'l-Fıkh, el-Burhânu'l-Bahâiyye.

4) Tıp, Astronomi ve Matematik: el-Hendese, Şerhu'l-Kânûn, Tıbbu'l-Kebîr, Risâle fi-'İlmi'l-Hey'e, er-Riyâdü'l-Münika.

5) Arap Dili ve Edebiyatı: Nihâyetu'l-Îcâz fi Dirâyeti'l-İ'caz, Şerhu Nehci'l Belâğa.

6) Tefsir: 'Acâibu'l-Kur'ân, Esrâru't-Tenzîl ve Envâru't-Te'vîl, Mefâtihu'l-'Ulûm, Mefâtihu'l-Gayb.⁴³

Çalışmamızda sıklıkla başvurulacak olan *Mefâtihu'l-Gayb* adlı eserin kısaca tanıtılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda, eserin muhtevası, yöntemi ve ilmî değeri hakkında temel bilgiler sunulacaktır.

Fahreddîn Er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Gayb Adlı Eseri

Hayatının önemli bir bölümünü kelim ve felsefe konularını incelemek, müspet bilimlerde ilmini genişletmek ve uğradığı ilim merkezlerinde âlimlerle yaptığı tartışmalarla zamanını geçiren Râzî'nin, tefsir yazmakla yoğun olarak hayatının son yıllarında meşgul olmaya başladığını hayat hikâyesinden, tefsirinde diğer eserlerine yaptığı atıflardan ve bazı Sûrelerin sonunda tefsirine düştüğü telif tarihlerinden çıkarabilmekteyiz.⁴⁴ Kelam ve felsefe ile yoğun bir meşguliyet ve hararetle bir tartışma ortamından sonra bu ilimlerin kendisini tatmin etmediği, Kur'ân'î hikmetin kelimîyolların hepsinden daha sağlam olduğu kanaatine varan Râzî, bundan sonra daha çok tefsire yönelmiştir.⁴⁵ Onun tefsir yazmadaki tek gayesi, aklı kanunlar ışığında Kur'ân'a gelecek saldırıları durdurmak, Kur'ân'ın Allah keliması olduğu konusunda her türlü şüpheyi izale etmek, ona yapılan eleştirilere cevap vermek ve bu eleştirilerin haksızlığını ortaya koymaktır. Bu bakımdan o, tefsirinde tabiatçılar ve felsefecilerle daima münazara etmiş ve onlara meydan okumuştur. Kur'ân'ın hikmetini ortaya çıkarmaya çalışmış ve insanları Kur'ân'a sevk etmektedir.⁴⁶

⁴³ Muhsin Abdulhamid, *er-Râzî Müfessiran*, 35-47; Uludağ, *Fahrettin Râzî*, 41-67; Yavuz, “*Fahrettin er-Râzî*” 12/89-95.

⁴⁴ Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Gayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l Kur'ân*, 22.

⁴⁵ Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesir, *Tefsiru İbn Kesir (Muhtasar)* (Lübnan: Dâru İhyâi't-Türâsi'l Arabî 2006), 14.

⁴⁶ Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Gayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l Kur'ân*, 25.

Râzî'nin tefsiri çeşitli meseleleri içermesi bakımından bazı ilim adamları tarafından eleştirilmiştir. İbn Teymiye ve Ebu Hayyân el-Endelûsî “Râzî'nin tefsiri eleştirilirken, “Râzî'nin tefsiri, tefsirden başka her şeyi içerir.” ifadesi sıkça dile getirilirken, es-Subkî ise “Onun tefsiri, tefsirle birlikte her şeyi kapsar.” diyerek Râzî'nin tefsirini savunmaktadır.⁴⁷

Tefsirine ne zaman başladığı ve ne zaman tamamladığı kesin olarak bilinmemekle olup, mevcut bilgiler ışığında onun tefsirini hayatının son on yılında kaleme aldığı söylenebilir. Zira bazı sûrelerin sonuna telif tarihini not düşmüştür. Bu tarihlerden ilki, Âl-i İmrân Sûresi'nin sonunda yer almakta ve h. 595 yılını göstermektedir. Ancak Fâtiha ve Bakara Sûreleri'nin sonunda herhangi bir tarih bulunmamaktadır. Bu durum, müellifin tefsirine h. 595 yılında ya da bir iki yıl öncesinde başladığını düşündürmektedir. Bu noktada, Fâtiha ve Bakara Sûreleri'nin daha sonra yazılmış olabileceği ihtimali akla gelebilir. Ancak, Râzî'nin sûreleri her zaman Mushaf'taki tertibe göre tefsir etmediği bilinse de Fâtiha Sûresi'ni tefsirine başlamadan önce ve müstakil olarak kaleme aldığı genel kabul gören bir görüştür. Tefsirine ait kaydedilen en son tarih h. 603 yılıdır. Bu tarih Fetih Sûresi'nde bulunduğu göre, tefsirinin tamamını h. 604 yılında veya ömrünün geri kalan süresinde, yani h. 606 yılına kadar tamamlamış olması muhtemeldir.⁴⁸

Râzî'nin tefsirini bizzat tamamlayıp tamamlamadığı tartışma konusu olmuştur.⁴⁹ Bazı âlimler, tefsirin Râzî tarafından tamamlanmadığını ve öğrencileri tarafından bitirildiğini öne sürerken, bazıları ise onun tefsirini hayattayken tamamladığı görüşündedir. Bu iki görüşü uzlaştırmak şu şekilde mümkündür: Râzî, Kur'ân'ın tamamını hayattayken tefsir etmiştir. Ancak bazı sûrelerin ve âyetlerin tefsirini öğrencilerine imla ettirmiştir. Bu nedenle eserde yer alan “Râzî şöyle dedi” gibi ifadeler, imla sırasında öğrencileri tarafından eklenmiştir. Buna karşı çıkanlar ise, tefsiri tamamlayanların Râzî'nin yöntemi ve anlayışına sadık kaldıklarını, dolayısıyla eserde tam bir üslup ve fikir birliğinin korunduğunu vurgulamaktadır.⁵⁰

Çağdaş yazarlardan Muhsin Abdulhamid, İbn Aşûr ve Salih ez-Zerkân gibi Râzî üzerinde çalışmalar yapanlar, günümüzde mevcut olan tefsirin baştan sona Râzî'ye ait

⁴⁷ Yavuz, “*Fahrettin er-Râzî*”, 12/89-95.

⁴⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*. 245.

⁴⁹ Uludağ, *Fahrettin Râzî*, 110.

⁵⁰ Muhsin Abdulhamid, *er-Râzî Müfessiran*, 51-63.

olduğunu ifade etmektedirler. Bu görüş, kanaatimizce oldukça isabetlidir. Zira Râzî, Mâide Sûresi'nin altıncı âyetini tefsir ederken, abdestte niyetin farz olduğunu savunmuş ve bu görüşüne Beyyine Sûresi'nin beşinci âyetinin tefsirinde yer verdiğini belirterek, “Orada genişçe açıkladık. İsteyen oraya başvursun.” demiştir. Bu ifade, 98. sûre olan Beyyine Sûresi'nin bizzat Râzî tarafından tefsir edildiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, Râzî'nin kullandığı ıstılahlar, görüşlerini tercihte kullandığı prensipler, âyetleri tefsir yöntemi ve eserin bütününe hâkim olan üslûp birliği, eserin ona ait olduğunu tartışmasız hale getiren en güçlü delillerdir. Dönemin imla ve istinsah şartları gereği bazı ifadelerin esere eklenmiş olması, bu gerçeği değiştirmemektedir.⁵¹

⁵¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*. 245.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSRÂİLİYÂT

1.1. İsrâiliyât Kavramı

İsrâiliyât, Hz. Yakub'un ikinci adı veya lakabı olan İsrâîl kelimesinden türeyen İsrâiliyye'nin çoğuludur. Kelime, İsrâîli bir kaynaktan aktarılan kıssa veya hadise anlamına gelir. Genellikle Yahudi, kısmen de Hristiyan kaynaklarından nakledilen "efsane, kıssa, olay veya bilgi" anlamında kullanılır. Hz. Yakub'un soyundan gelen Yahudiler, İsrâiloğulları olarak anılmıştır ve Kur'ân-ı Kerîm, Yahudilerden genellikle Beni İsrail şeklinde bahsetmektedir.⁵² İbranice İsrail kelimesi, kul anlamına gelen İsrâ ve Allah anlamına gelen Îl kelimelerinin birleşiminden oluşur ve "Allah'ın kulu" anlamını taşımaktadır.⁵³

İslam'a karşı olanların bu dine eklemeye çalıştıkları asılsız ve uydurma haberler için de aynı terimi kullanmışlardır. Bir kısmı ise, Yahudi kaynaklı bilgiler için İsrâiliyât, Hristiyan kaynaklı olanlar için ise mesîhiyyât veya nasrâniyyât⁵⁴ terimlerini kullanmışlardır. Ancak tanımın, Mecûsîlik, Sâbiîlik gibi diğer din ve kültürlerden gelen rivayetleri de kapsayacak şekilde genişletilmesi daha uygun olmasına rağmen, İsrâiliyat üzerine yapılan araştırmalarda bu ayrım genellikle dikkate alınmamıştır. Eski din ve kültürlerden İslam kaynaklarına aktarılan bilgilerin büyük ölçüde İsrâiliyât olarak adlandırılmasının muhtemel sebebi, Yahudilerin daha eski bir dinin mensubu olmaları, Arap yarımadasında Araplar tarafından daha çok bilinmeleri ve çoğunluğu teşkil etmeleri gibi faktörlerden kaynaklanmaktadır.

İsrâiliyât teriminin tam olarak ne anlama geldiği, nasıl ortaya çıktığı ve Müslümanlar arasında ilk kez ne zaman kullanıldığı konusunda yeterli bilgi mevcut değildir; ancak özellikle Batılı araştırmacılar, kavramın İslam kaynaklarındaki etkisi üzerine geniş değerlendirmeler yapmaktadır. Şarkiyatçılar, IV. (X.) yüzyıldan önce kaleme alınan bazı eserlerde İsrâîli rivayetlerin bulunduğunu belirtmekle birlikte, kelimenin terim olarak daha sonraki dönemlerde kullanılmaya başlandığını savunurlar.

⁵² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim Atfîş (Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1964), 1/331; İsmail Karagöz, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), 328-329

⁵³ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/331; Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 27.

⁵⁴ Kürşat Demirci, "Hristiyanlık", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 17/328-340.

Bu anlamda, İsrâiliyât kelimesinin ilk defa Mes'ûdî, ardından "*kütüb-i kadîme*" şeklinde Yâkût el-Hamevî, daha sonra ise İbn Teymiyye, Zehebî ve İbn Kesîr gibi âlimler tarafından kullanıldığı tespit edilmiştir. Şarkiyatçılardan bir kısmı, Hasan-ı Basrî, Vehb b. Münebbih, Mâlik b. Dînâr'dan nakledilen İsrâiliyât bilgileri üzerinden kavramın II. (VIII.) yüzyılın başlarına kadar uzandığını öne sürmüşlerse de, bu yaklaşım kelimenin terim olarak kullanıldığı dönemi net bir şekilde ortaya koymamaktadır.⁵⁵

İbn Haldun *Mukaddime*'sinde tefsir ve kıraat ilmi faslında İsrâiliyâtın Arap kültürüne ve tefsir ilmine girişine şu şekilde değinmiştir. "Arapların kitap ve ilim ehli olmadıkları, bedeviliğin ve ümmiliğin onların üzerinde etkili olduğu belirtilerek, varlıkların yaratılış sebepleri, yaratılışın başlangıcı ve insan nefsinin merak ettiği diğer sırlar hakkında bilgi edinmek istediklerinde, genellikle tek yaptıkları şey, bu konuları kitap ehline sormak ve onların verdikleri yanıtları almak oluyordu.⁵⁶ Bu kişiler, ellerinde Tevrat bulunan Yahudiler ve onların dinine tabi olmuş Hristiyanlardı. Ancak o dönemde Araplar arasında bulunan Yahudiler de bedevi idiler ve bu konuda sıradan bir kişi ya da bir kitap sahibinin bildiğinden daha fazla bilgiye sahip değillerdi. Çoğunluğu ise Yahudiliği benimsemiş Himyer kabilesinden kimselerdi. Bu kişiler, Müslüman olduktan sonra, şer'î hükümlerle ilgili olmayan yaratılışın başlangıcı ve gelecekte olacak olaylar gibi konuları koruyup rivayet ettiler. Ka'b el-Ahbar, Vehb b. Münebbih ve Abdullah b. Selam gibi şahıslar da bunlar arasındaydılar. İşte tefsir kitapları, bu konularda onlardan nakledilen bilgilerle dolmuştu.⁵⁷

Bu haberler yalnızca onlara dayandırılıyordu; yani bunların doğrudan Hz. Peygamberden rivayet edilmediği açıkça bilinmekteydi. Bu tür haberler, içeriklerine dair şer'î hükümlere dayanmadığı için doğru olup olmadıkları üzerine de fazla bir tartışma yapılmazdı. Bu sebeple müfessirler, böyle haberleri kabul etme konusunda daha rahat davranmışlar ve tefsir kitaplarını bu rivayetlerle doldurmuşlardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu haberlerin kaynağı, badiyelerde yaşayan ehli Tevrat'tır.

Badiyelerde yaşamış olmaları, yani bedevi özelliklere sahip olmaları nedeniyle, naklettikleri haberlerin doğruluğunu araştırma gibi bir durumları yoktu. Fakat din ve

⁵⁵ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, 28.

⁵⁶ İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir,(Ankara: *Yeni Şafak Yayınları*, 2004), 614.

⁵⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, 615.

ümmeî içindeki konumları sayesinde, oldukça tanınmış hale gelmişler ve rivayet ettikleri hususlar zamanla kabul görmüştür. Ancak daha sonrasında âlimler, bu rivayetleri gözden geçirerek, doğruları yanlışlarından ayırma yoluna gitmişlerdir.”⁵⁸

İsrâiliyât, oldukça geniş bir kapsamı olan bir terimdir ve genellikle İsrâiloğulları'na gönderilen peygamberler, bu peygamberlerin günahkârlara yönelik uyarıları, verilen cezalar, zâhitlerin söz ve davranışları ile kazandıkları manevî lütuflar gibi konuları içermektedir. Bazı Batılı araştırmacılar, bu terimin peygamberlerin geçmişi ve geleceği, halifeler, yöneticiler, saltanatların çöküşü, mehdi inancı ve kıyamet alametleri gibi konuları da kapsadığını ileri sürmüşlerdir. Bu değerlendirmeler ışığında, yalnızca geçmiş olaylar değil, gelecekteki hadiseler, gayba dair bilgiler ve fitne ile melâhimle ilgili rivayetler de İsrâiliyât kapsamına girmektedir. Bu rivayetlerden bazıları, bizzat Hz. Peygamber tarafından dile getirilmiş, bazıları ise sahâbîlerin inanç dışı konularda Kâ'b el-Ahbâr gibi şahıslara başvurmaları sonucu ortaya çıkmıştır. Bazı şarkiyatçılar ise İsrâiliyât'ı, eski dinlerin kaynaklarına dayanan bilgilerden ziyade, geçmiş ümmetlere ait halk anlatıları olarak değerlendirmektedir. Bu görüş, İsrâiliyât'ın eski dinlere ait hurafelere dönüştürülmüş bilgilere dayandığı düşüncesinin bir yansımasıdır ve bu düşünceye göre İslam, bu bozulmadan etkilenmiş ve tahrif olmuştur. Konuyla ilgili başka bir tartışma ise, İslam kaynaklarında yer alan İsrâiliyât niteliğindeki bilgilerin uydurma olup olmadığı ve bu bilgilerin mevcut kutsal kitaplarda yer alıp almadığıdır.⁵⁹

Naklî tefsirlerde rivayetlerin senet kısmının çıkarılması ve bu şekilde zikredilmesi, ayrıca İsrâiliyât menkıbelerinin tefsirlere dâhil edilmesi, Müslümanlar arasında önemli bir tehlike yaratmıştır. Bu durum, siyasi, itikadi ve diğer çeşitli mezheplerin mensupları ile bozuk düşünce ve görüşlere sahip fertlerin, mezheplerinin yayılmasını, bid'atlarının kabul görmesini ve arzularının tatmin edilmesini sağlamak amacıyla, tefsirlere koydukları sözleri ya doğrudan Rasûlullah'a (sas) ya da sahâbe, tâbi'în ve tefsir ilminin meşhur şahsiyetlerine atfetmelerine zemin hazırlamıştır. Bu rivayetler, sonraki kuşaklar tarafından asıl kaynağını araştırmadan, senetlere yer verilmeden ve doğruluğu sorgulanmadan, sahîh rivayetler gibi kabul edilerek nakledilmiştir. Neticede, çoğu insan bu rivayetlere inanmış, tefsirlerde yer alan her

⁵⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, 616.

⁵⁹ İbrahim Hatiboğlu, “İsrâiliyât” md. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 23/195-199.

bilginin doğru olduğu kanaatine varmış ve İsrâîliyât menkıbelerinin de doğruluğunu kabul etmiştir.⁶⁰ Eğer bu rivayetler senetleriyle birlikte aktarılmış olsaydı, içerdiği olası sakıncaların giderilmesi daha kolay ve mümkün olabilirdi. Ancak senetlerin ve isnatların metinden çıkarılması, bu imkânı ortadan kaldırmıştır. En azından, senetleri kaldırarak çeşitli rivayetleri nakledenler, İbn Cerîr et-Taberî'nin yöntemini benimsemiş olsalardı, yani söz konusu rivayetlerin doğruluğunu doğrudan araştırmaları bile, aktarılan bilgiyi kime nispet ettiklerini açıkça belirterek kaynağını göstermiş olsalardı, böylece mesuliyetin kime ait olduğunu tespit etmek mümkün olurdu. Bu yaklaşım, “Bir sözü aktaran, onun sorumluluğunu yüklenmiş olur” ilkesiyle ifade edilebileceği gibi, rivayetlerin senedine gereğinden fazla önem vermek, bazıları tarafından ahde vefasızlık olarak da değerlendirilebilirdi. Zira önceki nesillere mensup şahısların güvenilirliği, daha sonraki dönemlerde biliniyor ve ayrıca cerh ve ta'dîl kitaplarının varlığı sebebiyle, rivayetlerin doğruluğu senette yer alan râvîlerin güvenilirlik derecesine göre belirlenebiliyordu. Bu bağlamda, isnadın taşıdığı önem ve değeri tartışmak ayrı bir araştırma konusu olmakla birlikte, burada asıl üzerinde durulması gereken husus, rivayeti aktaran şahısların kimliği değil, bizzat rivayetin kendisinin doğruluğudur.⁶¹

Tefsirlerdeki şahsi eğilimler, itikadi ve mezhebi farklılıkların etkileri ve bu etkilerin getirdiği sonuçlar, Müslümanlar üzerinde büyük bir tehlike oluşturmuş ve yeni bir kapının açılmasına neden olmuştur. Bu kapının aralanması, İslam düşmanlarına, kendi amaçlarına ulaşmak için bir fırsat tanımıştır. İslam'ı bozma çabaları, ehl-isünnetle bağdaşmayan bid'at ve hurafeler de yine bu kapıdan yayılmaya başlamıştır. Din düşmanlarının yanlış düşünceleri ve sapkın fikirleri, entelektüellerin bile düşüncelerini karıştırarak, Allah'ın yüce kitabının münezzeh olduğu konularda safsata ve mantıksızlıkların yayılmasına yol açmıştır. Her ne kadar bu yıkıcı ve bozguncu akımlar, Kur'ân tefsirlerine sızdırılmak istenirken, Kur'ân-ı Kerîm'in uyulması zorunlu olan bazı tefsir kaidelerine riayet ediyormuş gibi görünseler de, aslında bu akımlar sadece kendi arzularının ve hevalarının isteklerine hizmet eden kurallardan başka bir kurala uymamışlardır.⁶²

⁶⁰ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsirlerinde Hurafe ve Bid'atlar*, çev. Nurettin Demir, (İstanbul: Saba Yayınları, 1984), 18-19.

⁶¹ ez-Zehebî, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsirlerinde Hurafe ve Bid'atlar*, 19.

⁶² Hatiboğlu, “İsrâîliyât,” 23/195-199.

Rivayetlere dayanmaksızın, yalnızca şahsi rey ile yapılan tefsirlerde hataya düşme ihtimali her zaman mümkündür. Bu durum genellikle iki temel nedene dayanmaktadır: Müfessirin, daha önceden belirli bir manaya inanmış olması ve bu inancını Kur'ân-ı Kerîm'in lafızlarından birine uydurarak kendi düşüncesini Kur'ân'ın ilgili lafzına dayandırmaya çalışması.

Kur'ân-ı Kerîm'in göndereni olan Allah, kendisine vahyedilen Rasûlullah ve hitap edilen kimseler gibi temel unsurlar göz önünde bulundurulmadan, bu konularda yeterli bilgiye sahip olunmaksızın, yalnızca Arapça bilgisine dayanılarak, Kur'ân'ın lafızlarının taşıyabileceği muhtemel manalar üzerinden tefsir yapılması.

Birinci durumda, müfessir, önceden varmış olduğu inancı doğrulamayı amaçladığı için Kur'ân'ın lafızlarına gereken özeni göstermemekte, bu lafızların ifade ettiği anlamlar ve delaletler gerektiği gibi ele alınmamaktadır. İkinci durumda ise, yalnızca lafızlar üzerinden yalın anlamların ortaya konulmaya çalışılması, bağlamın dikkate alınmaması, cümlelerin gelişine uygun anlamların göz ardı edilmesi ve sözü söyleyenle hitap edilenin irade ve durumlarının yeterince değerlendirilmemesi gibi eksiklikler söz konusu olmaktadır.⁶³

Kur'ân-ı Kerîm ile İncîller ya da Tevrat'ın ortak bir olayı ele alıp değerlendirdiğimizde, bu olayın ele alınışı ve aktarımı açısından Kur'ân ile diğer iki kitap arasında belirgin farklılıklar olduğu göze çarpmaktadır. Örneğin, Hz. Âdem ile İblis kıssası, Tevrat'ta yer almakla birlikte, Kur'ân-ı Kerîm'de de birçok kez zikredilmiştir. Ancak her iki metin arasında içerik açısından önemli farklılıklar bulunmaktadır.⁶⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de Bakara Sûresi⁶⁵ ve A'râf Sûresinde⁶⁶ en geniş şekilde ele alınmasına rağmen, ne bu uzun bahislerde ne de diğer sûrelerde olayın geçtiği cennetin yeri veya Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem ve Hz. Havva'ya yasakladığı ağacın türü açık bir şekilde belirtilmiştir.⁶⁷ Ayrıca, iblisin yılan kılığına girerek cennete girdiği ve Hz. Âdem ile Havva'yı yanılttığına dair rivayetler de Kur'ân-ı Kerîm'de yer almamaktadır.⁶⁸

⁶³ ez-Zehebî, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsirlerinde Hurafe ve Bid'atlar*, 20-21.

⁶⁴ ez-Zehebî, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsirlerinde Hurafe ve Bid'atlar*, 25-26.

⁶⁵ Bakara, 2/30-39.

⁶⁶ A'râf, 7/11-25.

⁶⁷ Kutsal Kitap, Eski ve Yeni Antlaşma (*Tevrat, Zebur, İncîl*), (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2014), "Tekvin", 2/16-17.

⁶⁸ ez-Zehebî, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsirlerinde Hurafe ve Bid'atlar*, 26.

Kur’ân-ı Kerîm’de, Hz. Âdem ve Havva’nın cennetten çıkarılmasının ardından yeryüzünde nereye indirildikleri hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir. Genel olarak, bu kıssanın ayrıntılarına Kur’ân’da yer verilmediği görülmektedir. Ancak, Tevrat’a bakıldığında bu kıssanın birçok çelişki içeren ayrıntılarla birlikte anlatıldığı dikkati çeker. Tevrat’a göre cennet, Doğu’daki Aden bölgesindedir ve Hz. Âdem ile Havva’nın yemekten men edildikleri ağaç, cennetin tam ortasında bulunmaktadır.⁶⁹ Bu ağaç, “hayat ağacı” veya “iyilik ve kötülük bilgisi ağacı” olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca, Hz. Âdem ve Havva ile konuşanın yılan olduğu ve bu yılanın İblis’in kılığına girerek onları kandırdığı belirtilir. Yılanın bu fiilinden dolayı Allah tarafından cezalandırıldığı, bundan böyle karnı üzerinde sürünmeye ve toprak yemeye mahkûm edildiği ifade edilmektedir. Yine Tevrat’a göre, Havva da kendisi ve soyunun hamilelik sancıları ile cezalandırılmıştır. Bu kıssa, Tevrat’ta pek çok ayrıntıyla anlatılmaya devam etmektedir.⁷⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de anlatılan bir kıssanın İncillerde de yer aldığı durumlarda, İncillerin genellikle Kur’ân’ın değinmediği ayrıntılara yer verdiği görülmektedir. Örneğin, Hz. İsa’nın (a.s.) doğum kıssasına baktığımızda, Kur’ân-ı Kerîm, Hz. İsa’nın nesebi hakkında ayrıntılı bir bilgi vermez; doğum yerini net bir şekilde belirtmez ve doğumun gerçekleşme şeklini detaylıca açıklamaz. Buna karşın, İncil, bu kıssayı geniş bir şekilde ele alarak çeşitli ayrıntılar sunar. İnsan doğası gereği olayların ayrıntılarına nüfuz etmeye eğilimli olduğundan, Hz. Peygamber’in dönemindeki Müslümanlardan bazıları (örneğin, Abdullah b. Selâm ve Ka’b el-Ahbâr gibi İslam’a yeni giren Kitap Ehli mensupları), Kur’ân-ı Kerîm’de işaret edilen olayların teferruatını öğrenmek amacıyla, önceki kutsal kitaplara aşina olan bu şahıslara sorular sormuşlardır.⁷¹ Bu tür sorular, Hz. Peygamber’in izni, konunun mahiyeti ve Kur’ân-ı Kerîm’in açık işaretlerinin sınırları çerçevesinde sınırlıydı. Peygamberimiz, bu konularda ashabını şu şekilde uyarmıştır: “İsrailoğulları ile konuşmanızda bir sakınca yoktur. Ancak kim beni kasten yalanlarsa, cehennemde kendisi için bir yer hazırlasın.”⁷² Bir diğer hadis-i şerifte ise şöyle buyurmuştur: “*Ehl-i Kitabı ne tamamen yalanlayınız ne de tamamen tasdik ediniz. Şöyle deyiniz: ‘Biz Allah’a, bize indirilene, İbrahim’e, İsmail’e, İshak’a, Yakub’a ve torunlarına*

⁶⁹ Tevrat, “Tekvin”, 2/8-17.

⁷⁰ ez-Zehebî, *Kur’ân-ı Kerîm Tefsirlerinde Hurafe ve Bid’atlar*, 26-27.

⁷¹ ez-Zehebî, *Kur’ân-ı Kerîm Tefsirlerinde Hurafe ve Bid’atlar*, 27.

⁷² Muhammed b. İsmail el-Buhârî, el-Câmi’u’s-sahîh, “İlim”, neşr. Muhammed Zühayr b. Nasr, Dâru Tavki’n-Necât, 2. basım, 1422/2001.

indirilene, Musa'ya ve İsa'ya verilenlere ve Rableri tarafından diğer bütün peygamberlere verilenlere iman ettik. Biz peygamberler arasında ayırım yapmayız; biz Allah'a inanan Müslümanlarız."⁷³ Bu nedenle, Ashâb-ı Kirâm, Ehl-i kitap'tan bir şey sorduklarında, verilen cevabın İslam'a uygun olup olmadığını dikkatle değerlendirirlerdi. Eğer aktarılan bilgiler İslam'ın öğretileriyle uyumluysa kabul eder, İslam'a aykırı olan bilgileri ise reddederlerdi. Doğruluğu veya yanlışlığı kesin olarak bilinmeyen, ihtimalli durumlar karşısında ise temkinli bir tutum sergilerlerdi. Bu tür bilgileri tamamen reddetmedikleri gibi, yalan karışmış olma ihtimaline binaen kesin bir tasdik de etmeyip bir tür tereddütle yaklaşarak ihtiyatlı davranmışlardır.⁷⁴

Ashâb-ı Kirâm, faydasız ve anlamsız konularla vakit kaybetmenin boş bir uğraş olduğunu düşündüklerinden, bu tür meselelere girmekten kaçınırlardı. Örneğin, Ashâb-ı Kehf'in köpeğinin rengini, Nuh'un (as) gemisinin yapıldığı ağacın türünü ya da Hızır'ın (as) öldürdüğü çocuğun adını sorgulamak gibi anlam ve önem taşımayan konularla meşgul olmazlardı. Ancak, sahâbî dönemindeki bu basiret ve uyanıklılığın, İsrâîliyât olarak adlandırılan bu tür rivayetlerin İslam'a sızmasını her dönemde önleyebildiği söylenemez. Ne yazık ki, Tâbiîn dönemiyle birlikte tefsirlerde İsrâîliyât rivayetlerinin artış gösterdiği görülmektedir. Bunun temel sebepleri arasında, Yahudi ve Hristiyanların büyük gruplar halinde İslam'a girmesi ve insanların genellikle ayrıntılara ve önemsiz meselelere karşı duyduğu merak yer almaktadır.⁷⁵

Bu dönemde ortaya çıkan bazı müfessirler, Kur'ân-ı Kerîm'de kısaca işaret edilen konuların, Yahudi ve Hristiyanların sahip olduğu tarihsel bilgiler ve rivayetlerle tamamlanabileceği düşüncesine kapılmışlardı. Bu nedenle, tefsirlere birbiriyle çelişen ve hurafeye açık tarihi olaylar ve hikâyeler eklediler. Ebû Hâtîm'e göre bu isimlerden biri, Mukâtil bin Süleyman'dır (v. 150/767). Mukâtil, Yahudi ve Hristiyan anlayışlarıyla Kur'ân ilimlerini öğrenmiş ve Kur'ân'ı bu dinlerin kitaplarındakine benzetmeye çalışmıştır. Tâbiîn sonrası dönemde ise bu durum daha da kötüleşmiştir. Tefsirlere tarihi olaylar ve hikâyeler sokulmasında aşırılığa kaçan kimseler ortaya çıkmıştır. Bu kişiler, Kur'ân-ı Kerîm tefsirlerine akıl ve mantığın kabul edemeyeceği kıssa ve rivayetler ile Allah'ın kelamına yakışmayan ifadeler eklemekten çekinmemişlerdir.⁷⁶

⁷³ Bakara, 2/136.

⁷⁴ ez-Zehebî, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsirlerinde Hurafe ve Bid'atlar*, 27.

⁷⁵ ez-Zehebî, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsirlerinde Hurafe ve Bid'atlar*, 27-28.

⁷⁶ ez-Zehebî, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsirlerinde Hurafe ve Bid'atlar*, 28.

İsrâîliyât, zamanla tarafgirlik ve aşırılıkla öyle bir noktaya ulaşmıştır ki, bu rivayetler, peygamberlerin ismet sıfatlarına dahi dil uzatacak düzeylere varmıştır. Çoğu müfessir tarafından hurafe olarak değerlendirilen bu tür rivayetler, tefsirlerde yaygın bir şekilde yer bulmuş ve iş öyle bir hale gelmiştir ki, insanlar artık tefsirlerde geçen doğru haberlerden bile şüphe etmeye başlamışlardır. İsrâîliyât rivayetleriyle özdeşleşmiş isimlerin başında, Ebû İshâk Ahmed b. İbrâhim es-Sa‘lebî en-Nîsâbûrî (v. 427/1035) gelmektedir. Onun *el-Keşf ve’l-Beyân ‘an Tefsîri’l-Kur‘ân* adlı eseri, bu tür rivayetler bulunmaktadır. Diğer bir isim ise, el-Hazin olarak bilinen Alâeddin Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed İbrâhim b. Ömer eş-Şeyhî el-Bağdâdî’dir (v. 741/1340). Onun *Lubâbü’t-Te’vîl fî Me‘ânî’t-Tenzîl* adlı tefsiri de benzer şekilde İsrâîliyât rivayetlerine büyük yer vermektedir. Her iki müfessir de, tefsirlerinde İsrâîliyât’a açıkça önem vermiş ve gerçeklikten uzak birçok rivayeti aktarmışlardır. Zaman zaman birbirlerinin tenkitlerini takip ettikleri gibi, bazen de aynı yanlış fikirleri, hatta peygamberlerin ismet⁷⁷ sıfatına zarar verecek görüşleri savunmuşlardır. Bu iki müfessirin eserlerinde, İsrâîliyât rivayetlerindeki ifratlarına yönelik makul bir savunma bulmak mümkün görünmemektedir. Bu aşırılığın, doğru-yanlış ayrımı gözetmeksizin hikâyeye anlatımına olan aşırı ilgiden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.⁷⁸

Tefsirlere ölçüsüz bir şekilde Ehli Kitap arasında yaygın olan kıssaların dâhil edilmesi, tefsir ilminde büyük zararlara yol açmıştır. Bu durumun temel sebebi, sahâbî devrinde verilen izin sınırlarının dikkatlice hesaplanmaması ve bu sınırların dışına çıkılmasıdır. Bu akıma kapılan bazı müfessirler, ilginç buldukları kıssaları pervasızca tefsirlere dâhil etmiş, hatta yer yer hayal ürünü hikâyelere bile yer vererek, okuyucuları hem doğruları hem de yanlışları karıştırma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmışlardır. Özellikle, İsrâîliyât rivayetlerini uzun uzadıya tefsirlerinde işleyen bu müfessirler, tefsir ilminde ilerleyecek ve bu alanda uzmanlaşacak yeni nesillerin işlerini zorlaştırmışlardır. Zira şüpheli ve uzun rivayetlerin genç nesillere sunulması, onların doğru bilgiye

⁷⁷ Sözlükte “engel olmak, gelebilecek zararları bertaraf edip korumak” anlamına gelen **asm** kökünden türemiş bir isimdir. Kelimenin “korumak” mânasına ağırlık veren Râgıb el-İsfahânî, peygamberlerin ismetini “Allah’ın temiz bir yaratılışa sahip kılması, bedenî üstünlük vermesi, zafer ve kararlılık lutfetmesi, iç huzuru yaratması ve hayra muvaffâk kılması suretiyle kendilerini koruması” şeklinde tarif etmiş (*el-Müfredat*, “‘asm” md.), İbn Manzûr ise “Allah’ın, kulunu cezalandıracağı kötü şeylerden koruması, ona engel olması” tanımını yapmıştır (*Lisânü’l-‘Arab*, “‘asm” md.). Kelâm literatüründe ismet “peygamberlerin Allah tarafından günah işlemekten korunması” şeklinde terimleşmiştir.

⁷⁸ ez-Zehbî, *Kur‘ân-ı Kerîm Tefsirlerinde Hurafe ve Bid‘atlar*, 28-29.

ulaşmalarını engellemiştir. Gönöl arzu eder ki, âlimler bu konuya eğilsinler. Tefsirlerde geçen bütün olayları dikkatlice inceleyip, doğru olanları ayırarak, yanlış ve şüpheli rivayetleri de işaret etsinler. Bu şekilde, tefsir okuyucuları, okudukları metnin ne ölçüde Allah'ın muradını yansıttığını ve ne kadarının insan düşüncesiyle eklenmiş olduğunu anlayabilirler. Böylece, Allah kelâmını doğru bir şekilde anlama imkânı elde edebilirler.⁷⁹

1.2. İsrâîliyâtın Kısımları

İsrâîliyât rivayetleri genel olarak üç kategoriye ayrılmaktadır. Birinci grupta, İslam'ın temel inanç ve ahlak ilkeleriyle uyumlu olan ve Kur'ân ile sahih hadislerle çelişmeyen rivayetler yer alır. Bu tür bilgiler, bazı müfessirler tarafından ayetlerin açıklanmasına yardımcı olmak amacıyla kullanılmıştır. İkinci grupta ise İslam'a açıkça aykırı olan rivayetler bulunmaktadır. Allah'a oğul isnat etmek, peygamberleri günahkâr göstermek gibi İslam'ın temel öğretileriyle çelişen anlatılar bu kategoriye girer ve kesinlikle reddedilmelidir. Üçüncü grupta ise doğruluğu kesin olarak bilinmeyen, İslam kaynaklarında açıkça doğrulanmadığı gibi reddedilmemiş olan rivayetler yer alır. Bu nedenle, İsrâîliyât rivayetlerini değerlendirirken Kur'ân ve sünnet çerçevesinde titizlikle ele almak gerekmektedir.

1.2.1. Senet ve Metin Bakımından Sahih İsrâîliyât

Sahih kabul edilen İsrâîliyât örnekleri, hadis kitaplarında yer alan bazı rivayetlerle gösterilmektedir. Bu rivayetlerden biri, şu şekilde ifade edilmiştir: “Ey peygamber, biz seni gerçekten bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı, Allah'ın izniyle kendi yoluna çağıran bir davetçi ve aydınlatıcı bir kandil olarak gönderdik.”⁸⁰ Bu ayetin tefsiri bağlamında, Buhari'nin Sahih'inde yer alan Abdullah b. Amr b. el-As'a ait bir Tevrat rivayeti, "Ey Peygamber! Biz seni şahit, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Ümmîlerin peygamberisin. Sen benim kulumsun ve resulümsün. Seni mütevekkil olarak adlandırdım. O, kaba ve sert değildir, arşı pazarda bağırıp çağırmaz, kötölüğe kötölükle karşılık vermez; aksine affeder ve bağışlar..."⁸¹

⁷⁹ ez-Zehebî, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsirlerinde Hurafe ve Bid'atlar*, 37.

⁸⁰ Ahzab, 33/45.

⁸¹ Tevrat, “Yeşaya” 42/1-4; Buhârî, *Buyû'*, 50.

Ayrıca, Kur'ân'da da Hz. Muhammed'in Tevrat ve İncil'de müjdelanmış bir peygamber olduğu belirtilmektedir: "*Onlar, yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o Elçi'ye, o Ümmî Peygamber'e uyanlardır...*"⁸²

Bu bağlamda, Hz. Muhammed'in niteliklerinin önceki kutsal kitaplarda da yer aldığına dair hem hadis hem de Kur'ân'da referanslar bulunmaktadır. Bu cümleyi açıklayıcı bir örnek teşkil etmektedir.⁸³

1.2.2. Senet veya Metin Bakımından Zayıf İsrâîliyât

Sened ve metin bakımından zayıf kabul edilen rivayetler, cerh ve ta'dil açısından eleştirilerek, genellikle kabul görmüş hadis kaynaklarında yer almayan ve sahihlikten uzak olan haberlerdir. Ayrıca, Kur'ân-ı Kerîm ve sahih sünnetle çelişen rivayetler de bu kategoride değerlendirilmektedir. Buna örnek olarak, Arş'ı taşıyan meleklerle ilgili rivayet verilebilir. Söz konusu rivayete göre, bu meleklerin her birinin insan, öküz ve aslan yüzüne benzeyen bir yüzleri bulunmaktadır. Meleklerin kanatlarını hareket ettirmeleriyle birlikte, şimşek çakması meydana gelmektedir.⁸⁴

Bu rivayette yer alan Şu'ayb el-Cebâri, raviler arasında Ehl-i kitap çevrelerinde efsanevi hikâyeler nakleden bir şahıs olarak tanınmaktadır. Ayrıca, metruk bir ravidir.⁸⁵

Metin açısından zayıf olan bir örnek, şu şekilde verilmektedir: Ka'bu'l-Ahbar'dan nakledilen rivayete göre, "Melekler insanların yaptıkları ameller ve günahlarından söz ettiler. O melekeler kendi aralarından iki kişi seçmelerini istedi. Melekler de Hârut ve Mârût isimli iki meleği seçtiler. Sonra Allah o meleklerle şirk, zina, içki yasağı gibi bazı yasaklar koyarak yeryüzüne gönderdi."⁸⁶ Ka'bu'l-Ahbar'ın dediğine göre o iki melek henüz akşam olmadan kendilerine men edilen bütün nehiyleri yapmışlardır."⁸⁷

⁸² A'râf, 7/157.

⁸³ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, 28.

⁸⁴ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, 29.

⁸⁵ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, 29.

⁸⁶ Hârût ve Mârût kıssasının temelinde, meleklerin insanlara sihir öğrettiği inancı yer almaktadır. Bu tema, Yahudi kaynaklarında da benzer şekilde işlenmiştir. Söz konusu iddia, meleklerin sihir öğretmesine dair anlatının kaynağının Yahudi gelenekleriyle ilişkili olabileceğini düşündürmesi açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda, şu değerlendirme de dikkate değerdir: "Kur'ân-ı Kerîm'de Hârut ve Mârut'tan bahseden tek âyette, Yahudilerin Hz. Süleyman'a yönelik iftiralari ve Hârut ile Mârut'un sihir öğretmesi olmak üzere iki temel konu ele alınmaktadır." Ayrıca bkz. Bakara 2/102; Şuayip Karataş, "Kur'ân'da Geçen Hârut ve Mârut İsimlerinin Melekliğine Dair", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research* 12/62 (2019), 1788.

⁸⁷ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, 29.

1.2.3. Mevzu (Uydurma) İsrâîliyât

Rivayetin senet açısından kesinti veya başka bir sebeple kusurlu olması, ayrıca metinde tenkit yönünden herhangi bir illet barındıran ya da tamamen uydurma olan haberler, bu kategoriye girer. Buna örnek olarak, İbn Kesir'in tefsirinde Kâf Sûresindeki "Kaf" kelimesinin açıklanması sırasında aktardığı bir rivayet verilebilir: Rivayete göre, Allah büyük bir deniz yaratmış ve bu denizin arkasında Kafdağı adında bir dağ oluşturmuştur. Dünya seması, bu dağın üzerindeki tavandır. Allah, ardından bu dağın arkasında yedi kat yeryüzünü yaratmış ve onun da arkasında onu kuşatan bir deniz meydana getirmiştir. Bunun gerisinde ise Kaf adı verilen bir dağ bulunmaktadır. İkinci sema, bu dağın üzerindeki tavandır. İbn Abbas (ra) yedi yeryüzü, yedi deniz, yedi sema ve yedi dağ saymıştır. İbn Kesir, bu rivayet hakkında: "Bu haberin isnadında inkıta söz konusudur" demektedir ve rivayetin senedinin sahih olmadığını, uydurma olduğunu belirtmektedir.⁸⁸

Başka bir uydurma haber ise şu şekildedir: "Rasûlullah (sas) şöyle demiştir: "İsrail oğulları azgınlaşarak taşkınlıklarını arttırınca peygamberlerini öldürmeye başladıklarında Allah onlara Fars kralı Buhtûnnassar'ı gönderdi. Allah o krala 700 yıl'a yakın hükümdarlık bağışladı..."⁸⁹ Bu rivayet kesinlikle mevzu (uydurma) olup, İsrâîliyât kökenlidir. Hz. Peygamber'in(sas) böyle bir ifade kullanması mümkün değildir.⁹⁰

İsrâîliyât, haberlerin içeriği bakımından üç ana gruba ayrılmaktadır. İnançla ilgili olanlar, ibadet ve dini hükümlerle ilgili olanlar ve va'z ve nasihat gibi, birinci ve ikinci gruplarla doğrudan bağlantısı olmayanlar.⁹¹

1.3. İslâma Uyup Uymaması Bakımından İsrâîliyât

İsrâîliyât bu yönüyle de üçe ayrılır.

1.3.1. İslâma Uygun Olan İsrâîliyât

İslâma uygun olan İsrâîliyât, sahih senet ve metinlerle güvenilir hadis kitaplarında yer alan rivayetlere işaret etmektedir. Bu rivayetler, Hz. Peygamber, sahâbî ve onlardan sonra gelen nesiller tarafından, özellikle Yahudi ve Hristiyanlar gibi eski milletlerin dini

⁸⁸ İbn Kesir, 1420/1999, 7/ 394.

⁸⁹ Tevrat, "Yeremya" 25/9; Tevrat, "II Krallar" 24/2-3; Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, 29.

⁹⁰ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, 30.

⁹¹ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, 30.

kültürlerine dair aktarılmış olan bilgilerdir. Başka bir deyişle, bunlar hadislerle dayalı açıklamalardır. Kur'ân-ı Kerîm'de bahsedilen eski kavimlere dair, hem Hz. Peygamber'in hem de sahâbînin, onların hallerine ilişkin yaptığı tefsir ve açıklamalar da bu kapsamda değerlendirilir.⁹²

Hz. Peygamber'in, Sahîh-i Buhârî'de Abdullah b. Amr'dan rivayet edilen hadisinde de bu tür rivayetlerin kullanılmasında herhangi bir sakınca olmadığı ifade edilmektedir. Nitekim söz konusu hadiste, “Benden (duyduklarınızı), bir ayet dahi olsa tebliğ ediniz. İsrailoğullarından (işittiklerinizi) da nakledebilirsiniz, bunda bir sakınca yoktur. Kim benim adıma kasıtlı olarak yalan uydurursa, cehennemdeki yerini hazırlasın.”⁹³ buyurulmaktadır.

1.3.2. İslâma Uygun Olmayan İsrâîliyât

Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet'e aykırılık teşkil etmesi sebebiyle Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır. Nitekim İbn Abbâs'tan nakledilen bir rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah, onlardan bilgi edinmenizi yasaklamaktadır. Hayır! Yemin ederim ki, Ehl-i kitap'tan bir kimsenin size indirilen (Kur'ân) hakkında soru sorduğunu görmedik.”⁹⁴ Zira İslâm'ın birİncîl kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'de verilen bilgilere göre, Ehl-i kitap'ın elinde bulunan mukaddes metinler tahrife uğramış, yani zaman içinde bozulmuş ve değiştirilmiştir.⁹⁵

İsrâîliyât, hangi konuya ilişkin olursa olsun, İslâm'ın temel inanç esasları ve ibadetlerle çelişen içerikler taşımaktadır. Bu rivayetler, akıl ve nakil açısından onaylanması mümkün olmayan, İslamla bağdaşmayan bilgilerdir. Bu tür İsrâîliyât, çoğunlukla tefsirlerde yer bulmuş ve tartışma konusu olmuştur. Ancak, söz konusu haberler, genellikle bir şahıs ve kaynaktan alınırken yeterli eleştirel analizden geçirilmeden nakledilmiştir. Bu rivayetler, eleştirel bir yaklaşım ve tenkitçi bir bakış açısıyla incelenmemiştir. Sonuç olarak, hem akli hem de nakli deliller ışığında bu tür haberlerin doğruluğu sorgulanabilir ve bunların İslâm'ın temel ilkeleriyle uyumlu olup olmadığı dikkatle değerlendirilmelidir.⁹⁶

⁹² Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, 30.

⁹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl Buhârî, el- Câmi'u's-sahih, thk. Muhammed Zuheyr b. Nasr en-Nasr (yy.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), “Enbiya”, 60 (No. 3461).

⁹⁴ Buhârî, el- Câmi'u's-sahih, 5/ “Sünnet”, 96 (No. 7363).

⁹⁵ Bakara, 2/79.

⁹⁶ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, 35.

1.3.3. Tasdik veya Tekzip Edilemeyen İsrâîliyât (Meskûtun anı)

Tasdik veya tekzip edilmesinin güç olması nedeniyle İslami eserlerde, özellikle tefsirlerde, önemli bir yer tutmuştur. Ancak, bu tür rivayetlerin doğruluğu veya yanlışlığı net bir şekilde belirlenemediği için, Müslümanların bu tür bilgilere gereksinim duymadığı açık bir şekilde anlaşılmalıdır. Bu rivayetler genellikle, gereksiz bir söz kalabalığı ve hayal gücüne dayalı efsanelerden ibaret olup, İslam'ın temel öğretilerine herhangi bir katkı sağlamaz. Ayrıca, bu rivayetlerin çoğu zaman İsrâîliyât olduğu, yani Yahudi ve Hristiyan çevrelerinden veya onların kutsal metinlerinden aktarıldığı belirtilmemektedir. Bunun bir sonucu olarak, birçok İslami eserde, özellikle İslam'ın ikinci kaynağı olan hadislerin göz ardı edilmesi ve bu hurafelerin eserlerde yer bulması söz konusu olmuştur. Bu rivayetler, asırlardır İslam adına yazılmış, okunmuş, okutulmuş ve cami kürsülerinden bir hakikat gibi Müslümanlara aktarılmıştır. Bu durum, İslam'ın asli kaynaklarından uzaklaşılmasına ve yanlış bilgiyle halkın yanıltılmasına yol açmaktadır.⁹⁷

Ebu Hüreyre şöyle demiştir: Ehl-i kitap (Yahudiler) Tevrat'ı İbranice metni ile okurlar ve onu Arap diliyle Müslümanlara tefsir ederlerdi. Bunun üzerine Rasûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem sahabilerine şöyle buyurdu: "Ehli Kitab'ın sözlerini tasdik etmeyiniz, tekzip de etmeyiniz."⁹⁸ Ancak şöyle deyin: *'Biz, Allah'a ve bize indirilene; İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve Esbat'a indirilene, Musa ve İsa'ya verilenlere Rableri tarafından diğer Nebilere verilenlere, onlardan hiçbirisi arasında fark gözetmeksizin inandık ve biz sadece Allah'a teslim olduk' deyin.* "⁹⁹

1.4. İsrâîliyât'ın Tefsir'e Girişi

İsrâîliyât, tefsir ve hadise girmeden önce, cahiliye dönemi Arap kültürüne de sızmıştı. Arap yarımadasına çok önceleri göç eden ve büyük bir kısmı Yahudilerden oluşan Ehl-i kitap'tan bir grup, cahiliye dönemi Arap toplumlarıyla iç içe yaşamaktaydı. Ayrıca Roma İmparatoru Titus'tan gördükleri şiddetli baskı ve sıkıntılardan kaçan Yahudiler de miladi yetmiş yılında yarımadaya büyük bir göç gerçekleştirmişlerdi. Yahudiler, Arap yarımadasına sadece göç etmekle kalmamış, aynı zamanda dini kitaplarına dayalı kültürlerini, bu kitapların şerh ve yorumlarını, peygamberlerinden ve

⁹⁷ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, 38.

⁹⁸ Buhârî, el- Câmi'u's-sahih, 5/ "Sünnet", 96 (No. 7363).

⁹⁹ Bakara, 2/136.

hahamlarından nesilden nesile aktarılan bilgi ve kültürleri de yanlarında getirmişlerdi. "Medrese" olarak adlandırdıkları mekânlarda, kendilerine intikal eden bu bilgilerin öğretimini görüp diğer yerlerde ise ibadetlerini ve dini vecibelerini yerine getirmişlerdir.¹⁰⁰

Cahiliye döneminde Araplar, doğuya ve batıya seyahatler gerçekleştirirlerdi. Kur'ân'ın bildirdiğine göre, kış aylarında Yemene, yaz aylarında ise Şam'a¹⁰¹ olmak üzere iki ana yolculuk yaparlardı. Hem Yemen'de hem de Şam'da pek çok Ehl-i kitap topluluğu bulunuyordu ve bu topluluklarla karşılıklı görüşmeler ve etkileşimler yaşanıyor. Arap yarımadasında ve dışında gerçekleşen bu etkileşimler, Yahudi kültürünün Arap kültürüne girmesinin önemli nedenlerinden biri olmuştur.

Komşuluklarından ötürü, Müslümanlar ile Yahudiler arasında görüşmeler gerçekleşmiştir. Doğal olarak bu görüşmeler karşılıklı ilim ve bilgi alışverişinden kurtulamamıştır. Bu görüşmelerde sorular soruluyor ve bazı konularda açıklamalar istenmiştir. Yahudi ilim adamları ile din adamlarının İslamiyeti kabul etmeleri; Abdullah b. Selam, Abdullah b. Suriya ve K'abu'l-Ahbar gibi geniş Yahudi kültürüne sahip kimselerin Müslümanlar nezdinde önemli yerleri ve ağırlıkları bulunmaktaydı. Zikredilenlerden ötürü, İsraili kültür, İslami kültürü geniş ve kapsamlı bir şekilde etkisi altına almıştır. Tefsir ve hadis, Ehl-i kitap'ın yalan ve batıl içerik taşıyan kültürlerinden önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu etkide İsrâiliyâtın büyük bir rolü vardır. Şöyle ki, halk, bu rivayetleri adeta bir tutku ile benimsemiş, bazı seçkin şahıslar ise içinde açıkça yalan ve tutarsızlıklar bulunan bu hikâyeleri kabul ederek nakletmişlerdir.¹⁰²

Arap yarımadasındaki Yahudiler ve Hristiyanların büyük bir kısmı mukaddes kitaplardan fazla bir şey anlamaktaydılar. Onlar vasıtalı olarak âlimlerinden elde ettikleri bilgileri yalan yanlış demeden neşretmişlerdir. Çoğunluğu İbranice bilmemekle birlikte, öğrendikleri kadarıyla, cahil kimselere özgü bir üslup ve tavırla, ne kadar hayale yer verdiklerini kim bilir, karşılarındaki kişilere büyük bir hevesle aktarmışlardır. Kur'ân-ı Kerîm, onların bu durumunu bir ayetinde açıkça ifade etmektedir: "*Bunların bir de ümmî*

¹⁰⁰ ez-Zehabî, *Tefsir ve Hadiste İsrailiyyat*, 32.

¹⁰¹ Kureyş, 106/2.

¹⁰² ez-Zehabî, *Tefsir ve Hadiste İsrailiyyat*, 33.

bir topluluğu vardır; Kitap'ı (Tevrat'ı) bilmezler. Bildikleri tek şey, bir dizi kuruntudan ibarettir. Onlar sadece zanna dayanırlar."¹⁰³

Bu Yahudiler, dünyanın yaratılışı, hesap ve mizan gibi konularda kendi Tevrat müfessirlerinin kapsamını tam olarak anlayamayarak, hurafelerle doldurdukları açıklamaları, adeta Tevrat tefsirleriymiş gibi yaymışlardır.¹⁰⁴

İsrâîliyâtın İslami muhitlerde yayılıp gelişmesinde kussaslarında büyük etkisi olmuştur. Bunlar, genellikle Kur'ân müfessiri olarak ortaya çıkmış ve dinleyicilerine, Kur'ân-ı Kerîm'in kısa ve kapalı konuları hakkında geniş bilgi sunmuşlardır. Bu bilgilerin kaynağı ise çoğunlukla Ehl-i kitap'tan alınmıştır. Duydukları bilgileri, kendi hayal güçlerinden eklemeler yaparak, sonraki nesillere aktarmışlardır. Kussaslar, hayal ürünü olan ve İslam'ın ihtiyacı olmayan bilgiler hakkında, genellikle güvenilir kişilerden oluşan bir sened eklemeyi ihmal etmemişlerdir. Bu yöntemle pek çok rivayet, tefsirlere girmiştir.¹⁰⁵

1.5. Kıssa

Kıssa¹⁰⁶ kelimesi ilk dönemlerde “dini nasihat” manasını ifade etmekte ve geçmiş milletlerle alakalı haberler için bu kavram kullanılmaktadır.¹⁰⁷

Kur'ân kıssalarında anlatılan olayların ayrıntılarına genellikle yer verilmez. Bunun nedeni, kıssaların esas amacının, olayların detaylarından çok, verilmek istenen ilahî mesajın öne çıkmasıdır. Bu durumda, Kur'ân kıssalarında bulunan detaylar, iletilmek istenen mesajla orantılı olarak sunulmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm, birçok kıssa içermektedir; bunlar arasında geçmiş peygamberler ve onların ümmetlerine dair haberler, ayrıca nebi veya resul gönderilmemiş bazı toplumların hikâyeleri de bulunmaktadır. Ashab-ı Kehf, Zülkarneyn ve benzeri birçok kıssa yer almaktadır. İnciller ve Tevrat gibi diğer kutsal kitaplara baktığımızda da, özellikle peygamberlerle ilgili kıssaların bulunduğunu görmekteyiz. Bu kitaplar da, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bazı peygamber kıssalarına yer vermektedir. Ancak, bu

¹⁰³ Bakara, 2/78.

¹⁰⁴ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, 69.

¹⁰⁵ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, 71.

¹⁰⁶ Râgıb el-İsfahânî, “kss”, *Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, (çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu) (İstanbul: Yarı Yayınları, 2019), 236.

¹⁰⁷ Hasan Cirit, “Kussâs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi(DİA)*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/463.

anlatımlar Kur'ân'dakilerle kıyaslandığında, hem tafsilat hem de icmal açısından belirgin farklılıklar arz etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm, geçmiş peygamberlere dair kıssaları aktarırken yalnızca ibret alınması gereken hususları vurgular, olayların ayrıntılarına girmez, vakaların tarihî ve coğrafi bağlamlarını, şehir isimlerini ve olayların faillerinin isimlerini vermez. Olayların detaylarına odaklanmak yerine, yalnızca ibret alınması gereken özünü aktarmaktadır.¹⁰⁸

1.6. İsrâîliyâtı Rivayet Etmenin Hükümü

İslam'a aykırı olmayan İsrâîliyât haberlerinin rivayet edilmesinde bir beis görülmemekte olup İslam dinine aykırı olan İsrâîliyât haberlerinin rivayet edilmesi makbul değildir. Rivayet edilecek olursa da batıl ve yanlış olduğu telakki edilmelidir. İbn Teymiye, İsrâîliyât rivayetlerinin itikadî açıdan değil, sadece istişhâd açısından aktarılabileceğini ifade etmektedir. Ona göre, İsrâîliyât haberleri üç ana kategoride değerlendirilebilir.

Sıhhati bizim kaynaklarımızla doğrulanan ve güvenilirliği kesin olan İsrâîliyât haberleri sahih kabul edilir. Kaynaklarımıza aykırı olan ve doğruluğu kesin olarak reddedilen İsrâîliyât haberleri reddedilir.

Doğruluğu ya da yanlışlığı hakkında kesin bir hüküm verilemeyen İsrâîliyât haberlerine dair ise herhangi bir değerlendirme yapmamamız gerekir; bu tür rivayetlere ne onay vermeli ne de yalanlamalıyız.¹⁰⁹

Müfessir İbn Kesir de, İsrâîliyât kaynaklı rivayetler konusunda hocası İbn Teymiye'nin yaklaşımını benimsemiştir. Özellikle, İslami esaslarla uyumlu olan ve Hz. Peygamber tarafından ne doğrulanan ne de reddedilmesi istenen rivayetlerin aktarılabileceğini ifade etmiştir. Bu konuya, İslam tarihi üzerine kaleme aldığı el-Bidâye ve'n-Nihâye adlı eserinde de değinmiş ve eserinde İslam âlimlerinin kabul ettiği, dinin izin verdiği İsrâîliyât haberlerini aktarma hususunda açıklamalarda bulunmuştur. İbn Kesir'e göre, bu tür İsrâîliyât haberleri, Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'in hadislerine aykırı olmayan rivayetlerdir. İbn Kesir'in bu tür rivayetlere yer verme nedeni, dini kaynaklarda yer alan meselelerin açıklığa kavuşturulmasını, dinimizde herhangi bir şekilde belirlenmemiş ya da belirsiz olan bir durumun açıklanmasını sağlamaktır. İsrâîliyât

¹⁰⁸ ez-Zehabî, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsirlerinde Hurafe ve Bid'atlar*, 18-24.

¹⁰⁹ ez-Zehabî, *Tefsir ve Hadiste İsrailiyyat*, 82.

haberleri, bir tür süs veya renk olarak değerlendirilmekte olup, inanç ve güvenilirlik açısından kaynak değer taşımamaktadır.¹¹⁰

1.7. İsrâîliyâtı Rivayet Eden Bazı Sahâbîler

Tedvin devrinden önceki dönemde, İsrâîliyât rivayetleri bazı isimler etrafında yoğunlaşmıştır. Bu isimler, sahâbîler, tabiinler ve onlardan sonra gelen nesiller arasında farklı gruplara ayrılmaktadır. Sahâbîler, ilim öğrenmeye ve Peygamberden duyduklarını dikkatlice kaydetmeye büyük önem vermişlerdir. Kur'ân'ın tefsiriyle ilgili konularda, eğer Resulullah'tan bir açıklama bulunmuyorsa, bazı sahâbîler, mühtedi olan Hristiyanlara başvurmuşlardır.¹¹¹ Sahâbîden bazıları da Ehl-i kitaptan Müslüman olmuş bazı kişilere müracaat edip onlardan kitaplarının detaylı anlattığı, Kur'ân-ı Kerîm'in ise özetle bahsettiği bazı konuları ayrıntılı bir şekilde öğrenmişlerdir. Yalnız bilinmelidir ki sahâbe-i kiram Hz. Peygamberin çizdiği sınırın dışına çıkmamış olup her konuda Ehl-i Kitaba başvurmamış ve her söylenenleri de tasdik etmemişlerdir.¹¹²

1.7.1. Abdullah İbn Abbâs (v.68/688)

Hız. Peygamber'in amcasının oğludur ve hicretten üç yıl önce Mekke'de doğmuştur. Hız. Peygamber'e olan bağlılığı nedeniyle, Peygamber'in "Allah'ım, ona kitabı öğret ve onu dinde fakih kıl" şeklindeki duasına mazhar olmuştur.¹¹³ İlminin çok olması hasebiyle kendinse âlim manasına 'hibr' ve deniz manasında 'bahr'¹¹⁴ denilmiştir.

Bu hasletlerinden ötürü daha küçük yaşlarda yaşlı ve âlim sahâbîler arasına girmiştir. İlmi ile onları kendisine hayran bırakmıştır. Tefsir, hadis, fıkıh, feraiz ve şiirdeki kudretine çeşitli şahadetler vardır. Kendisinden 1660 hadis rivayet edilen İbn Abbas'a, Hız. Peygamber'in bazı özel duaları olmuştur. İbn Abbas'tan tefsir alanında çok sayıda rivayet bulunmaktadır.¹¹⁵

İbn Abbas, Kur'ân'da detay verilmeden, Tevrat ve İncil'de ise detay verilerek anlatılan konularda Ehl-i kitaptan Müslüman olanlara danışmış ve onlardan bilgi almıştır. Ehl-i Kitaba müracaat etmesi dar alanda, Kur'ân'la örtüşen ve Kur'ân'ın doğruluğuna

¹¹⁰ Mustafa Ünver, *Tefsirde Öteki Celâleyn'de İsrailiyyat* (Ankara: Atlas Yayınları, 2008), 84-85.

¹¹¹ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, 78.

¹¹² ez-Zehabî, *Tefsir ve Hadiste İsrailiyyat*, 91.

¹¹³ İsmail Lütü Çakan ve Muhammed Eroğlu, "Abdullah b. Abbâs", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/76.

¹¹⁴ el-İsfahânî, "bhr", *Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, 101.

¹¹⁵ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, 80.

şahadet ettiği konularla sınırlı olmuştur. Bu çerçevede dışında kalan Kur’ân ve İslam dini ile uyuşmayan, aklın kabul etmediği tasdiklemediği hususları ise İbn Abbas kabul etmeyip almamıştır.¹¹⁶

1.7.2. Ebû Hüreyre (v.58/678)

Bazı kaynaklarda cahiliye dönemindeki adı Abdülşems olan Ebû Hüreyre, Müslüman olmasından sonra Abdurrahman ismini almıştır. Koyunları otlatmaya çıkarken bulmuş olduğu yavru kedileri elbisesinin eteğine bırakıp onlarla oynadığı için kendisine Hz. Peygamber tarafından “Ebû Hüreyre” yani “kedicik babası” künyesi verilmiştir.¹¹⁷

Doğuştan ilme meraklı bir kimse olan Ebû Hüreyre, öğrenmesi ve öğrendiğini unutmaması için, Hz. Peygamberin kendisine bazı dua ve tedbirleri olmuştur. İlme derin arzusu, bir hadis ile çok iyi bir şekilde ifade edilmiştir. Hz. Peygamber, "Ey Ebû Hüreyre! İlme karşı senin gösterdiğin hırsı, bu hadisten önce kimsenin sormayacağını biliyordum" demiştir.¹¹⁸ Hz. Peygamber ile kısa bir süre beraber bulunmasına rağmen, sahâbî arasında en çok hadis rivayet eden kişi olarak tanınmaktadır. Bazı rivayetlere göre, Ebû Hüreyre, Ka'b'ın öğrencisi olarak kabul edilmiştir. Bu ilişki, bazıları tarafından daha da ileri götürülerek, Ebû Hüreyre'nin, Ka'b'ın İslam'a sokmak istediği hurafeleri benimseyip, gerektiğinde bunları hadis olarak naklettiği şeklinde değerlendirilmiştir. İbn Abbas ve diğer meşhur sahâbîlerin yanında, Ebû Hüreyre'nin şöhreti ve otoritesi bazen istismar edilmiş, hadis ve tefsir alanında ona atfedilen pek çok rivayet, bu büyük şahsiyetin ismiyle ilişkilendirilmiştir.¹¹⁹

Ebû Hüreyre'nin Ka'b gibi Ehl-i kitaptan Müslüman olanlardan faydalandığı inkâr edilmemekle beraber onu safdil ve gafil olması sebebi ile istismar edildiği Yahudi düşüncesini yaymak için kullanıldığı kabul edilmemelidir.¹²⁰

1.7.3. Abdullah İbn Amr İbnû'l-As (r.a) (v. 65/685)

Hicretten yaklaşık yedi yıl önce Mekke'de doğmuştur. Aralarında yalnızca on bir veya on iki yaş fark olduğu belirtilen babası Amr b. Âs'tan önce Müslüman olmuş ve

¹¹⁶ ez-Zehabî, *Tefsir ve Hadiste İsrailiyyat*, 95.

¹¹⁷ M. Yaşar Kandemir, “Ebû Hüreyre”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/160.

¹¹⁸ Buhârî, *el- Câmi' u's-sahih*, “İlim”, 42.

¹¹⁹ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, 83.

¹²⁰ ez-Zehabî, *Tefsir ve Hadiste İsrailiyyat*, 94.

hicretin yedinci yılından sonra onunla birlikte Medine'ye göç etmiştir. Süryânîceyi iyi derecede bilen ve Tevrat'ı okuyan Abdullah, yazı konusunda da yetenekliydi. Bu nedenle, Hz. Peygamber'den duyduğu hadisleri ezberlemek yerine unutmamak için yazıya geçirirdi. Bazı sahâbîler, duyduğu her sözü kaydetmesini uygun görmediklerinde Resûl-i Ekrem'e başvurmuş ve o da Abdullah'a, duyduğu her sözü ve her davranışını yazma izni vermiştir.¹²¹

İsraili rivayetlerin çoğu ona nispet edilmektedir. Bu rivayetler için çoğunlukla Yermük savaşında ele geçirdiği iki deve yükü veya onlardan olduğu söylenmektedir. Bunlar Yermük savaşında Ehl-i Kitaba ait iki deve yükü malzemeyi ele geçirmesi nedeni ile Abdullah İbn Amr'aisnad edilmiştir. Rivayet sağlam kabul edilse bile, bu ona bir eksiklik getirmemektedir. Çünkü kendisi ilim ve irfan ile tanınan birisidir. Onun yazmaya ve okumaya karşı aşırı bir tutkusu olduğu bilinmelidir. Kur'ân'ı ve önceki kitapları okumuştur.¹²² Kur'ân-ı Kerîm'i çok okuyan ibadete düşkün vera ve takva sahibi olarak tanınmaktaydı. Abdullah b. Amr geniş kültüre sahip bir sahâbî olup bildiği yabancı diller sayesinde farklı kitaplar da okumuştur.¹²³

1.7.4. Abdullah b. Selâm (v. 43/663)

Abdullah b. Selâm, Medine'ye yerleşmiş Yahudi kabilelerinden biri olan Benî Kaynûkâ kabilesine mensup olup, Hz. Yûsuf'un soyundan gelir. Hz. Peygamberin hicret yolculuğunun sonuna doğru Kûba'ya varınca Abdullah b. Selâm Hz. Peygamber'in yanına gelerek ona bazı sorular sorar. Busoruların ancak bir peygamber tarafından cevaplanabileceğini ifade ederek Müslüman olur. Abdullah b. Selâm Medine'de yer alan meşhur Yahudi âlimlerden olmakla birlikte Tevrat ile Talmud'u babasından öğrenmiştir.¹²⁴

Tefsirde ondan İsraili rivayetler nakledilmektedir. Ehl-i kitaptan Müslüman olanların rivayetlerine daima şüphe ile yaklaşanların bazıları bunu Kabul etmemişlerdir. Biz de Yahudi âlimlerden biri olması nedeni ile kitaplarında bulunan kıssa ve haberlerini inkâr etmemeliyiz. Yahudi kültürü ile İslam kültürünü mezcetmiş birinin ismi etrafında pek çok israili rivayetin toplanması ve müfessirlerin tefsirlerinde bunlara yer vermesinde

¹²¹ Ebû Dâvûd, "es-Sünen", İlim, 3; M. Yaşar Kandemir, "Abdullah b. Amr b. Âs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/86.

¹²² ez-Zehebî, *Tefsir ve Hadiste İsrailiyyat*, 100-101.

¹²³ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, 84.

¹²⁴ Mustafa Fayda, "Abdullah b. Selâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/134.

şasıllacak bir durum olmamalıdır. Ehl-i kitap bilginleri ve Müslüman âlimleri arasında yüksek bir ilmi konuma sahip olan Abdullah b. Selâm gibilerine çoğu kez önemli ilmi kaynaklar olarak başvurulmuştur. Yine bir fikri ya da bir haberi yaymak için de isimleri çok istismar edilmiştir.

Abdullah b. Selâm'dan rivayet edilen ya da ona nispet edilen rivayetler karşısındaki tavrımız, her birini almamak veya her birini reddetmemek yönünde olmamalıdır. Ancak ondan gelen rivayetlerin rivayetlerde aranan geçerli sıhhatin olup olmadığına bakmak ve sahih olanları kabul edip sahih olmayanları ise bırakmaktır.¹²⁵

1.7.5. Temîm ed-Darî (v. 40/661)

Filistin'de doğmuş, Kahtânîler'e bağlı Benî Dâr kabilesindendir. Bu sebeple Dârînîsbesiyle tanınmakta olup, İslamiyet'i kabul etmeden önce ibadet ettiği manastıra atıfta bulunularak Deyrî olarak anıldığı da belirtilmiştir.¹²⁶ Önceden Hristiyan olduğu için bu dine ait bilgi ve haberlere dair bilgi sahibiydi. Aynı zamanda Hristiyan kültürünü de bilmekte ve geçmiş ümmetler hakkında da bilgi sahibi olduğu bilinmektedir.¹²⁷ Kıssaları güzel bir şekilde anlatan ve zeki biri olan Temim'den Müslümanlara bazı İsrâîliyâtın geçtiği düşünülmektedir. Kendisinin hıyanet içinde olduğunu savunanların olduğu gibi bu ithamları kuvvetli delillerle reddedenler de olmuştur.¹²⁸

1.8. İsrâîliyâtı Rivayet Eden Bazı Tabûnler

1.8.1. Ka'bu'l-Ahbar (v.32/652)

104 yaşında vefat ettiğine dair rivayete dayanarak, miladi 551 yılı civarında doğmuş olduğu söylenebilir. Yemen'in Zûruayn (Zülkelâ) soyundan gelmekte olup, dedesinin adı bazen Heysû' veya Amr olarak da anılmıştır. İlmî yetkinliği (hibr/habr, çoğulu ahbâr) ile tanınan bu şahsiyet, daha az bilinen bir rivayete göre mürekkeple yazı yazması dolayısıyla Kâ'b el-Ahbâr (Kâ'b el-Hibr) olarak anılmaktadır. Yemen'de yaşadığı, Resûl-i Ekrem döneminde Hz. Ali ile görüşerek İslam'ı kabul ettiği veya Hz. Ebû Bekir zamanında Müslüman olduğu ya da Hz. Ömer döneminde Medine'ye gelip,

¹²⁵ ez-Zehabî, *Tefsir ve Hadiste İsrailiyyat*, 105-106.

¹²⁶ Halit Özkan, "Temîm ed-Dârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/421.

¹²⁷ ez-Zehabî, *Tefsir Ve Hadiste İsrailiyyat*, 38.

¹²⁸ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, 88-89.

halifenin Kudüs'te bulunduğunu öğrenince oraya giderek onunla görüşüp, huzurunda Müslüman olduğu kaydedilmektedir.¹²⁹

İsrâîliyât rivayetlerinin çoğunun ondan geldiği iddia edilmektedir. Kendisinin bütün rivayetleri israili haberler olduğu kabul edilecek gibi değildir. Zehebi, Kâ'b hakkında yaptığı değerlendirmede şu şekilde bir açıklamada bulunur: "Kâ'b'tan birçok rivayet nakledilmiştir ve İsrâîliyât'ın pek çok ögesi ona atfedilmiştir. Ona ait olduğu söylenen rivayetlerin bir kısmı doğru, bir kısmı ise küçük düşürücü, gerçek dışı unsurlardan ibarettir. Bazı eleştirmenler, ona ait tüm rivayetlerin doğruluğuna inanarak, temelsiz suçlamalar ileri sürmüşlerdir. Oysa, ona atfedilen rivayetlerin birçoğunda yalanlar ve batıl öğeler bulunabilmektedir. Çeşitli dönemlerde Kâ'b'ın lehine ve aleyhine farklı rivayetler ortaya atılmıştır. Ancak, Kâ'b'ın İslam'a geçtikten sonraki hayatı, sahâbînin ona dair görüşleri, ondan rivayet edenlerin ifadeleri, onun rivayetleri ve hadis âlimlerinin tasnif ettiği eserlerden elde edilen değerli bilgiler, ayrıca onun güçlü dini bağlılığı ve sağlam inançlılığı göz önünde bulundurulduğunda, asılsız iddiaların geçerliliği ortadan kalkmaktadır."¹³⁰ Ayrıca, kendisinin güvenilir bir alim olduğunu isminin istismar edildiğini ve bazı hurafe ve saçma manzumelerin ona nispet edildiğini belirtmektedir.¹³¹

1.8.2. Vehb b. Münebbih (v.114/732)

Vehb b. Münebbih hicretin 34. Yılında Yemen'de dünyaya gelmiş, aslen İranlı bir aileye mensuptur. Babası ise Hz. peygamber döneminde Müslümanlığı kabul etmiş, Muâz b. Cebel'den rivayetlerde bulunmuştur. Vehb'in Yahudi kaynaklı rivayetlerinin çok olması onun Yahudi asıllı olduğunu hatırlatsa da bu durumu sadece Gazzâlî dile getirmiştir. Peygamberler tarihi ve İsrâîli kaynaklar hakkında uzman olan Vehb'in Kur'ân ve hadislerde yer alan geçmiş milletlere ait bilgilerin teferruatlarına dair rivayetlere sahip olmasının yanı sıra Yunan, Süryani ve Himyeri dillerine hâkim olması onu ön plana çıkarmıştır. Zehebî, Vehb'i büyük bir âlim olmanın yanında meşhur bir kıssacı olarak tanıtmış ve onu sadece Fellas'ın zayıf saydığını belirtmiştir. Onun rivayetlerinin Kütüb-i Sitte'de bulunması, güvenilir (sikâ) olduğu anlamına gelir. Ancak, Kütüb-i Sitte'deki

¹²⁹ M. Yaşar Kandemir, "Kâ'b El-Ahbâr", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul: Tdv Yayınları, 2001), 24/1.

¹³⁰ ez-Zehebi, *Tefsir Ve Hadiste İsrailiyyat*, 112-113.

¹³¹ ez-Zehebi, *Tefsir Ve Hadiste İsrailiyyat*, 122.

rivayetler, genellikle tarihî ve peygamber kıssalarıyla ilgili olmayıp farklı konuları kapsamaktadır.¹³²

Zehebi, Vehb bin Münebbih hakkında yaptığı değerlendirmelerde, onun rivayetlerinin büyük ölçüde İsrâîliyât içerdiğini ve bu rivayetlerin arasında doğru ve güvenilir olanların yanı sıra şüpheli ve yanlış olanların da bulunduğunu ifade eder. Zehebi, Vehb'in önemli bir İslami kaynak olmasına rağmen, onun naklettiği bazı rivayetlerin, özellikle dini ve ahlaki konularda zamanla yanlış anlaşılmalara ya da efsanelerle karıştığını belirtir. Dolayısıyla, Vehb bin Münebbih'in rivayetlerini değerlendirirken, doğruyu ve yanlış ayırt etmek gerektiğine dikkat çeker. Zehebi, Vehb'in güvenilirliğine dikkat çekerek Ka'b gibi onun isminin de istismar edildiğini belirtmektedir. Daha çok Ehl-i Kitabın kitaplarına vakıf olduğu için eleştirilere maruz kaldığına değinmektedir.¹³³

1.9. İsrâîliyâtın Zararları

Hz. Peygamber'in açık yasağına rağmen, bazı müfessirler Ehl-i kitap'tan aldıkları rivayetleri doğruluğunu teyit etmeden eserlerine dâhil etmişlerdir. Ehl-i kitap'ın rivayetleriyle ilgili izlenmesi gereken yöntem ise net bir şekilde belirlenmiştir: İslami esaslarla çelişenleri reddetmek; doğruluğu ya da yanlışlığı hakkında kesin bir bilgiye sahip olunmayanları ne onaylamak ne de reddetmek; İslami esaslarla uyumlu olanları kabul etmek. Rivayetlerin İslami olup olmadığını araştırmama sorunu, asırlar boyunca eğitim kurumları, medreseler ve camilerdeki vaaz ve irşad kürsülerinde geniş bir şekilde tartışılmıştır.

Müminler, Kur'an'ın asli amacına hizmet eden kıssalar üzerinde derinlemesine düşünmek yerine, hurafelerle meşgul olmuş ve hayal ürünü olan konulara yönelmişlerdir. İsrâîliyât denen şey akıl, izan ve mantıkla açıklanmayan ve İslami haberlerle de desteklenmeyen şeyler olmasına rağmen kitaplara girmiş ve dillerde dolaşmıştır.

Ehl-i kitap eserlerine dayanan geri kalan kısmı ise kussaların, hadis uyduranların ve İslam düşmanı çevrelerin etkisiyle şekillenen İsrâîliyât, Müminleri Kur'an ve Hadis'ten uzaklaştırmış olup hatta Hz. Peygamberin hadislerine tercih edilecek duruma gelmiştir.

¹³² Mahmut Demir ve Mehmet Emin Özafşar, "Vehb b. Münebbih", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/608.

¹³³ ez-Zehebi, *Tefsir ve Hadiste İsrailiyyat*, 123.

Ayrıca İslam'a faydası dokunmuş bir müellifin eserinde İsrâîliyât tespit edilmesi o eserin tamamen terk edilmesi müellifin de dinden çıkarılmaya kadar gidildiği görülmektedir.¹³⁴

1.10. Kur'ân'ın Diğer Semavi Kitaplar Arasındaki Yeri

İslam inancına göre, ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'den itibaren, Allah'ın elçileri olan peygamberler, insanları tek bir doğru yola yönlendirmek amacıyla sürekli çaba harcamışlardır.¹³⁵

Bütün semavi kitaplar, esas itibariyle aynı temaya dayanmaktadırlar. Allah Teâlâ'ya iman ve O'nun gönderdiği öğretilere sınıksız bağlı kalmak, insanları hayır ve mutluluğa götürecek doğruları takip etmeye davet etmek. İnanç esasları ve temel ilkeler, tüm dinlerde büyük ölçüde benzerlik gösterir.¹³⁶ Yüce Allah, bunu şu şekilde beyan etmektedir: *"O, Nûh'a verdiğimiz, sana vahyettiklerimiz, İbrâhîm'e, Mûsâ'ya ve İsâ'ya verdiğimiz gibi size de din olarak kabul ettirdik ki bu dini titizlikle koruyasınız ve bu konuda ayrılığa düşmeyesiniz. Kendilerini davet ettiğin bu din müşriklere ağır geldi. Allah (dini tebliğ için) dilediğini seçer ve kendisine yöneleni doğru yola iletir."*¹³⁷

Kur'ân-ı Kerîm, semavi kitapların sonuncusu ve son peygambere nazil olan kitap olarak, önceki semavi kitapların insanlığı çağırdığı akide ve ahkâma yönelik temel esasları yineleyerek tekrarlamıştır. Allah'a ve en faziletli hayata davette öncekilerin söylediği şeyi pekiştirmiştir. Bu genel yapısı yanında, diğer nazil olan kitaplara nazaran şu ve benzeri konularda yeni hükümler getirmiştir.

Yasama sistemi, ibadet çeşitleri, nazil olduğu asra uygun ve insanlığın eriştiği yükseklik ve gelişmişlik dönemi seviyesine münasip ticari ve beşeri muamelelerin nasıl yapılacağı. Zamanla, Kur'ân dışındaki diğer semavi kitaplar ortadan kalkmış ve sadece Tevrat ile İnciller günümüze kadar ulaşabilmiştir. Ancak her iki kitap da, hem inanç esasları hem de getirdiği hükümler bakımından ciddi tahrif ve değişikliklere uğramıştır. Günümüzde bulunan Tevrat, Allah'ın Musa'ya indirdiği orijinal kitap değildir. Benzer şekilde, İnciller de İsa'ya indirilen kutsal kitap olarak kabul edilmemelidir.¹³⁸

¹³⁴ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, 366-368.

¹³⁵ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, 21.

¹³⁶ ez-Zehabî, *Tefsir ve Hadiste İsrailiyyat*, 20.

¹³⁷ Şûrâ, 42/13.

¹³⁸ ez-Zehabî, *Tefsir ve Hadiste İsrailiyyat*, 22.

Biz Müslümanlar, Allah tarafından Musa'ya Tevrat adında bir kitap indirildiğine ve İsa'ya da İncil adında bir kitap verildiğine inanmaktayız. Kur'ân-ı Kerîm, kendisinden önce indirilen ilahi kitapları doğrulayan bir mucize olarak, bu kitapların gerçek özünü ortaya koymakta ve tahrif edilerek bozulmuş olduklarını açıklamaktadır.¹³⁹ *"İşte bu (Kur'ân), bereket kaynağı olup, kendisinden önceki ilahi kitapları tasdik eden ve Mekke'yi ve çevresindeki tüm insanları uyarması için indirdiğimiz bir kitaptır. Ahirete inananlar, ona da inanırlar ve namazlarını zamanında kılarlar."*¹⁴⁰ De ki: *"Her kim Cebrail'e düşman ise, bilsin ki o, Allah'ın izni ile Kur'ân'ı; önceki kitapları doğrulayıcı, Müminler için de bir hidayet rehberi ve müjde verici olarak senin kalbine indirmiştir."*¹⁴¹ Kur'ân-ı Kerîm, hiçbir şekilde tahrif edilmiş veya insan eliyle değiştirilmiş olan Tevrat ve İncil'e ve bunların yorumlarına ihtiyaç duymadığı gibi, hiçbir konuda da bu kitaplara başvurulması gerekmez. Ne Kur'ân'ın açıklanması ne de diğer İslami hükümlerinin tefsiri açısından, bu kitaplar başvurulacak kaynaklar olamadığı gibi yine Tevrat ve İnciller hakkındaki en doğru bilgi Kur'ân ve Hadislerden öğrenilmektedir.¹⁴²

Kur'ân-ı Kerîm'in kendi dışındaki semavi kitapların üzerinde gözetici ve kollayıcı olması, o kitapta yer alan konularla ilgili hususları tasdik edip onaylamasıyla sınırlı değildir. Bilakis bu münasebet yasamayı da içermektedir. Kur'ân-ı Kerîm onların getirdiği bazı hükümleri olduğu gibi onaylamakta bazılarını da yeni hükümlerle değiştirmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm, ayrıca bu kitaplarda bulunan tahrifatları ve katıştırmaları düzeltme işlevine de sahiptir. Kur'ân'da geçen meâle göre: Tevrat indirilen zamana kadar, İsrail (Yakub) dışında, İsrailoğullarına tüm yiyecekler helâl idi. Allah, *"Eğer doğru söylüyorsanız, haydi Tevrat'ı getirip okuyun"*¹⁴³ diyerek bu durumu ifade etmektedir. *"Ey Kitap Ehli! Artık size elçimiz (Muhammed) gelmiştir. O, kitabınızda gizlediğiniz birçok gerçeği sizlere açıklamakta, bazılarını ise affetmektedir. İşte size Allah'tan bir nur ve apaçık bir kitap gelmiştir."*¹⁴⁴ Bu ayet, Tevrat ve İncil'de yer alan hususların doğruluğunu

¹³⁹ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, 23.

¹⁴⁰ Enam, 6/92.

¹⁴¹ Bakara, 2/97; Fatır, 35/31; Ahkaf, 46/30; Şura, 42/13; Ali İmran, 3/50; Maide, 5/48.

¹⁴² Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, 26.

¹⁴³ Ali İmran, 3/93.

¹⁴⁴ Maide, 5/15.

ve yanlışlıklarını tespit edebilmek için başvurulması gereken temel kaynak Kur'ân-ı Kerîm olduğu bilinmelidir.

Kur'ân, bu iki kitaptan bize nakledilen bilgilerin arz edildiği bir hakemdir. Kur'ân teyit edip doğrularsa bizim de doğrulamamız gerekmektedir. Şayet reddedecek olursa bizim de reddetmemiz icap etmektedir.¹⁴⁵

1.11. Kur'ân'ın Ehl-i Kitaba Yaklaşımı

İslam'ın inanç esaslarından biri kitaplara olmak üzere diğeri de peygamberlere iman etmek olup hiçbir Mümin, Allah'ın gönderdiği kitapları inkâr etmediği gibi bunlardan şüphe bile duymamaktadır. Bu durum gönderilen peygamberler için de aynıdır.

Hız. Musa ve ona indirilen Tevrat, Hız. İsa ve annesi Meryem ve İncil Müslümanlar için hürmet edilmesi gereken isimlerdir. Müslümanlar tarafından duyulan hürmet Yahudi ve Hristiyanlar ile ölçülmeyecek derecede yüksektir.¹⁴⁶ Kur'ân-ı Kerîm, İsrailoğullarının hak kitapları Tevrat'tan ve kendilerinden şöyle bahseder. *"Andolsun ki, biz İsrailoğullarına kitap, hükümler ve peygamberlik verdik. Onları temiz ve helal rızıklarla doyurduk ve onları (o dönemde) âlemlere üstün kıldık. Onlara dinin gerekleri hakkında açık deliller sunduk. Fakat onlar, kendilerine bilgi geldikten sonra, aralarındaki kıskançlık yüzünden birbirlerinden ayrıldılar. Şüphesiz Rabbin, kendileri arasında ihtilafa düştükleri konularda kıyamet günü aralarındaki hükmü verecektir."*¹⁴⁷ Daha sonra şu ayet nazil olmuştur. *"Bu, ondan önce bir hidayet ve bir rahmet olarak Musa'nın kitabı da vardı. Bu ise, onu doğrulayan ve zulmedenleri uyarmak, iyilik yapanlara müjde olmak üzere Arap diliyle indirilmiş bir kitaptır."*¹⁴⁸

Başka bir ayette ise, Ehl-i kitap ile iyi geçinmenin ve onlarla adaletli bir şekilde muamele etmenin önemi vurgulanmıştır. Örneğin, Âl-i İmrân Suresi 64. ayette şöyle buyrulmaktadır: *"De ki: Ey Ehli Kitap! Gelin, bizimle sizin aranızda ortak bir kelimeye yönelmiş olalım: Allah'tan başkasına tapmayalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve birbirimizi Allah'ı bırakıp da rabler edinmeyelim."*¹⁴⁹

Kur'ân- Kerîm, Tevrat'ın Allah tarafından gönderildiğini ifade edip onun destekçisi olmaktadır. Yine Kur'ân, Tevrat için şöyle buyurmaktadır. *"Bugün size, temiz*

¹⁴⁵ Ez-Zehebî, *Tefsir ve Hadiste İsrailiyyat*, 25-26.

¹⁴⁶ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, 71.

¹⁴⁷ Casiye, 45/ 16-17; Bakara, 2/47, 122.

¹⁴⁸ Ahkaf, 46/12.

¹⁴⁹ Ali İmran, 3/64.

*ve hoş şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helâl, sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir. Mümin kadınlardan iffetli olanlarla, kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da, mehirlerini ödemeniz şartıyla; evlenmek, zina yapmamak ve gizli dost tutmamak kaydıyla size helâldir. Kim, iman esaslarını inkâr ederse, işlediği tüm ameller boşa gider ve o, ahirette ziyana uğrayanlardandır.”*¹⁵⁰ Kur’ân-ı Kerîm, Müminlerin Ehl-i kitaptan olan kadınlarla evlenebileceklerini, onların kestiklerini yiyeceklerini bildirmektedir. Kur’ân-ı Kerîm Müslümanların, Ehl-i Kitaba iyi muamelede bulunmayı emretmiş yalnız Müslümanlara eziyet edenlerle mücadele etmeye izin verdiği bilinmelidir.

1.12. Hz. Peygamberin Ehl-i Kitaba Yaklaşımı

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber, İslam’ın öngördüğü temel ilkeler dâhilinde diğer din mensuplarıyla ilişkilerinde yüksek bir insanî erdem sergilemiş, örnek teşkil eden bir tutum sergilemiştir. Hz. Peygamber ve sahâbîlerinin bazı Yahudi ve Hristiyan hizmetkârları bulunmuş ve onlara son derece insancıl bir yaklaşım sergilenmiştir. Bu insaniyet, İsrâiliyyat’ın Müslümanlar arasında yayılmasında ve kabul edilmesinde önemli bir etken olmuştur. Ancak, Hz. Peygamberin Ehl-i Kitaba karşı gösterdiği insani tutum ile onların naklettikleri bilgilere dair değerlendirmeleri birbirinden ayırmak gerekmektedir.¹⁵¹

Peygamber Efendimiz'in Ehli Kitap'a yönelik yaklaşımını en iyi şekilde yansıtan hadislerden biri, onların haklarını koruma ve zulmetmeme vurgusudur. Peygamber Efendimiz, onların can, mal ve onurlarını koruma noktasında büyük bir hassasiyet göstermiştir. Ehli Kitap'a zulmetmeyi kesinlikle yasaklamış ve onları koruma altına almıştır. Bir hadiste şöyle buyurulmuştur:

“Kim bir ehli zimmete (Ehli Kitap’tan olanlara) zulmederse, ben onun aleyhine şefaatçi olurum.”¹⁵² Burada, Peygamber Efendimiz, Ehli Kitap’ın haklarının korunmasına olan vurgusunu dile getirirken, aynı zamanda onların güvenliğini sağlayan, adaletsizliğe uğramamalarını isteyen bir tutum sergilemektedir.

¹⁵⁰ Maide, 5/5.

¹⁵¹ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, 73-74.

¹⁵² Ebu Davud, *Sünen*, “Cihad”, 3056.

Peygamber Efendimiz, Ehli Kitap’a karşı nazik ve adil olmayı öğütlemiştir. Bir başka hadisinde, Peygamber Efendimiz, müslümanların Ehli Kitap’a karşı kötü sözler söylememesini, onları küçümsememelerini tavsiye etmiştir.

“Kim Ehli Kitap’tan birine zulmederse, kıyamet günü ben ona karşı dava açarım.”¹⁵³ Peygamber Efendimiz, hem Mekke’deki müşriklerle hem de Medine’deki Yahudi ve Hristiyanlarla ilişkilerinde, barışçıl bir tutum sergilemiş ve onlarla adaletli bir şekilde muamele etmiştir.

¹⁵³ Buhârî, *el- Câmi ‘u’s-sahih*, “Zekât” 1422/2001.

İKİNCİ BÖLÜM

HİCR SURESİ EKSENİNDE FAHRETTİN ER-RÂZÎ’NİN İSRÂİLİYÂTA BAKIŞI

Bu bölümde öncelikle Hicr Suresi hakkında -içerdiği konular, ayet sayısı v.b muhtevası- kısaca bilgi verilecek olup sonrasında Fahreddîn er-Râzî’nin İsrâîliyâta bakışı tefsirinde yer verip vermediği konusunda detaylıca ele alınacaktır.

2.1. Hicr Suresi ve Muhtevası

Hicr Suresi Mekke döneminde nazil olup doksan dokuz ayetten ibarettir. Nüzul sıralamasına göre 54.Mushaftaki sırasına göre de 15. suredir. Mekke’de Yûsuf Suresinden sonra inzal edilmiştir.¹⁵⁴ İbrahim Suresini takip eden bu sure, onlara İbrahim’in misafirlerinde bahset.¹⁵⁵ İle başlayan uyarı kıssalarının Hicr ashabıyla bitirmiş olması, ‘Hicr suresi, adını Semud kavminin yaşadığı vadiye istinaden almıştır. Ancak, 'Hicr' kelimesi türeyiş açısından 'men etme' ve 'mahrum bırakma' anlamlarını da barındırdığı için, aynı zamanda bir uyarı niteliği taşımaktadır.¹⁵⁶

Hicr suresi, adını 8-84. ayetlere konu olan ‘Ashabu'l-Hicr’ tamlamasından almaktadır. Hicr,¹⁵⁷ Arap yarımadasının kuzey batısında Medine-Tebük yolu üzerinde, Teyma'nın yaklaşık 110 km.kuzeybatısında bulunan sarp kayalıklarla çevrili vadideki yerleşim yerinin adıdır.

Hicr suresinde, tıpkı aynı döneme ait diğer surelerde olduğu gibi, temel tema olarak Kur’ân, vahiy, peygamberlik ve Allah'ın yaratma kudreti ön plana çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, İblis'in secde emrine karşı gelmesi, Allah'ın rahmetinin kapsamı, Hz. İbrahim, Lût ve Eyke halklarının durumu, Hz. Peygamber'e ve müminlere verilen müjdeler ile inkârcılara yönelik uyarılar gibi önemli konular da surenin ana başlıkları arasında yer almaktadır.¹⁵⁸

Bu sure, özellikle geçmişteki kavimlerin inkârları yüzünden nasıl helak olduklarını anlatırken, Allah’ın kudreti, rahmeti ve adaleti üzerinde de durur. Aynı

¹⁵⁴ Muhsin Demirci, *Kur’ân Tefsirinde Farklı Yorumları*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 109.

¹⁵⁵ Hicr,15/51.

¹⁵⁶ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, (İstanbul: Merve Yayınları, 2012), 5/301.

¹⁵⁷ el-İsfâhânî, “hcr” *Kur’ân Kavramları Sözlüğü*,235.

¹⁵⁸ Demirci, *Kur’ân Tefsirinde Farklı Yorumları*, 109.

zamanda insanın yaratılışı, peygamberlerin mücadeleleri ve iblisin tuzakları gibi konuları ele alarak inananlara dersler verir.

Hicr Suresi, ilk olarak inkâr edenlere hitap eder. Ayetlerde, inkârın ve sabırla doğru yoldan sapmamanın sonuçları anlatılır. Allah, inkâr edenlerin her zaman hüsrana uğrayacaklarını bildirir. Aynı zamanda, Allah'ın kudreti ve evrendeki düzenin mutlak yönetimi anlatılır.¹⁵⁹

Allah, her kavme bir peygamber göndermiştir. Ancak, peygamberlerin gönderildiği topluluklar genellikle mesajı reddetmiş, bu yüzden helak olmuştur. Bu bölümde, peygamberlerin görevleri ve bu görevlerini yerine getirme konusundaki sabırları vurgulanır. Allah, peygamberlere verdiği destekle birlikte, peygamberlerin başarısızlık durumunda bile yalnız olmadıklarını belirtir.¹⁶⁰

Âd kavminin helakı, Hicr Suresi'nde önemli bir yer tutar. Âd kavmi, Allah'a karşı büyük bir kibirle hareket etmiş ve peygamberlerini reddetmişti. Allah, onlara büyük bir kasırga göndererek helak etmektedir. Bu, inkârcıların başlarına gelebilecek büyük felaketlere dair bir uyarıdır.¹⁶¹

İblis'in,¹⁶² Allah'ın emriyle Âdem'e secde etmeyi reddetmesi ve bunun sonucunda Allah'ın onu lanetlemesi, Hicr Suresi'nde ele alınan önemli bir temadır. İblis, kibir ve gururuyla Allah'a karşı isyan etti. Bu, insanlara, Allah'a teslimiyetin ve itaatin ne kadar önemli olduğunu hatırlatan bir uyarıdır. İblis'in, insanları saptırmak amacıyla onlara sürekli tuzaklar kuracağı da belirtilir.¹⁶³

Hicr Suresi, insanın yaratılışını ve onun değerini anlatan ayetlere de yer verir. Allah, insanı topraktan yarattıktan sonra ona ruh üflemiştir. Bu ayetler, insanın yaradılışının ne kadar özel ve değerli olduğunu, aynı zamanda insanın üstün bir varlık olarak yaratıldığını vurgular.¹⁶⁴

İblis, Âdem'e secde etmeyi reddettiği gibi, insanları da saptırmak için sürekli çalışacaktır. Allah, iblisa, kıyamet gününe kadar insanları saptırma fırsatı verir. Ancak,

¹⁵⁹ Hicr,15/1-15.

¹⁶⁰ Hicr,15/16-25.

¹⁶¹ Hicr,15/26-40.

¹⁶² el-İsfahânî, “İbn” *Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, 506; İlyas Çelebi, “İblis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*(DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/ 99-101.

¹⁶³ Hicr,15/31-43.

¹⁶⁴ Hicr,15/27-30.

iblisin bu çabaları yalnızca ona uyanları etkiler; Allah'a inanan ve ona itaat edenler ise iblisin tuzaklarından korunur.¹⁶⁵

Cennet ve cehennem arasındaki fark, Hicr Suresi'nde farklı şekillerde ele alınır. Cennet, iman edenler için hazırlanmış bir mükâfat yeri iken, cehennem ise inkâr edenlerin sonudur. Bu bölüm, her insanın kendi seçimine göre sonunun şekilleneceğini anlatan bir hatırlatmadır.¹⁶⁶

Hicr Suresi, peygamberlere de özel bir dikkat gösterir. Onlara, Allah'ın her durumda yardım edeceği ve onları koruyacağı müjdelendir. Bu, peygamberlerin ve tüm inananların, Allah'a dayanmaları gerektiği konusunda önemli bir hatırlatmadır.¹⁶⁷

Hicr Suresi, geçmiş kavimlerin helaklarının, Allah'a karşı gelenlerin sonunun nasıl olduğunu gösterdiğini belirtir. Lût kavmi, Semud kavmi gibi toplumların helakı örnek verilerek, inkârın sonuçları açıkça ortaya konur.¹⁶⁸

2.2. Hicr Suresi'nin Temel Mesajları

Allah, her şeyin yaratıcısı ve yöneticisidir. O, adildir ve her kavmi kendi elçileriyle uyarır. İnkâr edenler ise Allah'ın adaletine uğrayacaklardır. Peygamberler, zorluklarla karşılaşsalar da sabırla görevlerini yerine getirmişlerdir. Müminler için de bu sabır, bir erdemdir. Geçmiş kavimlerin helakları, Allah'a karşı gelenlerin sonunun nasıl olacağını gösteren örneklerdir. İblis, insanları saptırmak için sürekli olarak tuzaklar kurar. İnsanlar, Allah'a teslim olarak iblisin oyunlarından korunmalıdır. Hicr Suresi, insanlara Allah'ın kudretini ve her şeyin sahibinin O olduğunu hatırlatan bir sure olarak, iman etmeyenlerin akıbetine dair uyarılar yaparken, peygamberlerin örnekleri üzerinden de sabrın ve Allah'a teslimiyetin önemini vurgular. Aynı zamanda insanın özgür iradesini kullanarak doğru yolu seçmesinin gerekliliği üzerine derin mesajlar verir.¹⁶⁹

2.3. Hicr Suresi'nin Faziletleri

Fazilet sözcüğü, lügatte "yüksek derece, üstün özelliklere sahip olma" gibi manalara gelir ve bu kelimenin çoğuludur.¹⁷⁰ Kur'ân'ın tamamı veya bazı sûreleri, ya da

¹⁶⁵ Bkz. Hicr, 15/39-43.

¹⁶⁶ Bkz. Hicr, 15/44-56.

¹⁶⁷ Bkz. Hicr, 15/57-67.

¹⁶⁸ Bkz. Hicr, 15/68-77.

¹⁶⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2000), 15/ 23; er-Râzî, *"Mefâtihu'l-gayb"*, 15/10-11; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 15/4-5; Yazır, *"Hak Dini Kur'ân Dili"*, 15/39-40.

¹⁷⁰ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, 1986, 3428; el-İsfahânî, *"fdl" Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, 192.

belli başlı âyetlerin okunması, ezberlenmesi veya dinlenmesiyle elde edilecek sevaplar ile bazı sûre ve âyetlerin şifa verici özellikleri ile ilgili olarak, âyet ve hadislerde bulunan bilgilere "Fedâilü'l-Kur'ân" denilmektedir.

Hicr sûresinin faziletine dair rivayetler ise şu şekildedir. Hz. Ömer (r.a.) tarafından şu şekilde bir rivayette bulunulmuştur. "Bir adam Allah Rasûlüne gelerek 'Yâ Rasûlullah bana öğret.' dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü, 'İçinde Hicr sûresinin de yer aldığı, 'Elif-Lam-Râ harfleriyle başlayan üç sûreyi oku.' dedi. Adam 'Yaşlandım, takâtım azaldı ve dilim dönmez oldu.' dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü 'Ha-Mim harfleriyle başlayan üç sûreyi oku.' dedi. Adam az önce söylediği şeyleri tekrar etti. Bunun üzerine Allah Rasûlü 'Müşâbihattan üç sûreyi oku.' dedi. Adam önceki sözlerini aynen tekrar ederek 'Ey Allah'ın Rasûlü bana câmi' bir sûre öğret.' dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü ona Zilzâl sûresini öğretti ve adam bu sûreyi sonuna kadar okudu. Adam sûreyi bitirdikten sonra Allah Rasûlüne: 'Seni hak ile gönderen Allah'a yemin ederim ki asla bundan fazlasını okumam.' dedi ve gitti. Allah Rasûlü adamın arkasında iki kere 'Adamcağız kurtuldu.' buyurdu."¹⁷¹

2.4. Hicr Suresi Ekseninde Râzî Tefsirinde İsrâîliyât

Fahreddin er-Râzî, "*Mefâtihu'l-gayb*" adlı tefsirinde, Hicr Suresi'ni yorumlarken İsrâîliyât kaynaklı bazı rivayetlere de yer vermektedir. Özellikle, Hicr Suresi 17. ayetinin tefsirinde, iblislerin gökten bilgi çalmasını engelleyen yıldızların işlevi hakkında bazı İsrâîliyât rivayetlerinden bahseder: "Bazı kıssacılar şöyle nakletmiştir: İblisler, gökyüzüne yükselir ve meleklerin konuşmalarını dinlerdi. Sonra bunları kâhinlere iletirlerdi. Ancak Allah, peygamber göndermeden önce bu bilgi sızdırmalarını engellemek için üzerlerine yıldızları fırlattı."¹⁷² Bu rivayet, İsrâîliyât türünden olup, Yahudi ve Hristiyan kaynaklarında da benzer şekillerde anlatılmaktadır. Râzî, bu bilgiyi aktardıktan sonra, Kur'ân'ın bu konuyu nasıl ele aldığını anlamak için sahih delillere dayanmanın önemli olduğunu vurgular.¹⁷³

2.4.1. Râzî'nin Tefsirinde Değindiği İsrâîliyât

Er-Râzî, tefsirinde akli yöntemi esas almış ve bu bağlamda mantık ilkelerine bağlı kalmıştır. İsrâîliyâtı faydalı görmemiştir çünkü bu tür rivayetler genellikle ahad haber

¹⁷¹ Ebu Davud, *Sünen*, "Salât", 324.

¹⁷² er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 14/75-77.

¹⁷³ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 15/17.

niteliğindedir ve kesinlik ifade etmezler. Bu nedenle İsrâîliyâtı tefsirlerinde dikkate almaktan kaçınmıştır. Sağlam akli temeller çerçevesinde İsrâîliyât rivayetlerini eleştirmiştir. Örneğin, Allah'ın iki meleği imtihan etme rivayetini reddedilecek bir haber olarak değerlendirmiştir. Bu hususu destekleyecek bir delilin Allah'ın kitabında bulunmadığını, aksine bu görüşü geçersiz kılacak delillerin mevcut olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁴

İsrâîliyât rivayetlerini akli bir yaklaşımla eleştiren Fahreddin er-Râzî, Vehb b. Münebbih, Süddî ve İbn Abbas'tan nakledilen İblis'in cennete girişi ve yılanla ilgili hikâyelere dikkat çekerek bu tür rivayetlere itibar edilmemesi gerektiğini ifade eder. Özellikle yılanın akıl sahibi ve dinen sorumlu bir varlık olmadığı halde neden cezalandırıldığını sorgular. Ayrıca Yûsuf'un satın alınışıyla ilgili asılsız rivayetleri de reddetmiştir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm, bu tür iddiaları destekleyen herhangi bir bilgi içermemektedir. Râzî'ye göre bu konuda sahih bir haber bulunmadığı gibi, akıl sahibi bir kimsenin bu tür mesnetsiz rivayetleri zikretmekten kaçınması gerekmektedir.¹⁷⁵

Fahreddin er-Râzî, Harut ve Marut kıssaları ile Davut ve Süleyman kıssalarında olduğu gibi, Hz. Peygamber'in ismetine zarar verebilecek nitelikteki rivayetleri geçersiz kabul etmiştir. Garanik kıssasında varid olan haberlerin ise hem akli hem de nakli açıdan batıl olduğunu belirterek bu rivayeti de reddetmiştir.¹⁷⁶

Er-Râzî, aklen ikna olmadığı bir rivayeti, raviler tanınmış muhaddisler olsa dahi kabul etmemiştir. Bununla birlikte, Vehb b. Münebbih'ten nakledilen bazı kıssalara eserinde yer vermiştir. Örneğin, Hz. Eyyub'un imtihanına dair kıssada İblis'in Allah'tan, Hz. Eyyub'un malı, evladı ve bedenine musallat olmak için izin istemesi, İblis'in Hz. Eyyub ile konuşması ve Hz. Eyyub'un sabrını ayrıntılı bir şekilde aktardığı görülmektedir.¹⁷⁷

Fahreddin er-Râzî, İsrâîlî rivayetleri genellikle "âhad" olarak değerlendirerek kesinlik ifade etmedikleri gerekçesiyle bu tür rivayetlere itibar etmemeyi prensip edinmiştir. Bu doğrultuda, İsrâîlî rivayetleri ya tefsirine dâhil etmemiş ya da onları sağlam akli deliller öne sürerek eleştiriye tabi tutmuştur. Örneğin, Taberî gibi müfessirlerin

¹⁷⁴ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 19/146; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 622.

¹⁷⁵ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 3/6; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 622.

¹⁷⁶ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 7/93.

¹⁷⁷ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 3/6; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 623.

eleştiriye tabi tutmadan tefsirlerinde zikrettikleri "Allah'ın iki meleği imtihan edişi" rivayetini, çeşitli yönlerden eleştirmiştir. Râzî, bu kıssanın doğruluğunu destekleyecek bir Kur'ânî delilin bulunmadığını, aksine rivayetin doğruluğuna aykırı unsurların mevcut olduğunu ifade ederek bu haberi reddetmiştir.¹⁷⁸

Hz. Yûsuf'un kimden satın alındığı, satın alanın kimliği, satın alınış şekli ve Mısır kralı Azîz'e dair aktarılan rivayetler hakkında da Râzî'nin benzer bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Kur'ân'da bu hususları destekleyen bir delilin veya sahih bir haberin bulunmadığını belirten Râzî, akıl sahibi kişilerin bu tür rivayetleri nakletmekten kaçınmaları gerektiğini vurgulamıştır.¹⁷⁹

Fahrettin Râzî'nin Hicr suresi ve İsrâîliyâta bakışını derinlemesine incelemek, onun tefsir anlayışını, İsrâîliyâtı nasıl değerlendirdiğini ve tefsirdeki yerini anlamak açısından önemlidir.

Râzî, Hicr suresindeki kıssaları ve öğretileri, Kur'ân'a aykırı olmayan bir şekilde açıklamakta temkinli bir yaklaşım sergiler. Aynı zamanda, İsrâîliyât rivayetlerini de oldukça dikkatli bir şekilde ele alır. Bu bağlamda, Râzî'nin Hicr suresi özelinde İsrâîliyâta bakışını şu başlıklar altında detaylandırabiliriz.

2.5. Hicr Suresi'nde İsrâîliyât'a Dayanan Rivayetler

Hicr suresi, farklı peygamberlerin kıssalarına yer verir ve bu kıssaların birçok yönden Yahudi ve Hristiyan geleneklerinde de karşılıkları bulunabilir. Râzî, bu kıssaları yorumlarken, Kur'ân'ın ana mesajını bozmadan, İsrâîliyât rivayetlerini açıklayıcı bir araç olarak kullanır. Bu kıssaların her birini ele alırken, Râzî'nin yaklaşımını daha iyi anlayabiliriz.

2.5.1. Hz. Âdem ve İblisle İlgili Rivayetler

İslâmî kaynaklarda insanlığın atası olarak kabul edilen Hz. Âdem, "ebû'l-beşer" unvanıyla anılmıştır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın seçkin kıldığı şahsiyetlerden biri olarak zikredilmesi sebebiyle kendisine "safıyyullah" unvanı da verilmiştir.¹⁸⁰

¹⁷⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 1/18.

¹⁷⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/6; Demirci, *Tefsir Tarihi*, 160.

¹⁸⁰ Süleyman Hayri Bolay, "Âdem" *TDV İslam Ansiklopedisi*(DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/358.

Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Âdem’in ismi toplam 25 defa geçmektedir. Bu ayetler, genellikle onun yaratılışı, meleklerin secdesi, İblis’in itaatsizliği ve cennetten çıkarılması gibi konularla ilgilidir. İlgili sureler ve bağlamlar ise Bakara, Araf, Taha, Sad, Hicr ve diğer bazı surelerde yer alır.¹⁸¹

Âdem’in Yaratılışı

Allah, insanı kuru balçıktan, şekillenmiş çamurdan yarattığını bildirir. Melekler, Âdem’e secde eder.¹⁸² İblis secde etmez ve Allah tarafından kovulur.¹⁸³ İblis, Âdem’in neslini saptırmak için izin ister; Allah, doğru yolda olanların üzerinde etkili olamayacağını bildirir.¹⁸⁴ Şimdi bu ayetler ışığında er-Râzî’nin tefsirinde Hz. Âdem’in yaratılışı ilgili İsrâîliyâta değinip Râzî’nin görüşleri aktarılacaktır.

Hiz. Âdem kıssası, İsrâîlî rivayetlerin yoğun olarak bulunduğu kıssalardan biri olup tarih boyunca insanların zihinlerini meşgul etmiştir. Bu kıssa, hem çok tanrılı (politeist) hem de tek tanrılı (monoteist) dinlerde önemli bir yer tutmaktadır. Öyle ki, milattan önceki dönemde şekillendiğı kabul edilen Gılgamış Destanı’nda Hz. Âdem ve cennetteki hayatına dair kıssalar bulunmaktadır. Daha sonraki dönemlerde ise Sümer, Asur ve Babil gibi medeniyetlerin kültürel birikimlerinde de Hz. Âdem’e ilişkin çeşitli bilgiler yer aldığı görölmektedir.¹⁸⁵

Yahudiliğın kutsal metni Tevrat, Hz. Âdem ve onun cennetteki hayatını diğer dinler ve kültürlerle kıyasla daha ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Benzer şekilde, Kur’ân-ı Kerîm’de de Hz. Âdem kıssasına yer verilmiştir. Ancak Kur’ân-ı Kerîm’de kıssanın bazı bölümleri ayrıntılı bir şekilde açıklanmamıştır. Bu sebeple, müfessirlerin bir kısmı, Hz. Âdem kıssasını daha geniş ve detaylı bir biçimde açıklayabilmek amacıyla İsrâîlî rivayetlere müracaat etmişlerdir.¹⁸⁶

Tevrat’a göre Tanrı, insanı yaratmadan önce diğer tüm varlıkları yaratmıştır. Daha sonra insanın yaratılışı şu şekilde aktarılır:

¹⁸¹ Bkz. Bakara, 2/30-39; Araf 7/11-27; Sad 38/71-85; Hicr 15/26-42; Taha 20/115-123; İsrâ 17/61-65; Secde 32/7-9; Al-i İmran 3/33-34; Rahman 55/14.

¹⁸² Bkz. Hicr, 15/26-30.

¹⁸³ Hicr, 15/31-36.

¹⁸⁴ Hicr, 15/37-42.

¹⁸⁵ Murad Aghayev, “Hz. Âdem Kıssası Ekseninde Taberî Tefsirinde İsrâîliyat”, İlahiyat Akademi Dergisi (Haziran 2024), 19/285-320.

¹⁸⁶ Aghayev, “Hz. Âdem Kıssası Ekseninde Taberî Tefsirinde İsrâîliyat”, 285-320.

"Tanrı dedi ki: 'İnsanı kendi suretimizde, kendimize benzer yaratalım. Denizlerin balıklarına, göklerin kuşlarına, sığırlara, bütün yeryüzüne ve yerde sürünen tüm canlılara egemen olsun.' Böylece Tanrı insanı kendi suretinde yarattı; onu Tanrı'nın suretinde yarattı. Onları erkek ve dişi olarak yarattı. "Bu ayette, insanın Tanrı'nın suretinde yaratıldığı ifade edilir. Ancak Yahudi teolojisinde "Tanrı'nın sureti" mecazi olarak yorumlanır; insanın ahlaki ve ruhsal anlamda üstün bir varlık olarak yaratıldığına işaret edilir.¹⁸⁷

*"Hani Rabbin meleklerle, 'Ben, kuru bir çamurdan, şekil verilmiş bir balçıktan bir insan yaratacağım' demişti. 'Ona biçim verip ruhumdan üflediğimde hemen ona secde edin.' Bunun üzerine meleklerin hepsi topluca secde etti. Ancak İblis, secde edenlerin arasına katılmaktan kaçındı. (Allah) ona, 'Ey İblis! Neden secde edenler arasında yer almadın?' diye sordu. (İblis), 'Ben, kuru bir çamurdan, şekil verilmiş bir balçıktan yarattığın bir insana secde etmek için yaratılmadım' diye cevap verdi. (Bunun üzerine Allah), 'Öyleyse buradan çık, çünkü artık kovuldun! Şüphesiz kıyamet gününe kadar lanet üzerindedir' buyurdu."*¹⁸⁸

Yüce Allah, Hz. Âdem'in yaratılışını anlatarak, kendi varlığına ve kudretine bir delil getirmiştir. Ardından, Hz. Âdem'in kıssası anlatılmıştır. Allah, meleklerle Âdem'e secde etmeleri yönünde bir emir vermiş, melekler bu ilahi buyruğa boyun eğerek secde etmişlerdir. Ancak İblis, kibir ve inatla bu emre uymayı reddetmiştir.¹⁸⁹

Râzî, beşer kelimesinin anlamı Hz. Âdem'in "beşer" oluşu, dokunulabilir ve fiziksel bir bedene sahip olmasını ifade eder. Bu, onun kesif bir cisimden yaratıldığını gösterir. Cinler ve melekler ise daha latif ve dokunulamaz cisimlere sahiptir. "Beşer" kelimesi, dış bedeni ifade eder. "Onun yaratılışını bitirdiğim zaman" ifadesiyle Hz. Âdem'in insan suretinde ve mükemmel bir biçimde yaratılması anlamına gelir. Başka bir anlamda ise bedeninin tüm unsurlarının uyum içinde ve tam bir şekilde düzenlenmesi kastedildiğini belirtmiştir.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Tevrat, "Tekvin", 1/26-27.

¹⁸⁸ Hicr, 15/28-35.

¹⁸⁹ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 14/93-94.

¹⁹⁰ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 14/94.

Âdem'e Ruh Üflenmesi

1. "Ruh üflenmesi": Ruh, hava gibi bir şey olarak ifade edilir. Ruhun hakikati tam olarak bilinmese de, Allah ruhu Hz. Âdem'e üflemiştir.

2. Allah, "ruhumdan" diyerek Hz. Âdem'i şereflendirmiş ve ona değer vermiştir. Bu, onun Allah'a özel bir şekilde nispet edilmesini ifade eder. Bu anlatım, Hz. Âdem'in yaratılışındaki hikmet ve üstünlüğünü gösterir.¹⁹¹

Secde emrinin, Hz.Âdem'in nihai olarak yaratılışından önce olduğunu ifade eden ve bütün Müslümanlarca bu secdenin ibadet secdesi olmadığını, çünkü bunun küfrü gerektirdiğini, zira küfrün ise emredilmediğini ifade etmektedir.¹⁹²

Meleklerin Âdem'e Secde Etmesi

جعل أبانا مسجود سبحانه وتعالى - - اعلم أن هذا هو النعمة الرابعة من النعم العامة على جميع البشر، وهو أنه ذكر تخصيص آدم بالخلافة أولاً، ثم تخصيصه بالعلم الكثير ثانياً ثم بلوغه في العلم إلى الملائكة؛ وذلك لأنه -تعالى - أن صارت الملائكة عاجزين عن بلوغ درجته في العلم وذكر الآن كونه مسجوداً للملائكة، وههنا مسائل: السلام بدليل قوله¹⁹³ المسألة الأولى: الأمر بالسجود حصل قبل أن يسوي الله تعالى خلقه آدم عليه

Bakara 34. ayette, Hz. Âdem'e meleklerin secde etmesi emredilirken bu emre İblis'in karşı çıkıp kibirlendiği belirtilmiştir. Bu olay, Hz. Âdem'in yaratılışındaki ilahi nimetlerin en büyüklerinden biri olarak değerlendirilir. Secde emrinin amacı, Hz. Âdem'in üstünlüğünü ve meleklerin ona saygı göstermesi gerektiğini vurgulamaktır. Bu secde, onun bilgi üstünlüğü ve Allah tarafından meleklerden farklı olarak özel bir şekilde yaratılmış olmasıyla ilişkilendirilir.¹⁹⁴

Hiz. Âdem'in Nihai Yaratılışından Öncedir

Sad Suresi 70-71. ayetlere göre, secde emri Hiz. Âdem'in yaratılışı tamamlanmadan önce verilmiştir. Bu, Allah'ın meleklerden, Âdem'in ruh üflenerek canlı bir varlık haline gelmesinden sonra secde etmelerini istediğini gösterir.¹⁹⁵

Müslümanlar, bu secdenin ibadet olmadığı konusunda ittifak etmişlerdir. Çünkü ibadet secdesi yalnızca Allah'a yapılır ve başkasına yapılması küfürdür. Burada secde,

¹⁹¹ er-Râzî, *Mefâtihu 'l-Gayb*, 14/94-95.

¹⁹² er-Râzî, *Mefâtihu 'l-Gayb*, 3/182-184.

¹⁹³ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu 'l-Gayb*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1999), 2/427.

¹⁹⁴ er-Râzî, *Mefâtihu 'l-Gayb*, 3/183.

¹⁹⁵ er-Râzî, *Mefâtihu 'l-Gayb*, 3/183-184; Sâd, 38/70-71.

Hız. Âdem'in onurlandırılması ve meleklerin ona saygılarını göstermesi anlamını taşır. Bazı âlimlere göre, secde Allah'a yapılmış, Âdem bu secdenin kıblesi olmuştur. Ancak bu görüş eleştirilmiştir; çünkü bir varlığın kible olması, onun üstünlüğünü gerektirmez. Bu eleştirilere karşı, secdenin yönelinen değil, Allah için yapılan bir ibadet olduğu savunulmuştur.¹⁹⁶

Râzî'nin bir diğer görüşü secdenin bir selam ve tazim ifadesi olduğu yönündedir. Geçmiş ümmetlerde selamlaşma bazen secde şeklinde yapılırdı. Nitekim Yûsuf Suresi 100. ayette de Hz. Yûsuf'a yapılan secde buna örnek gösterilir.¹⁹⁷

Secde, dilde inkiyat (boyun eğme) anlamına da gelir. Bu görüşe göre, meleklerin secdesi, fiziksel bir eylemden ziyade Hz. Âdem'in üstünlüğüne boyun eğmeyi ifade eder.¹⁹⁸

Sonuç olarak, âlimler arasında secdenin mahiyetiyle ilgili farklı görüşler bulunmakla birlikte, genel olarak bu olay, Hz. Âdem'in üstünlüğünün ve Allah'ın ona verdiği nimetlerin bir ifadesi olarak değerlendirilmiştir.¹⁹⁹

Fahredden er-Râzî, meleklerin Hz. Âdem'e yapmış olduğu secdenin mahiyeti ile alakalı olarak üç farklı görüşe değinmekte olup bunlardan secdenin Allah'a(c.c.) yapılp, Hz.Âdem'in meleklerin secdegâhı yani kıblesi olduğunu izah eden ve sadece itaat etme, boyun eğme secdesi olduğunu belirten, birinci ve üçüncü görüşlerin zayıf olduğunu ifade etmektedir. Ona göre doğru olan görüş ise Yûsuf suresindeki ayeti²⁰⁰ delil göstererek secdenin saygı gösterme, tazim ve tahiyye olmak üzere selam mahiyetinde olanıdır.²⁰¹

Hicr suresinde, Allah'ın Âdem'i yaratması ve İblis'in secde etmeyi reddetmesi konusu ele alınır.²⁰² Bu kıssa, birçok İsrâîliyât rivayetinde daha detaylı şekilde açıklanır.

Allah yarattı ve ona ruh üflediğinde, meleklerden Âdem'e secde etmelerini istedi. Ancak, İblis kibirlenerek secde etmeyi reddetti ve isyan etti.²⁰³

¹⁹⁶ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 3/184.

¹⁹⁷ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 3/184-185; Yûsuf, 12/100.

¹⁹⁸ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 3/185; Rahman, 55/6.

¹⁹⁹ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 3/185.

²⁰⁰ Yûsuf, 12/100.

²⁰¹ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 2/427-428.

²⁰² Hicr, 15/31.

²⁰³ Bkz. Bakara 2/34; A'râf 7/11-13; Hicr 15/28-31; İsrâ 17/6; Tâhâ 20/116; Kehf 18/50.

İblis'in İsyanı

Ayette geçen *"Ben, kuru bir çamurdan, sûretlenmiş bir balçıktan yarattığın bir beşere secde edeyim diye var olmadım"*²⁰⁴ ifadesi iki açıdan ele alınabilir:

Buradaki "lâm" harfi, olumsuzluğu pekiştirir ve İblis'in, "Bir beşere secde etmek bana uygun değildir" anlamındaki itirazını güçlendirir.²⁰⁵

İblis'e göre Âdem, kesif (katı ve maddi) bir yapıya sahiptir. Kendisi ise rûhânî ve latif bir varlık olarak daha üstündür.

Âdem'in maddi yapısı, kendisinin manevi ve latif yapısına göre daha aşağıdır. Bu nedenle, daha yüce olanın daha düşük bir varlığa secde etmesi doğru değildir.

Âdem, kuru bir çamurdan yaratılmıştır ve bu, değersiz bir maddeden geldiğini gösterir. İblis ise ateşten yaratılmıştır ve ateş, dört temel unsur içinde en kıymetlisidir. Dolayısıyla, İblis yaratılış itibarıyla daha üstün ve şerefli olduğunu düşünmektedir. Bu düşünceye göre, İblis'in itirazı hem maddi hem manevi bakımdan üstünlük iddiasına dayanır. Allah'ın "Çık buradan! Çünkü sen artık kovuldun"²⁰⁶ emri, İblis'in bu gerekçeleri doğrudan bir yanıt teşkil etmemekte, daha ziyade dolaylı bir cevap niteliği taşımaktadır.

Burada vurgulanan şudur: Allah'ın emri kesin bir hükümdür (nass) ve tartışmaya açık değildir. İblis'in kendi mantığına dayanan kıyası, bu kesin hükme karşı kullanıldığı için geçersizdir.²⁰⁷ Râzî bu İsrâîliyât rivayetlerini reddetmez ancak bunları kesin bilgi olarak kabul etmez. Ona göre, İblis'in kibri ve isyanı, Kur'ân'daki temel mesajı bozmadan anlaşılmalıdır. Yani, İblis'in isyanı, Allah'a karşı bir büyüklük taslama ve gaflet ile açıklanmalıdır.

Hani Rabbin, meleklere *"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım"* dediği zaman, melekler, *"Biz seni hamd ile tesbih eder ve seni yücelterek takdis ederken, yerde fesat çıkarıp kan dökecek bir varlık mı yaratacaksın?"* demişlerdi. Allah ise, *"Ben, sizin*

²⁰⁴ Hicr,15/31; Sad 38/76; A'râf 7/12; İsra 17/61.

²⁰⁵ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*,14/96.

²⁰⁶ Hicr, 15/6; Sâd, 38/77.

²⁰⁷ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*,14/96-97.

*bilmediklerinizi bilirim" diye cevap vermiştir.*²⁰⁸ Bu ayet, Hz. Âdem'in (a.s.) yaratılışını ve Allah'ın onu nasıl şereflendirdiğini göstermektedir.²⁰⁹

2.5.2. Hz. Nuh Kavminin Helakı

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Nuh'un adı ve kıssası Nuh Suresi başta olmak üzere birçok ayette geçmektedir. Toplamda 43 ayette²¹⁰ Hz. Nuh'un ismi ve kıssası detaylı şekilde anlatılmaktadır.

*“Andolsun, senden önceki ümmetler içinde de peygamberler gönderdik. Onlara ne zaman bir peygamber gelse, mutlaka onunla alay ederlerdi. Biz böylece bunu günahkârların kalplerine sokarız. Onlar iman etmezler. Nitekim bu ilahî kanun, daha önceki inkârcılar hakkında da geçerli olmuştur.”*²¹¹

Cenâb-ı Allah, bu ayetlerde geçmiş peygamberlere ve ümmetlere gönderme yaparak Hz. Muhammed'in (s.a.s.) karşılaştığı zorluklara ışık tutmaktadır. Ayette geçen "senden önceki ümmetler" ifadesiyle, diğer peygamberlerin ve onların gönderildikleri kavimlerin durumu hatırlatılmaktadır. Râzî, bu ayetlerin şu mesajları içerdiğini belirtmektedir:

Peygamberlere Karşı Alay ve İthamlar

Hz. Muhammed'e "sen kesinlikle delisin"²¹² şeklinde yapılan ithamlar ve alaylar, daha önceki peygamberlere de yöneltilmiştir. Bu durum, tüm inkârcı kavimlerin ortak bir tavrıdır. Allah, bu mesajla Hz. Peygamber'i teselli ederek, önceki peygamberlerin sabır ve metanetini örnek almasını öğütlemektedir.

Sabır ve Peygamberlere Örnek Alma

²⁰⁸ Bkz. Bakara, 2/30; el-A'râf, 7/11-25; el-Hicr, 15/20-48; el-İsrâ, 60-65; Tâhâ, 20/115-126; Sâd, 38/71-85.

²⁰⁹ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 2/230.

²¹⁰ Bkz. Bakara, 2/261; Âl-i İmran, 3/33; Nisa, 4/163; En'am, 6/84; A'râf, 7/59-64; Yunus, 10/71-73; Hud, 11/25-49; İbrahim, 14/9; İsra, 17/3; Kehf, 18/60; Meryem, 19/58; Taha, 20/60; Enbiya, 21/76-77; Hac, 22/42; Müminun, 23/23-30; Furkan, 25/37; Şuara 26/105-122; Ankebut 29/14-15; Saffat 37/75-82; Sâd, 38/12; Zümer, 39/23; Şura, 42/13; Ahkaf, 46/25; Kamer, 54/9-16; Hadid, 57/26; Tahrîm, 66/10; Nuh, 71/1-28; Cin 72/9.

²¹¹ Hicr, 15/10-13.

²¹² Hicr, 15/6; Saffat 37/36.

Ayette, Hz. Peygamber'e, önceki peygamberlerin karşılaştığı zorluklara karşı gösterdiği sabrı hatırlatılmaktadır. Bu bağlamda, Hz. Muhammed'in, ümmetinin inkârcı kesimine karşı sabırlı olması gerektiği vurgulanır.²¹³

Râzî'ye göre ayette bir hazif söz konusudur. Ayetin tam anlamı şöyle takdir edilmelidir: "*Biz senden önce nice peygamberler gönderdik.*"²¹⁴ Burada peygamberlerin zikredilmesi, bağlamdan anlaşılmaktadır. Ayrıca, ayette geçen "Şî'a" kelimesinin anlamını açıklayan Râzî, bu kelimenin "taraf" veya "ümmet" anlamına geldiğini, ümmetlerin birbirine benzerliği sebebiyle bu adın kullanıldığını ifade eder. Allah'ın bu ayetlerde bahsettiği ilahi kanun, inkârcıların kalplerine yerleşen inkârın sonuçlarını ifade eder. Râzî, bu durumu günahkârların kendi seçimlerinin bir sonucu olarak değerlendirmekte ve onların inkârcı tutumları sebebiyle kalplerinin mühürlendiğini açıklamaktadır.²¹⁵

Bu tefsir, gerek Hz. Peygamber'e teselli sunmakta gerek müminlere, peygamberlerin sabır ve sebatını örnek almayı öğütlemektedir.

Hicr suresinde Nuh'un kavminin helakı dolaylı olarak anlatılır.²¹⁶ Nuh, kavminin inkârına karşı onları uyarır, ancak onlar onu dinlemez ve sonunda helak edilirler.

H. Nûh Gemi Yapıyor

"O gemiyi yapıyordu. Kavminden herhangi bir güruh yanından geçtikçe, onunla eğleniyorlardı." Dedi ki: "Eğer bizimle eğlenirseniz, biz de sizinle bu eğlendiğiniz gibi eğleneceğiz! Artık kendisini rüsvây edecek azabın kime gelip çatacağını, daimî azabın da kimin başına geleceğini ileride bileceksiniz"²¹⁷

Geminin Bazı Vasıfları

Âlimler, bu geminin vasfı hususunda pekçok görüş belirtmişlerdir.

1) Nûh (a.s), o gemiyi iki senede yaptı. Bazı rivayetlere göre, geminin yapımının dört yılda tamamlandığı, uzunluğunun üçyüz zira eninin ise elli zira olduğu belirtilmiştir. Ayrıca geminin yüksekliğinin suyun yüzeyinden itibaren otuz zira olduğu ve abanoz

²¹³ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 14/66.

²¹⁴ Bkz. Hicr, 15/10-11; Zuhuf, 43/6-7.

²¹⁵ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 14/66-67.

²¹⁶ Hicr, 15/6.

²¹⁷ Hud, 11/38-39.

ağacından inşa edildiği ifade edilmiştir. Geminin üç ana bölümü bulunuyordu: En alt bölümünde vahşi hayvanlar, yırtıcı hayvanlar ve haşereler yer almakta; orta bölümünde diğer hayvanlar ve sığır, deve, koyun gibi evcil hayvanlar bulunmaktaydı; üst bölüme ise inananlar ve ihtiyaç duydukları yiyecekler yerleştirilmişti. Bunun yanında, Hz. Âdem'in cesedinin de gemiye yerleştirildiği rivayet edilmiştir.²¹⁸

2) Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Geminin boyu binikiyüz; eni ise altıyüz zira' idi.²¹⁹ Râzî bu rivayetler karşısında şöyle demiştir:

وَاعْلَمْ أَنَّ أَمْثَالَ هَذِهِ الْمَبَاجِثِ لَا تُعْجِبُنِي لِأَنَّهَا أُمُورٌ لَا حَاجَةَ إِلَى مَعْرِفَتِهَا الْبَيِّنَةِ وَلَا يَتَعَلَّقُ بِمَعْرِفَتِهَا فَائِدَةٌ أَصْلًا وَكَانَ الْخَوْضُ فِيهَا مِنْ بَابِ الْفُضُولِ لَا سِيَّمَا مَعَ الْقَطْعِ بِأَنَّهُ لَيْسَ هَاهُنَا مَا يَدُلُّ عَلَى الْجَانِبِ الصَّحِيحِ وَالَّذِي نَعْلَمُهُ أَنَّهُ كَانَ فِي السَّعَةِ بِحَيْثُ يَتَسَبَّعُ لِلْمُؤْمِنِينَ مِنْ قَوْمِهِ وَلَمَّا يَحْتَاجُونَ إِلَيْهِ وَلِحُصُولِ زَوْجَيْنِ مِنْ كُلِّ حَيَوَانٍ، لِأَنَّ هَذَا الْقَدْرَ مَذْكُورٌ فِي الْقُرْآنِ، فَأَمَّا غَيْرُ ذَلِكَ الْقَدْرِ فَغَيْرُ مَذْكُورٍ.²²⁰

“Bilki bu gibi konular benim hoşuma gitmiyor. Çünkü bunlar bilinmesine kesinlikle ihtiyaç olmayan ve bilinmesinde fayda da bulunmayan şeylerdir. Dolayısıyla, böyle konulara dalmak lüzumsuz şeylerden olur. Hele ki ortada doğru olanı gösteren herhangi bir belge olmazsa. Bizim bildiğimiz, o geminin, Hz. Nûh'un (a.s) kavminin Müminlerini, ihtiyaç duydukları şeyleri ve her hayvandan bir çifti alacak kadar geniş olmasıdır. Çünkü bu kadar bilgi Kur'an'da zikredilmiştir. Fakat bunun dışında kalan hususlar Kur'an'da zikredilmemiştir.”²²¹

Geminin yapımında kullanılan ağacın türü, yapım süresi, boyutları, şekli, ziftle kaplanması, kaç katlı olduğu ve içerisine nelerin yerleştirildiği gibi bilgiler, Tevrat kaynaklı rivayetlerdir.²²²

Râzî, bu rivayetleri, Kur'an'daki esas mesajı açıklayıcı bir şekilde kabul eder. Ancak, bu tür rivayetlerin doğru olduğunu kabul etmeden, Kur'an'ın genel mesajını bozmadan açıklamalarda bulunmaktadır.²²³

²¹⁸ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 13/17

²¹⁹ Tevrat, “Yaradılış”, 6: 14-16; er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 13/18

²²⁰ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 17/345.

²²¹ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 13/17-18.

²²² Tevrat, “Yaradılış”, 6: 14-16.

²²³ Osman Oral, “Fahreddin Râzî'ye Göre Hz. Âdem İle Hz. Nuh'un İsmeti Problemi”, *The Journal Of Turk-Islam World Social Studies* 4/10 (Mart 2017), 255.

2.5.3. Hz. İbrahim ile İlgili Rivayetler

Hz. İbrahim, adına sure olan peygamberlerden biri olup ismi Kur'ân-ı Kerîm'de birçok ayette²²⁴ geçmektedir. İbrahim peygamber'in hayatı, mücadelesi, tevhit inancına daveti ve duası²²⁵ gibi konular detaylı bir şekilde işlenmektedir.

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam, İbrahim'i en büyük ataları ve temel referans figürleri olarak kabul ederler. Tevrat ve genel olarak Yahudi dininde, Hristiyan kültüründe, Kur'ân-ı Kerîm'de ve sonraki İslamî kaynaklarda, İbrahim hakkında diğer peygamberlere kıyasla daha fazla bilgi bulunmaktadır. Özellikle Yahudi ve İslam kaynaklarında, İbrahim'in tevhid inancını yaymak amacıyla gösterdiği çabalar üzerine yoğunlaşarak ayrıntılı açıklamalar yapılmıştır.²²⁶

İslam'da, Hz. İbrahim, Kur'ân-ı Kerîm'de en çok bilgi verilen ulü'l-azm peygamberlerden biridir. Ancak Kur'ân, peygamberlerle ilgili açıklamalarında, muhataplarının dinî ve ahlâkî yönden aydınlanmasını ve ibret almasını hedefleyen genel yaklaşımını takip etmektedir. İbrahim'den bahsederken kronolojik bir anlatım yerine, farklı sûrelerde uygun yerlerde onun inanç tarihindeki rolünü, öğretilerinin ana hatlarını ve özelliklerini, tebliğ yöntemlerini, kişiliğinin dinî, ahlâkî, toplumsal ve ailevi yönlerini sergilemiş, bu çerçevede hayatının bazı kesitlerine de yer vermiştir.²²⁷

Hz. İbrahim'in misafirlerine dair kıssa, itaat ve rahmet gibi manevi konularda müminlere dersler verir. Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim'in misafirleri vasıtasıyla, hem ona bir oğul müjdesini, hem de kâfirlerin helakını bildirmiştir. Buradaki kıssa, Allah'ın müminlere olan rahmetini, kâfirlere olan azabını ve müminlere itaati teşvik eden mesajları içermektedir.²²⁸

Melekler, Hz. İbrahim'e misafir olduklarında “Selam” demişler, Hz. İbrahim ise onlardan korku duymuştur. Bu korku, onların yemek yememesi veya zamansız gelişlerinden kaynaklanmış olabilir. Ancak melekler, ona bir oğul müjdesi vererek korkusunu yatıştırmışlardır.²²⁹

²²⁴ Bkz. Bakara, 2/124-141; Âl-i İmran, 3/65-68; Nisa, 4/125; En'am, 6/74-83; Tevbe, 9/114; Hicr, 15/51-60; Meryem, 19/41-50; Enbiya, 21/51-70; Şuara, 26/69-89; Ankebut, 29/16-27; Saffat, 37/83-113.

²²⁵ İbrahim 14/41.

²²⁶ Ömer Faruk Harman, “İbrahim”, *TDV İslâm Ansiklopedisi(DİA)*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000) 21/272-273.

²²⁷ Harman, “İbrahim”, 21/ 272-273.

²²⁸ Bkz. Hicr, 15/51-60.

²²⁹ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 14/113-114.

Melekler, Hz. İbrahim'e bilgin bir oğul (Hz. İshak) müjdesini vermiştir. Ayette geçen "âlim" sıfatı, onun peygamber olacağı veya dinde bir bilgin olarak yetişeceği anlamına gelir. Bu müjde, Hz. İbrahim'in yaşlılığına rağmen Allah'ın kudretine olan inancını pekiştirmiştir.²³⁰

Hz. İbrahim'in, "Rabbinin rahmetinden sapıklardan başka kim ümidini keser?" ifadesi, Allah'a olan güvenin ve imanî teslimiyetin önemini vurgular. Allah'ın rahmeti her şeyin üzerindedir ve bundan ancak sapkınlar ümitsiz olabilir.

Bazı kelimelerin kıraat farklılıkları üzerinden farklı anlam boyutları açılmıştır. Örneğin, "tubşirûnî" (bana müjde mi veriyorsunuz?) ifadesindeki farklı okuma biçimleri, Hz. İbrahim'in sorularını anlamlandırmada çeşitli yaklaşımlar sunar.²³¹

Hz. İbrahim'in meleklerle karşılaşma kıssası Kur'an'da birkaç surede yer alır.²³² Bu anlatımlarda Hz. İbrahim'e gelen misafirlerin aslında melekler olduğu, önce ona bir oğul müjdeledikleri ve ardından Lût kavminin helak haberini verdikleri ifade edilmektedir. *ثم حكى تعالى عن الملائكة أنهم قالوا: {إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَى قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ} وَإِنَّمَا اقْتَصَرُوا عَلَىٰ هَذَا الْقَدْرِ لَعَلَّ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ بَأَنَّ الْمَلَائِكَةَ إِذَا أَرْسَلُوا إِلَى الْمَجْرِمِينَ كَانَ ذَلِكَ لِإِهْلَاكِهِمْ وَاسْتِنصَالِهِمْ وَأَيْضاً فَقَوْلُهُمْ: {إِنَّا أَرْسَلْنَا لُوطَ آلِ لُوطِ أَتْبَاعَهُ الَّذِينَ كَانُوا} 233 لَمْ نُجِئْهُمْ أَجْمَعِينَ { يدل على أن المراد بذلك الإرسال إهلاك القوم. فالمراد*

Hz. İbrahim'e Melekler selam verir ve bir oğlan müjdesi ile gelirler. Hz. İbrahim, onların yemek yemediğini görünce korkar.²³⁴

Melekler İbrahim'e oğul müjdesini bildirirler ve Lût kavmine yönelik görevlerinden bahsederler.²³⁵

Misafirlerin önce selam verdiği, Hz. İbrahim'in onlara yemek ikram ettiği ancak yemeyince korktuğu, ardından müjdeyi aldığı anlatılır.²³⁶

Kur'an'daki bu kıssa oldukça öz ve açık bir şekilde ifade edilirken, İsrâîliyât kaynaklı bazı rivayetler detay eklemektedir. Fahreddin er-Râzî, bu tür rivayetlere yer verir ancak eleştirel bir yaklaşım sergilemektedir.

²³⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 14/115.

²³¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 14/116-118.

²³² Bkz. Hud, 11/69-76; Hicr, 15/51-56; Zariyat, 51/24-30.

²³³ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/152-153.

²³⁴ Hud, 11/69-70.

²³⁵ Hicr, 15/51-56.

²³⁶ Zariyat, 51/24-30.

İsrâîliyât'a göre, melekler Hz. İbrahim'e genç ve güzel insanlar kılığında gelmişlerdir. Kur'an'da meleklerin insan şeklinde görüldüğü ima edilse de, bu tür fiziksel tasvirler İsrâîliyât'ın eklemelerindendir.

İsrâîliyât'ta, Hz. İbrahim'in melekler için kızartılmış buzağı hazırladığı belirtilir. Kur'an'da bu yemek hazırlama detayı Zariyat Suresi'nde geçer ancak İsrâîliyât, yemek hazırlama sürecini abartarak uzun anlatılara dönüştürür. Örneğin, İbrahim'in misafirlerin yemek yememesinden dolayı büyük endişe duyduğu, onların yemek yemediği için zarar verebilecek varlıklar olabileceğinden şüphelendiği gibi detaylar eklenir.²³⁷

Hz. İbrahim'in eşi Sara'ya bir oğul (İshak) ve ardından bir torun (Yakup) müjdelendiği ifade edilir. İsrâîliyât'ta, Sara'nın bu haberi duyunca kahkaha attığı²³⁸ ve *"Bu yaşta nasıl çocuk sahibi olabilirim?"*²³⁹ dediği aktarılır. Ancak Kur'an'da Sara'nın sadece yaşlılığından dolayı şaşırıldığı belirtilir; kahkaha gibi ifadeler geçmez.²⁴⁰

İsrâîliyât'ta, Hz. İbrahim'in meleklerden Lût kavminin helak edileceğini duyduğunda onların affedilmesi için uzun süre yalvardığı belirtilir.²⁴¹ Bu durum Kur'an'da kısaca anlatılırken,²⁴² İsrâîliyât bu diyalogu detaylandırarak dramatize edilmektedir. Tevrat'ta bu olay daha detaylı bir şekilde anlatılır. Hz. İbrahim, Sodom ve Gomora²⁴³ halkının tamamen yok edilmemesi için Allah'a yalvarır ve O'ndan, şehirde belli bir sayıda salih insan varsa bu kavmi bağışlamasını ister. Hz. İbrahim, önce 50 salih insan üzerinden pazarlık yapar ve Allah bu sayıyı kabul eder. Daha sonra İbrahim, bu sayıyı azaltarak 45, 40, 30, 20 ve nihayet 10'a kadar indirir. Allah, şehirde 10 salih insan

²³⁷ er-Râzî, *Meḥatihu'l-Gayb*, 14/114-115.

²³⁸ Tevrat, "Yaradılış", 18/12-15.

²³⁹ Hud, 11/71.

²⁴⁰ er-Râzî, *Meḥatihu'l-Gayb*, 14/115-116.

²⁴¹ Tevrat, "Yaradılış", 18/20-21.

²⁴² Hud, 11/74-76.

²⁴³ Sodom ve Gomora, Tevrat'ta (Yaratılış 18-19. bölümler), Kur'an'da (A'râf 7/80-84; Hicr 15/58-77 vb.) adı geçen, Lut Peygamber'in kavminin yaşadığı ve ilahi bir azapla helak edildiği belirtilen iki şehirdir. Sodom ve Gomora, günümüzde Lut Gölü (Ölüdeniz) civarında olduğu düşünülen iki antik kenttir. Tevrat'a göre bu şehirlerde yaşayan halk büyük günahlar işlemiş, özellikle ahlaki sapkınlıklar nedeniyle Tanrı tarafından cezalandırılmıştır. İbrahim Peygamber, şehir halkının helak edilmemesi için Tanrı'ya yalvarmış ancak şehirde 10 dahi temiz insan bulunamayınca azap kaçınılmaz olmuştur. Melekler, Lut Peygamber'i ve ailesini uyararak şehirden çıkmalarını söylemiş, Lut'un karısı geri dönüp baktığında ise bir tuz sütununa dönüşmüştür. Şehirler gökten yağın kükürt ve ateşle yok edilmiştir.

Kur'an'da Sodom ve Gomora, Lut Kavmi'nin yaşadığı şehirler olarak geçer. Lut Peygamber, kavmini sapkın davranışlarından vazgeçirmeye çalışmış ancak halk onu dinlememiştir. Allah, Lut'u ve ona iman edenleri kurtarıırken inkârcıları taş yağmuruyla helak etmiştir. Lut'un eşi ise kavmiyle birlikte helak edilenler arasına katılmıştır.

Sodom ve Gomora'nın tarihsel varlığına dair kesin bir kanıt bulunmamakla birlikte, Ölüdeniz çevresinde büyük bir yıkıma uğramış yerleşim yerleri keşfedilmiştir. Bazı araştırmacılar, bu şehirlerin büyük bir doğal felaketle (volkanik patlama, deprem ya da meteor çarpması) yok olmuş olabileceğini düşünmektedir.

bulunursa o şehri bağışlayacağını söyler. Ancak, şehirde bu kadar bile salih insan bulunmadığı için helak kararı uygulanır.²⁴⁴

Râzî, Hz. İbrahim'in misafirleri kıssasındaki ana mesajın Allah'ın kudretini ve Hz. İbrahim'in misafirperverliğini öne çıkarmak olduğunu belirtir. Ona göre, İsrâîliyât'taki detaylar bu ana mesajı gölgede bırakmamalıdır.

Râzî, İsrâîliyât'ı aktarırken bu tür detayların kaynağını sorgular. Örneğin, meleklerin fiziksel özelliklerine ya da Hz. Sara'nın tepkisine dair İsrâîliyât rivayetlerinin doğruluğuna dair kesin bir şey söylemez. Kur'ân'da bulunmayan detayların iman esasları için belirleyici olmadığını vurgular.²⁴⁵

Râzî, kıssanın özünden uzaklaştıran abartılı ve gereksiz detaylardan kaçınılması gerektiğini söyler. Özellikle İsrâîliyât'ta meleklerin fiziksel görünüşleri veya yemek yeme meseleleriyle ilgili uzun anlatımların hikmetten uzak olduğunu ifade eder.²⁴⁶

Kıssa, Allah'ın rahmetinin büyüklüğünü, ümitsizliğin imana zararını ve Allah'ın vaadine olan güvenin önemini öğretir. Hz. İbrahim'in misafirleriyle olan diyalogu, hem itaatin hem de sabrın mükâfatını simgeler. Rahmetten ümit kesmenin, Allah'ın kudret ve ilmini inkâr anlamına geleceği belirtilir.²⁴⁷

2.5.4. Hz. Lût Kavminin Helakı

Hz. Lût'un kimliği ve yaşadığı dönemin belirlenmesi gerekmektedir. Bu konuda esas kaynaklar, İlahî din kutsal kitaplarıdır. Hz. Lût'un kimliğiyle ilgili daha ayrıntılı bilgiler Eski Ahit'te²⁴⁸ yer aldığı görülmektedir. Kur'ân'da, pek çok kıssa gibi, Lût hakkında da ayrıntılı bilgilere yer verilmez; daha çok onun kişisel özelliklerine dikkat çekilmiştir. Kitab-ı Mukaddes'te ise Lût, Hz. İbrahim'in yeğeni olarak tanıtılmakta olup,

²⁴⁴ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 13/76-77; Tevrat, "Yaradılış" 18/23-33.

²⁴⁵ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 14/119.

²⁴⁶ Tevrat, "Yaradılış", 18/1-4.

²⁴⁷ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 14/119-20.

²⁴⁸ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 13/68; Tevrat, "Tekvin", 19/4-5.

babası Harran, dedesi Terah (Azer)²⁴⁹ olarak belirtilmiştir. Bu bağlamda Hz. İbrahim, Lût'un amcasıdır.²⁵⁰

Lût peygamberin kavmi de helak edilir. Bu kıssa, İsrâiliyât'ta farklı şekillerde anlatılabilir. Lût'un kavmi, Allah'ın emirlerine karşı gelir ve sapkınlıkta ısrar ederler. Sonuç olarak, Allah'ın gazabı üzerine gelir ve kavimleri helak olur.²⁵¹

"Melekler, Lût'un ailesine geldiklerinde, o onlara dedi ki: 'Siz tanınmayan bir topluluksunuz.'²⁵² "Dediler ki: 'Aslında biz, onların şüphe ettikleri şeyi getirdik. Ve biz, sana hak olanı getirdik. Biz elbette doğru söylüyoruz.'²⁵³

Râzî'nin Lût Kavmi kıssası bağlamında İsrâiliyât kaynaklı bilgilerin ele alınışı şu şekildedir: Lût Peygamber, gelen misafirlerin insan olmadığını hemen anlamamış, onları tanımadığı için misafir olarak kabul etmiştir. Bu noktada Râzî, meleklerin genç ve güzel birer insan suretinde geldiklerini vurgulamaktadır.²⁵⁴

Râzî, bazı rivayetlere göre meleklerin yeryüzüne geldiklerinde oldukça yakışıklı ve cazibeli suretlerde gönderildiklerini aktarır. Ancak, meleklerin niçin böyle bir surette gönderildiği konusunda Kur'an'da herhangi bir bilgi olmadığını belirtmektedir.²⁵⁵

Meleklerin, Allah'ın emriyle kavmin helakını gerçekleştirmek üzere geldiği belirtilir. Râzî, burada meleklerin, Lût'a destek olmak ve kavmi helak etmek için geldiklerini açıklar. Onların bu görevi yerine getirmesi, Allah'ın peygamberlerine olan yardımının göstergesidir.²⁵⁶

²⁴⁹ Kur'an'da İbrahim'in babasının adı doğrudan Âzer olarak zikredilir: "İbrahim, babası Âzer'e, 'Sen putları ilah mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni ve kavmini açık bir sapıklık içinde görüyorum' demişti." (En'âm 6/74); Tevrat'ta (Yaratılış 11:26-32) ve Yahudi kaynaklarında İbrahim'in babasının adı Terah (Târah) olarak geçer. "Terah yetmiş yaşındayken Avram'ı (İbrahim), Nahor'u ve Haran'ı doğurdu." (Yaratılış 11:26) "Avram'ın babası Terah, oğlu Avram'ı, Haran'ın oğlu torunu Lut'u ve Avram'ın karısı olan gelini Saray'ı yanına aldı. Kenan topraklarına gitmek üzere Keldani Ur'undan yola çıktılar. Harran'a gelince oraya yerleştiler. Terah iki yüz beş yıl yaşadıktan sonra Harran'da öldü." (Yaratılış 11:31-32)

²⁵⁰ Ömer Faruk Harman, "Lût", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (DİA), (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/227.

²⁵¹ Bkz. A'râf, 7/80-84; Hûd, 11/69-83; Hicr, 15/57-77; Enbiyâ, 21/74-75; Şuarâ, 26/160-175; Neml, 27/54-58; Ankebût, 29/28-35; Sâffât, 37/133-138; Kamer, 54/33-39.

²⁵² Hicr, 15/61-62

²⁵³ Hicr, 15/63-64.

²⁵⁴ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 13/68-70.

²⁵⁵ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 13/78-79.

²⁵⁶ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 14/122-123.

"Öyleyse, gecenin bir kısmında aileni alıp yola çık; sen onların arkasından git. Hiçbiriniz arkasına dönüp bakmasın. Size emredilen yere doğru ilerleyin." "Ve ona şu kesin emri bildirdik: Onların kökü, sabaha çıkmadan kesilecektir."²⁵⁷

Bu ayetlerde Lût'a ve ailesine verilen kurtuluş emri aktarılır. Râzî, bu ayeti tefsir ederken kavmin helakının bir gece vakti gerçekleştiğini ve Lût'un ailesinin de ancak Allah'ın yardımıyla kurtulduğunu belirtmektedir.

Râzî, burada özellikle Lût'un eşiyle ilgili bazı detayları aktarır. Rivayetlere göre Lût'un eşi, kavmin azgınlıklarına ortak olmuş ve bu yüzden helaka uğramıştır. Bazı rivayetlerde ise onun, kavmin meleklerin varlığını öğrenmesine neden olduğu belirtilir. Râzî, bu tür detayların İsrâîliyât kaynaklı olduğunu ve Kur'an'da açıkça yer almadığını ifade etmektedir.²⁵⁸

"Şehir halkı, birbirlerini müjdeleyerek (Lût'un evine) geldiler. Lût dedi ki: 'Bu benim misafirlerimdir, beni rezil etmeyin. Allah'a karşı gelmekten sakının ve beni küçük düşürmeyin!'" "Dediler ki: 'Biz seni insanları korumaktan men etmedik mi?'"²⁵⁹

اعلم أن المراد بأهل المدينة قوم لوط، وليس في الآية دليل على المكان الذي جاؤه إلا أن القصة تدل على أنهم جاؤوا دار لوط. قيل: إن الملائكة لما كانوا في غاية الحسن اشتهر خبرهم حتى وصل إلى قوم لوط. وقيل: امرأة لوط أخبرتهم بذلك، وبالجمل فاقوم قالوا: نزل بلوط ثلاثة من المرد ما رأينا قط...²⁶⁰

Râzî, burada Lût Kavmi'nin azgınlığını ve ahlaksızlığını detaylandırır. Şehir halkı, meleklerin güzel yüzlü gençler suretinde görüldüğünü öğrenince Lût'un evine üşüşmüştür. Lût, onları engellemeye çalışsa da başarılı olamamıştır. Bazı rivayetlere göre kavmin erkekleri, Lût'un kapısını zorla kırmaya çalışmış ve Lût'un onları engellemekte çaresiz kaldığı anlatılmıştır. Râzî, bu tür detayların Tevrat kaynaklı olduğunu ve ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini belirtir.²⁶¹

"Lût dedi ki: 'Eğer bir şey yapmak istiyorsanız, işte kızlarım!'" Hayatın gerçek yüzünü anlamak istemediler. Bunun üzerine onları bir sabah vakti korkunç bir çığlık yakaladı.²⁶² Lût'un "kızlarım" ifadesi, hem biyolojik kızları hem de kavmin kadınları olarak yorumlanır. Râzî, burada peygamberlerin toplumlarına rehberlik etmeleri

²⁵⁷ Hicr, 15/65-66.

²⁵⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 14/123-124.

²⁵⁹ Hicr, 15/67-70.

²⁶⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/155.

²⁶¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 14/125-26.

²⁶² Hicr, 15/71-73.

bağlamında bir mesaj olduğunu söyler. Lût'un bu sözleri, kavmin ahlaksızlığını engelleme çabasını göstermektedir.

Bazı rivayetlerde Lût'un kızlarını, halkı bu ahlaksızlıktan vazgeçirmek için önerdiği iddia edilir. Ancak Râzî, bu tür rivayetleri reddeder ve bu ifadenin sembolik bir anlam taşıdığını savunmaktadır.²⁶³

"Biz, onların şehirlerini altüst ettik ve üzerlerine pişirilmiş sert taşlar yağdırdık." Bu taşlar, Rabbin katında belirlenmişti. Onlar, zalimlerden uzak değildir."²⁶⁴

Râzî, Lût Kavmi'nin helakını detaylandırırken "altını üstüne getirme" ifadesinin, şehirlerin tamamen ters çevrildiği şeklinde yorumlandığını belirtir. Ayrıca üzerlerine yağın taşların, Allah'ın özel olarak hazırladığı bir azap olduğunu belirtmektedir.²⁶⁵

İsrâîliyât kaynaklarında Cebrail'in kanadıyla şehri yukarı kaldırıp ters çevirdiği, taşların ise her bir kavim üyesi için özel olarak hedeflendiği gibi detaylar aktarılır. Râzî, bu tür detayların Kur'an'da bulunmadığını ve kesin bilgi olmadığını ifade etmektedir.²⁶⁶

Râzî'nin Hicr Suresi'ndeki Lût Kavmi kıssasına dair tefsiri, hem ahlaki dersleri hem de tarihi bilgileri ele alırken, İsrâîliyât kaynaklı rivayetlere ihtiyatlı bir şekilde yaklaştığı görülmektedir.

2.6. Kur'an ve İsrâîliyât'ın Uyumu

Râzî, Kur'an'daki meseleleri yorumlarken İsrâîliyâtla benzer bazı rivayetlere de yer vermektedir. Bakara Sûresi 74. âyette "*Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı, taş gibi hatta daha katı oldu.*"²⁶⁷ buyrulmaktadır. Bu âyet, Ehl-i kitap'ın mucizelere şahitlik ettikleri halde kalplerinin gerçeklere karşı yumuşamak yerine katılaştığını ifade etmektedir.

Râzî, bu âyetin bağlamında geçen "*Sığırın bir parçası ile öldürülene vurun*"²⁶⁸ ifadesine dair İsrâîliyât kaynaklı bazı rivayetleri aktarmaktadır. İbn Abbas'tan (r.a.) nakledilen bir rivayete göre, İsrâîloğulları kesilecek ineği kırk yıl boyunca aradıklarını ve

²⁶³ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 14/126.

²⁶⁴ Bkz. Hicr, 15/74-76; Hûd, 11/69-83.

²⁶⁵ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 13/90-91.

²⁶⁶ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 14/126.

²⁶⁷ Bakara, 2/74.

²⁶⁸ Bakara, 2/73.

sonunda bulduklarında onu boğazlamışlardır. Ancak Râzî, bu rivayetin Kur'ân-ı Kerîm'in zahirine aykırı olduğunu ifade etmektedir.²⁶⁹

Fahreddîn Râzî, İsrâîliyât rivayetlerinin yalnızca açıklayıcı bir araç olarak kullanılmasını önerir. Kur'ân'ın anlatımlarını desteklemek için bu rivayetler bir zenginlik katabilir, ancak bu rivayetler, asla Kur'ân'ın temel mesajının yerine geçemez. Kur'ân'ın temel mesajıyla uyumlu olduğu sürece kabul edilebileceğini belirtir. Ancak, bu rivayetler, Kur'ân'ın mesajını değiştiremez. İsrâîliyât rivayetlerinde, bazı peygamberlerin sabrı, ahlaki üstünlükleri veya kavimlerinin helakı gibi unsurların detaylandırılması, İslam'ın temel mesajlarını daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir.²⁷⁰

Kur'ân'da İsrâîliyât'ı doğrudan destekleyen bir ifade yer almaz, ancak bazı ayetler, Yahudi ve Hristiyan kaynaklarından gelen bilgilerle bağlantı kurulabileceği için dolaylı bir şekilde İsrâîliyât bağlamında tartışılmıştır. *"Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu (Peygamber'i) kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırırlar. Buna rağmen içlerinden bir grup, bile bile gerçeği gizler."*²⁷¹ Bu ayet, Yahudilerin ve Hristiyanların, kendi kitaplarında Peygamber Efendimiz'in vasıflarını tanıdığı halde bu bilgileri gizlediklerini belirtir. Bu durum, bazı Yahudi ve Hristiyan kaynaklarında geçen bilgilerin zamanla tahrif edilmesine işaret etmektedir.

"Tevrat indirilmeden önce İsrail'in kendisine haram kıldığı şeylerden başka, İsrailoğullarına her türlü yiyecek helaldi. *De ki: Eğer doğru söyleyenler iseniz, Tevrat'ı getirip okuyun.*"²⁷² Bu ayet, Kutsal kitapta (Tevrat) yer alan bazı hükümlerle ilgili bir tartışmayı işaret eder. Râzî, bu ayetin İsrâîliyâtla alakalı bir dayanak olarak kullanılabileceğini, ancak Kur'ân'ın Tevrat hükümlerini tashih ettiğini belirtmektedir.²⁷³

"Allah, insanlara hiçbir şey indirmedir, diyenlerin Allah'ı gereği gibi tanıyıp takdir edemediklerini söyle. *De ki: Musa'nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği kitabı kim indirdi? Siz o kitabı parça parça kâğıtlara yazıyor, bir kısmını açıklıyor, çoğunu gizliyorsunuz. Sizin de sizin atalarınızın da bilmediği şeyler size öğretilmiştir.*"²⁷⁴ Bu ayet,

²⁶⁹ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 3/124; Mehmet Faruk ve Ahmet Akbaş, "Fahreddin Er-Râzî'nin Kur'ân Mesellerini Yorumlama Metodu". Kur'ân ve Sünnet Araştırmaları Dergisi, 2/1 (March 2022), 20-36.

²⁷⁰ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 14/117; er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 13/10.

²⁷¹ Bakara, 2/146.

²⁷² Âl-i İmran, 3/93.

²⁷³ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 6/468-471.

²⁷⁴ En'am, 6/91.

Yahudilerin Tevrat'ı tahrif ettiğini ve bir kısmını gizlediğini ifade eder. İsrâîliyât rivayetlerinin bir kısmının da bu tahrif edilmiş bilgilerden türediği belirtilmektedir.

*"Onlardan sonra, yerlerine, kitaba mirasçı olan birtakım kişiler geçti. Onlar şu değersiz dünya malını alıyor ve 'Nasıl olsa bağışlanacağız' diyorlar..."*²⁷⁵ Bu ayet, İsrailoğulları'na yönelik bir eleştiridir ve onların dini bilgiyle ticaret yapmalarına dikkat çeker. Bu durum, İsrâîliyât'ın ortaya çıkış sebeplerinden biri olarak yorumlanmıştır.

*"Eğer bilmiyorsanız, zikir ehline sorun"*²⁷⁶ Müslümanlara bilgiye ihtiyaç duyduklarında bilgi sahibi kimselere sormalarını emreder. Bu emir, bazı durumlarda Yahudi ve Hristiyan âlimlerine başvurmayı teşvik ettiği şeklinde yorumlanmıştır. Ancak İslam âlimleri, bu ayetin İsrâîliyât rivayetlerini doğrudan onaylamadığını, sadece bilgi edinmek için güvenilir kaynaklara yönelme çağrısı yaptığını belirtmiştir.²⁷⁷

*"Bu (Kur'ân), önceki kitaplarda da vardır."*²⁷⁸ Kur'ân'ın daha önceki ilahi kitaplarla uyum içinde olduğunu ifade eder. Ancak bu ifade, tahrif edilmemiş ve sahih bilgiye atıf yaparak İsrâîliyât'ın tamamını onaylamamaktadır.²⁷⁹

*"Şüphesiz, Tevrat'ı biz indirdik; onda hidayet ve nur vardır. (Allah'a) teslim olmuş peygamberler, onunla Yahudilere hükmederlerdi..."*²⁸⁰ Tevrat'ın orijinal haliyle Allah tarafından indirildiğini ve doğru yol rehberi olduğunu ifade eder. Ancak, zamanla Tevrat'ın tahrif edildiği de Kur'ân'da belirtilmiştir. İsrâîliyât'ın bir kısmı Tevrat'ın tahrif edilmiş bilgilerinden kaynaklanır.²⁸¹

Kur'ân, Yahudi ve Hristiyan kaynaklarından gelen bazı bilgilerin sahih olabileceğini, ancak birçoğunun tahrif edildiğini açıkça belirtir. Dolayısıyla, İsrâîliyât'ın yalnızca Kur'ân ve sahih hadislerle uyumlu olan kısmı dikkate alınabilir. İsrâîliyât'ı destekleyen değil, onun doğruluğunu eleştiren ve dikkatli olunmasını öneren ayetler daha baskın olduğu bilinmektedir.

²⁷⁵ A'râf, 7/169.

²⁷⁶ Nahl, 16/43; Enbiya, 21/7.

²⁷⁷ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 14/225; er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 16/97-98.

²⁷⁸ Şuara, 26/196.

²⁷⁹ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 17/373-374.

²⁸⁰ Maide, 5/44.

²⁸¹ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 9/81-82.

2.7. Masumiyet Anlayışı

Râzî, peygamberlerin masum(ismet) olduğuna inanır²⁸² ve İsrâîliyât'ın peygamberlerin hatalarına yer veren rivayetlerini reddeder. Peygamberlerin ahlaki ve manevi üstünlükleri, İslam'ın temel inançlarından biri olarak kabul görmektedir.²⁸³

Kur'ân'da masumiyet anlayışı, özellikle peygamberlerin masumiyeti (ismet sıfatı) bağlamında ele alınır. Bu anlayış, peygamberlerin Allah tarafından korunmuş olmalarını ve vahiy görevlerini yerine getirirken hatasız olduklarını ifade eder. Masumiyet, daha geniş bir çerçevede insanın fitraten temiz yaratıldığına²⁸⁴ dair Kur'âni referanslarla da ilişkilendirilir.²⁸⁵

Kur'ân'a göre peygamberler, Allah tarafından seçilmiş ve vahyi doğru bir şekilde iletme için özel olarak korunmuş kişilerdir. Onların masumiyeti, görevlerini yerine getirirken hata yapmamalarını ve günah işleyecek derecede irade zayıflığı göstermemelerini ifade eder.²⁸⁶

Allah, peygamberlerin tebliğini her türlü hata ve sapmadan koruyacağını belirtir:

*"O, hevasından konuşmaz. O (bildirdikleri), kendisine vahyedilenden başkası değildir."*²⁸⁷ *Peygamberlerin doğru yolda oldukları, Kur'ân'da defalarca vurgulanmıştır. "Şüphesiz sen dosdoğru bir yol üzerindesin."*²⁸⁸ *Peygamberler, temizlenmiş ve seçilmiş kimselerdir. "Biz onları özel bir işle, ahireti düşünmekle saflaştırdık."*²⁸⁹ Peygamberlerin, büyük günahları işlemekten tamamen korundukları kabul edilir. Ancak, bazı peygamberlerin küçük hataları (zelle)yaptığı, ancak bu hataların Allah tarafından hemen düzeltildiği ve affedildiği de belirtilir.²⁹⁰

²⁸² er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 20/482-489.

²⁸³ Ali İmran, 3/33; Ahzab, 33/21; Sad, 38/47.

²⁸⁴ Buhârî, *Sahih*, "Taharet," 1316/245.

²⁸⁵ Hucurât, 49/13.

²⁸⁶ "Şüphesiz onlar (peygamberler), hayır işlerinde yarışır ve umarak ve korkarak Bize yalvarırlardı. Onlar, Bize karşı derin saygı duyan kimselerdi." (Enbiyâ 21/90). "Gerçek şu ki, Biz seni hak ile bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik." (Bakara 2/119). "O (peygamber), kendiliğinden konuşmaz. Onun konuşması, kendisine vahyedilenden başkası değildir." (Necm 53/3-4). "Şüphesiz ki Zikr'i (Kur'ân'ı) Biz indirdik, onu koruyacak olan da Biziz." (Hicr 15/9). Bu ayetler, peygamberlerin Allah tarafından seçildiğini, vahyi doğru iletmekle görevlendirildiklerini ve bu konuda ilahi bir koruma altında olduklarını göstermektedir.

²⁸⁷ Necm, 53/3-4.

²⁸⁸ Yâsin, 36/4.

²⁸⁹ Sâd, 38/46.

²⁹⁰ İbn Manzûr, "zll" md; *Lisanu'l-Arab*, 1986; İlyas Çelebi, "Zelle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/ 223-225.

Hız. Âdem'in yasak meyveyi yemesi bir hata olarak değerdendirilir: "*Âdem Rabbine karşı geldi ve yolunu şaşırdı.*"²⁹¹ "*Sonra Rabbi onu seçti, tövbesini kabul etti ve doğru yola iletti.*"²⁹²

Hız. Yunus, kavmini terk ettiğı için uyarılmıştır: "*Balığın yuttuğı kimseyi de an. O, öfkeli bir halde gitmişti. Bizim kendisini sıkıştırmayacağımızı sanmıştı.*"²⁹³ Ancak o da tövbe etmiş ve Allah tarafından bağışlanmıştır.

Kur'ân'a göre insan, yaratılış itibarıyla temiz ve günahsızdır. Bu, insanın doğuştan masum olduğunu ifade eder ve İslam'daki "fitrat" kavramıyla ilişkilendirilir.²⁹⁴

İnsan, Allah tarafından temiz bir şekilde yaratılmıştır: "*O halde yüzünü, hanif bir şekilde, Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitrata çevir.*"²⁹⁵

İslam'a göre insanlar günahsız doğar ve günah, sonradan yapılan kötü amellerle oluşur. Bu, Hristiyanlıktaki "asli günah"²⁹⁶ anlayışından farklıdır.

Kur'ân'da masumiyet, insanın kendi iradesinden ziyade Allah'ın yardımı ve koruması ile ilişkilendirilir. Peygamberler, Allah'ın özel koruması sayesinde hata yapmaktan korunmuşlardır.

²⁹¹ Tâhâ, 20/121.

²⁹² Tâhâ, 20/122.

²⁹³ Enbiyâ, 21/87.

²⁹⁴ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 18/108-110.

²⁹⁵ Rûm, 30/30.

²⁹⁶ Asli günah (Peccatum Originis) kavramı ilk olarak Saint Augustinus tarafından sistemleştirilmişse de (EUn., XII, 664-665), bu konuda ilk yorum yapan Pavlus olmuştur. Önceleri Hristiyanlığa karşı olan, ancak daha sonra ilk havâriilerin arasına katılan Pavlus, Hız. İsa'nın kurtarıcılık doktrinini açıklayabilmek için özgün bir yorum getirmiştir. Ona göre günah, dünyaya Âdem vasıtasıyla girmiştir; her insan Âdem'in işlediğı suçtan bir pay taşımakta ve bu suç nesilden nesile aktarılmaktadır. Bu günahıtan insanlığı kurtaran ise Hız. İsa'dır. Vaftiz edilmedikçe her birey bu suçun etkisi altında kalmaktadır (Romalıları'a Mektup, 5/12-21). Aslında Pavlus'un bu yorumu, Tevrat'ta yer alan anlatıya dayanmaktadır. Tevrat'a göre topraktan yaratılan Âdem, Mezopotamya bölgesinde olduğu düşünölen Aden (NDB, s. 208-209) bahçesinde (cennet) yaşamaktaydı. Kendisine iyilik ve kötölüğü bilme ağacından yemesi yasaklanmış, aksi takdirde ölümlü bir varlığa dönüşeceği ve kötölüğe yöneleceğı bildirilmişti. Ancak yılan, Havvâ'yı kandırarak bu yasağı çiğnemesine neden olmuş, Havvâ da Âdem'i ikna ederek yasak meyveden yemesine sebep olmuştur. Böylece ilk günah işlenmiştir (Tekvîn, 2/7-25; 3/1-24). Hristiyan inancına göre, Âdem ile Havvâ'nın soyundan gelen tüm insanlar bu günahın mirasçısı kabul edilmekte ve cezalandırılacaklarına inanılmaktadır. Tanrı, Meryem'in rahminde İsa'ya hulûl ederek, günahsız olan oğlunu insanlığa göndermiş ve İsa, bu günaha kefarete olmak amacıyla çarmıhta can vermiştir. İnsanlar ise ancak vaftiz edilerek asli günahıtan arınabileceklerdir. Günay Tümer, "Asli Günah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/ 496-497.

Hız. Yûsuf, nefesine karşı Allah'ın yardımıyla korunmuştur: "*Eğer Rabbinin burhanını görmeseydi, o da ona meyletmişti.*"²⁹⁷

Kur'ân, iblisın müminler ve peygamberler üzerindeki etkisinin olmadığını vurgular: "*Senin kullarım üzerinde hiçbir etkin olmayacaktır.*"²⁹⁸

Kur'ân, peygamberler dışında masumiyet iddiasında bulunanlara karşı uyarılarda bulunur. Hiçbir insan, Allah'ın koruması olmadan masumiyet iddia edemez.

Bazı insanlar kendi hatalarını görmezden gelirler: "*Öyle ise kendinizi temize çıkarmayın. O, takvâya ereni daha iyi bilir.*"²⁹⁹ Bu ayet, insanın kendi nefsinı kusursuz görmemesi gerektiğini ve gerçek takvayı ancak Allah'ın bildiğini vurgulamaktadır. Kur'ân'da benzer bir mesaj şu ayette de geçer: "*Nefsime temize çıkaramam. Çünkü nefis, Rabbinin merhamet ettiği hariç, daima kötülüğü emreder. Şüphesiz ki Rabbin çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*"³⁰⁰

İnsan, iyi ve kötü yapmaya eğilimli bir varlıktır: "*Nefse ve onu şekillendirene andolsun ki, ona fücürünü ve takvasını ilham etti.*"³⁰¹

İsrâîliyât rivayetlerinde peygamberlere isnat edilen bazı ahlaki zaafılar örneğın, Hız. Davud³⁰² veya Hız. Süleyman³⁰³ ile ilgili rivayetler, Kur'ân'ın masumiyet anlayışıyla açıkça çelişir. Bu nedenle İslam âlimleri, özellikle Fahreddin er-Râzî gibi isimler, bu tür rivayetleri eleştirmiş ve peygamberlerin masumiyetine vurgu yapmıştır. Râzî'ye göre, bu tür rivayetler kabul edilemez. Çünkü peygamberlerin masumiyeti, vahyin güvenilirliği açısından hayati bir öneme sahiptir.³⁰⁴

Kur'ân'daki masumiyet anlayışı, insanın yaratılıştaki temizliğini ve peygamberlerin ilahi koruma altındaki masumiyetini vurgular. Peygamberler, vahyi doğru bir şekilde iletmek ve ümmetlerine örnek olmak için büyük günahlardan korunmuştur. İnsan ise fıtraten masum yaratılmış olsa da, iradesiyle iyi ya da kötü seçimler yapma özgürlüğüne sahiptir.

²⁹⁷ Yûsuf, 12/24.

²⁹⁸ Hicr, 15/42.

²⁹⁹ Necm, 53/32.

³⁰⁰ Yûsuf, 12/53.

³⁰¹ Şems, 91/7-8.

³⁰² Sâd, 21-25.

³⁰³ Sâd, 30-33.

³⁰⁴ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 19/52-74.

2.8. Râzî'nin Tefsir Anlayışı ve İsrâîliyât'a Genel Bakış

Sünni gelenekte İsrâîliyât'a karşı güçlü bir duruş sergileyen isimlerden biri, şüphesiz Fahreddin er-Râzî'dir. Ancak Râzî'nin İsrâîliyât'a karşı olan eleştirisi, daha çok kelimî endişelerle ilgilidir. Râzî'ye göre, bir tefsir rivayeti ne kadar sağlam isnadlarla nakledilirse nakledilsin, eğer bu rivayet, Sünni-Eş'ari kelam anlayışındaki Allah tasavvuru ve peygamberlerin masumiyet anlayışıyla çelişiyorsa, bu rivayet mutlaka reddedilmeli veya en azından te'vil edilmelidir. Hatta ayetlerin lugavî ve nahvî açıklamaları bile, bu iki temel kelimî kabul ile uyumlu bir biçimde değerlendirilmelidir.³⁰⁵

Fahreddin Râzî, İslam'ın temel kaynaklarına olan bağlılığını, akıl ve nakil arasında dengeli bir ilişki kurarak açıklar. Tefsirlerinde, Kur'an'ın anlamını doğru bir şekilde ortaya koyma amacı taşır. Râzî, her zaman Kur'an'ı esas alır ve onu açıklarken sadece sahih hadisler ve İslam'ın özünden faydalanır. İsrâîliyât'a ise eleştirel bir gözle bakar. Onun anlayışına göre, Yahudi ve Hristiyan geleneklerinden alınan rivayetler, her zaman doğru kabul edilemez ve yalnızca Kur'an'a aykırı olmayan bir biçimde yardımcı bir kaynak olarak değerlendirilebilir.³⁰⁶

Er-Râzî, tefsirinde akli yöntemi benimsemiş ve bu yüzden mantıkla çelişen İsrâîliyât rivayetlerini reddetmiştir. Ona göre, İsrâîliyât ahad haberlerden ibaret olup kesin bilgi vermezler ve bu yüzden güvenilir değildir. Bu sebeple, özellikle Allah'ın iki meleği imtihan etme gibi rivayetleri, Kur'an'la çelişkili oldukları için reddetmiştir. Ayrıca, İblis'in cennete girmesi, yılan hikâyeleri gibi akla aykırı haberleri de geçersiz saymıştır. Hz. Yûsuf'un satın alınışı gibi asılsız rivayetlere de karşı çıkmıştır, çünkü bunlar Kur'an'la uyumlu değildir.³⁰⁷

Er-Râzî, akıl yoluyla doğruluğu şüpheli olan rivayetlere itibar etmemiş, sahih delillere dayanmayan bilgileri reddetmiştir. Örneğin, Harut ve Marut, Hz. Davut ve Hz. Süleyman kıssalarında olduğu gibi, peygamberlerin ismetini zedeleyebilecek rivayetleri

³⁰⁵ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 1/17-28; Mustafa Öztürk, "Kur'an Kıssaları Bağlamında İsrâîliyât Meselesine Farklı Bir Yaklaşım," *İslâmî İlimler Dergisi* 9,1 (2014) 36.

³⁰⁶ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 9/117.

³⁰⁷ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 18/109.

de geçersiz saymıştır. Garanik kıssası³⁰⁸ gibi akli ve nakli açıdan tutarsız rivayetleri de kabul etmemiştir.³⁰⁹

Akli yönden makul bulduğu Vehb b. Münebbih'in kıssalarını nakletmiştir. Örneğin, Hz. Eyyub'un sabrı ve İblisin ona zarar vermek için Allah'tan izin istemesi gibi olayları detaylıca aktarmıştır.³¹⁰

³⁰⁸ İsmail Cerrahoğlu, “Garanik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/361-366; İslâm literatüründe garânîk kelimesi, Hz. Peygamber'in müşriklerin gönlünü İslâm'a ısındırmayı arzu ettiği bir sırada, iblisin telkiniyle vahiylerle Allah kelâmı olmayan bazı sözler karıştırdığını ve daha sonra Cebrâil'in ikazıyla bundan vazgeçtiğini iddia eden rivayetler münasebetiyle kullanılmış ve daha çok Necm sûresiyle (53/19-20) Hac sûresindeki (22/52-54) âyetlerin nâzil oluşuna ilişkin tartışmalara konu olmuştur. Garânikle ilgili ilk rivayet erken devir siyer yazarlarından İbn İshak'a aittir. Onun, Habeşistan'a hicret eden müslümanların Mekke'ye dönüşlerinden söz ederken naklettiğine göre Resûl-i Ekrem kendisine nâzil olan Necm sûresini okumaya başlamış, yanında bulunan müslüman-müşrik herkes onu dikkatle dinlemiş, fakat, “Gördünüz mü Lât ile Uzzâ'yı” (53/19) meâlindeki âyete geldiğinde iblis, “Andolsun ki bizi Allah'a yaklaştırmaları için onlara tapıyoruz” (والله لنعبدهنّ ليقربونا إلى الله زلفى) şeklindeki bir cümleyi araya sokunca müminlerin bir kısmı tasdik etmiş, bir kısmı kabul etmemiş (Diğer kaynakların kaydettiğine göre Hz. Peygamber, secde etmeyi emreden sürenin son âyetinin gereğini yerine getirmek üzere secde etmiş, müşrikler de onunla birlikte secdeye kapanmışlar; aş.bk.). İblis ise âyet diye kattığı ibareyi müşriklerle öğretmiş ve onlar tarafından durmadan tekrar edilmesini sağlamış. Bu durum Hz. Peygamber'i çok üzmüş; Cebrâil gelince söz konusu ibareyi ve onunla ilgili olarak aldığı tepkileri anlatmış, Cebrâil de bu ibarenin sorumluluğunu taşımadığını belirterek Allah'tan getirmediği metinleri insanlara okuduğunu ifade etmiş. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem'i korku ve telâş almış. Bu sırada onu teselli etmek için şu âyet nâzil olmuş: “Biz senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki o, vahyedilenleri okuduğu zaman iblis okuduklarına bir şey karıştırmış olmasın. Ancak Allah iblisin karıştırdıklarını iptal eder, kendi âyetlerini de sağlamlaştırır. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir” (Hac 22/52).

³⁰⁹ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 7/93; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 622.

³¹⁰ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 3/6; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 622-623; Demirci, *Tefsir Tarihi*, 160.

SONUÇ

Bu tez, Fahreddin er-Râzî'nin İsrâîliyât'a bakışını detaylı bir şekilde incelemeyi, özellikle Hicr suresi çerçevesinde ele almayı amaçlamıştır. İnceleme, Râzî'nin tefsirinde akıl ve vahiy arasındaki dengeyi gözeterek, İsrâîliyât'a rivayetlerine yaklaşımının ne denli dikkatli ve eleştirel bir biçimde şekillendiğini gözler önüne sermektedir.

Râzî, Hicr suresinde yer alan kavimlerin inkârı ve helakı gibi temaları işlerken, bu olayların arka planındaki ilahi mesajı ve ibret verici öğretileri vurgulamıştır. Söz konusu suredeki kavimlerin helak edilmesinin, insanların peygamberlerin mesajlarına karşı duyarsız kalmalarının ve ilahi buyruklara karşı çıkmalarının sonuçları olduğunu belirtir.

Bu bağlamda, Râzî'nin tefsirinde, kıssaların detaylarına inmek yerine, daha çok bu olayların vermek istediği hikmetli derslere ve ibretlere odaklanıldığı görülmektedir.

Râzî, İsrâîliyât rivayetlerini ele alırken, onları sadece tarihî ve kültürel bağlamda değil, aynı zamanda akıl ve vahiy ışığında değerlendirmektedir. Bu rivayetlerin doğru olup olmadığını titizlikle sorgulayan Râzî, bazen bunları kabul etmekte temkinli bir yaklaşım sergilemiş, bazen de doğruluğu şüpheli olanları reddetmiştir.

Örneğin, bazı İsrâîliyât rivayetlerinin İslam'ın temel prensipleriyle çelişebileceğini ve bu nedenle eleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Ancak Râzî, bu eleştirisini sadece reddetmekle sınırlı tutmamış, aynı zamanda doğru ve geçerli olan yönlerini kabul ederek, bu rivayetlerin Kur'ân'ın öğretileriyle uyumlu olabileceğini de belirtmiştir. Bu şekilde, Râzî'nin İsrâîliyât'a yaklaşımı, bir denetim süreci ve akılcı bir yorumlama yöntemi olarak öne çıkmaktadır.

Hicr suresindeki peygamberlerin mesajlarının doğru bir şekilde aktarılması gereken ibret verici öğretiler, Râzî'nin İsrâîliyât rivayetlerine yaklaşımını etkileyen bir diğer önemli faktördür. O, kıssaların ve anlatılan olayların, İslam toplumuna doğru bir mesaj vermek ve halkı öğütlemek amacı taşıdığını savunmuştur. Bu bağlamda, Hicr suresindeki kavimlerin helakı, bir yandan geçmişteki toplumların İslam'a karşı tutumları hakkında dersler verirken, diğer yandan her dönemde insanların doğru yolu bulma sorumluluğuna dair bir uyarıdır. Râzî, bu tür öğretileri halkın daha iyi anlaması için akıl ve vahiy arasındaki dengeyi gözeterek sunmuş ve kıssaların manevi derinliğine inmeyi tercih etmiştir.

Hicrsuresi'ndeki peygamberlerin kavimlerine karşı verdiği mesajların özünün bozulmaması gerektiği, İsrâîliyât rivayetlerinin ise bu özle uyumlu bir şekilde seçilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Râzî'nin bu temkinli tutumu, hem İslam'ın bağımsız dini kimliğini koruma çabası hem de İslam'ın doğru anlaşılması açısından önemli bir yaklaşımdır. O, geçmiş kavimlerin yanlış yolda olmalarının ve bu yanlışlıkların cezalandırılmasının ibretlik bir ders olduğunu kabul ederken, bu dersin doğru bir şekilde anlaşılmasını engelleyen yanlış İsrâîliyât rivayetlerine karşı mesafeli durmuştur.

Tezde ele alınan konular, Fahreddin er-Râzî'nin İslam düşüncesine katkılarını daha iyi anlamamıza ve onun İsrâîliyât'a yönelik eleştirel bakış açısının, sadece dini metinlerin doğru yorumlanmasını değil, aynı zamanda dini inançların doğru korunmasını da sağladığını göstermektedir. Bu, İslam'ın temel değerlerinin ve öğretisinin doğru bir şekilde aktarılabilmesi için oldukça önemli bir perspektif sunmaktadır.

Sonuç olarak, Râzî'nin tefsiri, İsrâîliyât rivayetlerine karşı duyduğu temkinli ve eleştirel yaklaşımıyla, sadece geçmişin hikâyelerine değil, aynı zamanda bu hikâyelerden çıkarılacak hikmetli derslere de odaklanmaktadır. Bu çalışma, Râzî'nin yaklaşımının, İslam düşüncesinin özgünlüğünü ve vahiy ile akıl arasındaki uyumu koruma amacını güttüğü söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Aghayev, Murad. “Hz. Âdem Kıssası Ekseninde Taberî Tefsirinde İsrâiliyat.” *İlahiyat Akademi*, 2024.
- Aydemir, Abdullah. *Tefsirde İsrâiliyât*. Beyan Yayınları. İstanbul 2012.
- Birişik, Abdulhamit. “İsrâiliyât.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/199-202. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi ‘u’s-sahîh*. Nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 2. basım. 8 cilt. yy.: Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001.
- Bolay, Süleyman Hayri. “Âdem.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/358-363. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Garanik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA). 13/361-366, İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Cirit, Hasan. “Kussâs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 26/463. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Çakan, İsmail Lütî, ve Muhammed Eroğlu. “Abdullah b. Abbâs.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/76-79. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Demir, Mahmut- Özafşar, Mehmet Emin. “Vehb b. Münebbih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/608-610. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 2012.
- Demir, Mahmut, ve Mehmet Emin Özafşar. “Vehb b. Münebbih.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 42/608-610. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Demirci, Muhsin. *Kur’ân Tefsirinde Farklı Yorumlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021.
- Demirci, Muhsin. *Kur’ân Tefsirinde Farklı Yorumları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları. 2017.

- Demirci, Kürşat, “Hıristiyanlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 17/328-340, İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- DİB. Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Döner, Ertuğrul. *Tefsirde İsrâîliyâtın Kaynak ve Bilgi Değeri*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Ebû Dâvûd, Süleymân B. El-Eş’as B. İshâk Es-Sicistânî, Es-Sünen, Dâru’r-Risaleti’lilmiyye, 2009.
- İbn Ebî Usaybia. *Uyûnu’l-enbâ fi tabakâti’l-etibbâ*. Mısır, 1882.
- Faruk, Mehmet ve Ahmet Akbaş. “Fahreddin Er-Râzî’nin Kur’ân Mesellerini Yorumlama Metodu.” *Kur’ân ve Sünnet Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2022).
- Fayda, Mustafa. “Abdullah b. Selâm.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/134-135. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- İbn Hallikân, Ebû’l-Abbas Şemseddîn Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü’l-A’yân ve Enbâü Ebna’i’z-Zamân*. Tahkik: İhsan Abbas. Beyrut: Dârü Sâdır, 1977.
- Harman, Ömer Faruk. “İbrahim.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/266-272. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Harman, Ömer Faruk. “Lût.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/227-229. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Hatipoğlu, İbrahim. “İsrâîliyât.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/195-199. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve’n-Nihâye*. Beyrut: Mektebü’l-Maârif, 1966.
- İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ İsmâil. *Tefsîrû İbn Kesîr (Muhtasar)*. Lübnan: Dâr’u İhyâi’t-Türasi’l-Arabî, 2006.
- İbn Manzûr. *Lisânü’l-Arab*. Kahire: Dâru’l-Maârif, 1988; Beyrut: Dâr Sâdır, 2003.
- İsfehanî, Ragıp. *Müfredât Kur’ân Kavramları Sözlüğü*. Çev. Abdulkaki Güneş ve Mehmet Yolcu. İstanbul: Yarın Yayınları, 2019.

- Kahveci, İhsan. *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Gayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l Kur'ân*, (Basılmamış Doktora Tezi), S.Ü. Sos. Bil. Enst., Sakarya: 2001.
- Kandemir, M. Yaşar. Kâ'bel-Ahbâr. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/1-3. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Karagöz, İsmail. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Karaman, Ömer Faruk. “Hicr”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 17/454-455 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 1998.
- Karataş, Şuayip. “Kur'ân'da Geçen Hârut ve Mârut İsimlerinin Melekliğine Dair”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research* 12/62, 1778-1793, 2019.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*. Kahire: Daru'l-Hadis, 2002.
- Kutsal Kitap. *Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2014.
- Kutub, Seyyid. *Fi Zilal-il Kur'ân*. (Çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu) İstanbul: Dünya Yayİncılık. 1991.
- Mahalli, es- Suyuti, Celalüddin Muhammed b.Ahmed, Celalüddin Abdurrahman b.EbiBekr. *Tefsiru'l Celaleyn*. İstanbul: Yasin Yayınevi. 2012.
- Muhsin Abdulhamîd. *er-Râzî Müfessiran*. Bağdat: Dârü'l-Hürriye, 1974.
- Öztürk, Mustafa. *Tefsirin Halleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Râzî, Fahrüddin. *Mefatihu'l-Gayb*. İstanbul: Huzur Yayınevi. 2002.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân. *ed-Dürrü'l-Mensur fit-Tefsiri bil Mesur*. Beyrut: Daru'l İhya Terasü'l-Arabiyye, 2001.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân. *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: XI.
- Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman. *Tabakâtü'l-Müfessirîn*. Tahkik: Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1976.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân. *Tefsîru'l-Celâleyn*. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2012.

- Şengül, İdris. “Kıssa.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- Taberî, Ebû Câ’fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi’u’l-Beyân Fî Tefsîri’l-Kur’ân*. Lübnan: 1992.
- Tûsî, Ebû Hamid Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî. *İhya-u Ulûm’id-Dîn*. Çev. Ali Arslan. İstanbul: Merve Yayınları, 2014.
- Uludağ, Süleyman. *Fahrettin Râzî: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*. Ankara: Harf Yayınları, 2014.
- Ünver, Mustafa. *Tefsirde Öteki Celâleyn’deİsrâîliyât*. Ankara: Atlas Yayınları, 2008.
- Yavuz, Yûsuf Şevki. “Fahreddin er-Râzî.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/89-95. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur’ân Dili*. İstanbul: Merve Yayınları. 2012.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *Kur’ân-ı Kerîm Tefsirlerinde Hurafe ve Bid’atlar*. (çev. Nurettin Demir). İstanbul: Saba Yayınları, 1984.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *Tefsir ve Hadiste İsrâîliyât*. (çev. Enbiya Yıldırım). İstanbul: Ensar Yayınları, 2021.